T.C.
HALİÇ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TURİZM İŞLETMECİLİĞİ ANABİLİM DALI
TURİZM İŞLETMECİLİĞİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

TURİZM SEKTÖRÜNÜN AZERBAYCAN'IN MAKROEKONOMİK GÖSTERGELERİNE ETKİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Nurlan VERDİZADA

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf YILDIRIM

İSTANBUL
Ocak 2023

T.C.
HALİÇ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TURİZM İŞLETMECİLİĞİ ANABİLİM DALI
TURİZM İŞLETMECİLİĞİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

TURİZM SEKTÖRÜNÜN AZERBAYCAN'IN MAKROEKONOMİK GÖSTERGELERİNE ETKİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Nurlan VERDİZADA

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf YILDIRIM

İSTANBUL
Ocak 2023

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı Öğrencisi Nurlan Verdizada tarafından hazırlanan ***"Turizm Sektörünün Azerbaycan'ın Makroekonomik Göstergelerine Etkisi"*** konulu çalışması jürimizce Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi: 10/01/2023

Jüri Üyesinin Ünvanı, Adı, Soyadı ve Kurumu: İmzası

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Yusuf YILDIRIM
Haliç Üniversitesi

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Merve ARSLAN
Haliç Üniversitesi

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÇİÇEK
Nişantaşı Üniversitesi

Bu tez yukarıdaki jüri üyeleri tarafından uygun görülmüş ve Enstitü Yönetim Kurulu'nun kararıyla kabul edilmiştir.

(Enstitü Müdürünün Ünvanı, Adı, Soyadı)
Müdür

CamScanner ile tarandı

TEZ

ORİJİNALLİK RAPORU

%15	%13	%3	%10
BENZERLİK ENDEKSİ	İNTERNET KAYNAKLARI	YAYINLAR	ÖĞRENCİ ÖDEVLERİ

BİRİNCİL KAYNAKLAR

1	acikbilim.yok.gov.tr İnternet Kaynağı	%4
2	Submitted to The Scientific & Technological Research Council of Turkey (TUBITAK) Öğrenci Ödevi	%2
3	9lib.net İnternet Kaynağı	%2
4	Submitted to Bahcesehir University Öğrenci Ödevi	%1
5	Submitted to Istanbul Aydin University Öğrenci Ödevi	%1
6	Submitted to TechKnowledge Turkey Öğrenci Ödevi	<%1
7	adudspace.adu.edu.tr:8080 İnternet Kaynağı	<%1
8	silo.tips İnternet Kaynağı	<%1
9	acikerisim.nigde.edu.tr:8080 İnternet Kaynağı	<%1

10/01/2023

TEZ ETİK BEYANI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum "Turizm Sektörünün Azerbaycan'ın Makroekonomik Göstergelerine Etkisi" başlıklı bu çalışmayı başından sonuna kadar danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Yusuf YILDIRIM'ın sorumluluğunda tamamladığımı, verileri/örnekleri kendim topladığımı, deneyleri/analizleri ilgili laboratuvarlarda yaptığımı/yaptırdığımı, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallara uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ederim.

Nurlan VERDİZADA

ÖNSÖZ

Araştırmanın Azerbaycan'a ithaf edilmesinin temel sebebi, kendi memleketimde turizm bilimine katkı sağlayarak hızla gelişeceğini düşündüğüm bu sektörün gelişimine destek olmaktır. Türkiye'de bulunduğum süre boyunca bana kendi ülkemdeymişim gibi hissettiren Türk halkına ve devletine teşekkür ediyorum.

Tez çalışmamın yürütülmesinde her konuda destek olan, bilgilerini paylaşan, tavsiyeleriyle yol gösteren ve bütün süreçte bana yardımcı olan değerli danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Yusuf YILDIRIM'a sonsuz şükranlarımı ve teşekkürlerimi sunarım.

Son olarak da beni bugünlere getiren sevgili anneme ve babama teşekkürlerimi sunarım.

Ocak, 2023 Nurlan VERDİZADA

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

TEZ ETİK BEYANI ..... **i**
ÖNSÖZ ..... **ii**
İÇİNDEKİLER ..... **iii**
KISALTMALAR ..... **v**
TABLO LİSTESİ ..... **vi**
ŞEKİL LİSTESİ ..... **vii**
ÖZET ..... **viii**
ABSTRACT ..... **ix**
1. GİRİŞ **1**
2. LİTERATÜR TARAMASI **4**
2.1. Azerbaycan Turizm Sektörünün Analizi 4
2.1.1. Azerbaycanın Turizm Sektöründeki Genel Bilgiler 4
2.1.1.1. Azerbaycan turizm sektörüne genel bakiş 5
2.1.2. Azerbaycan Turizminde Devlet Politikası 12
2.1.2.1. Azerbaycanda turizm sektörünün devlet politikasi 12
2.1.3. Azerbaycanın Turizmindeki Sorunlar ve Elverişli Perspektifler 21
2.1.3.1. Turizm sektörünün temel sorunlari ve perspektifleri 21
2.2. Başlica (Ana) Ekonomik Göstergelerin Gelişiminde Turizm Sektörünün Rolü 25
2.2.1. Ekonomik Göstergeler ve Turizm 25
2.2.1.1. Turizm sektörünün GSYİH üzerindeki etkisi 25
2.2.2. Turizmin İstihdamla İlişkisi 30
2.2.2.1. Turizm sektörünün istihdama etkisi 30
2.2.3. İthalat ve İhracatın Turizm Üzerinde Etkileri 36
2.2.3.1. Turizm sektörünün ihracat ve ithalat üzerindeki etkisi 36
2.2.3.2. Azerbaycana gelen turist sayisi 40
2.2.3.3. Acentelerin karşıladığı ve gönderdiği turistlerin sayısı/satılmış paketlerinin değeri 44
2.2.3.4. Acentalar aracılığı ile Azerbaycan'a en çok yabancı turistin geldiği ve gittiği ülkeler 50
3. GEREÇ VE YÖNTEM **57**
4. BULGULAR **58**
5. TARTIŞMA **59**
6. SONUÇLAR **60**
7. ÖNERİLER **62**

KAYNAKLAR 63
ÖZGEÇMİŞ..... 66

KISALTMALAR

ATB : Azerbaycan Turizm Birliyi
ATSI : Azerbaycan Turizm Endüstrisini Geliştirme Derneği
DTÖ : Dünya Turizm Örgütü
GSYİH : Gayri safi yurt içi hasıla
İKT : İslam Konferansı Teşkilatı
UEFA : Avrupa Futbol Federasyonları Birliği
UNESCO : Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü

TABLO LİSTESİ

Sayfa No.

Tablo 2.1. Azerbaycan Turizminin Sorunları 22
Tablo 2.2. Turizmin GSYİH'ye Doğrudan Katkısı 2010-2018, Milyar ABD Doları 29
Tablo 2.3. Turizmin GSYİH'ye Doğrudan Katkısı 2012-2022, yıllık büyüme, yüzde olarak 29
Tablo 2.4. Yıllara Göre Dolar-Manat Döviz Kurları 39
Tablo 2.5. Gelirleri (Bin Azerbaycan'ın Yıllık Turizm Dolar) 39
Tablo 2.6. Seyahat Amaçlarına Göre Azerbaycan'a Gelen Turistlerin Sayısı (Bin Kişi) 40
Tablo 2.7. Seyahat Amaçlarina Göre Yurtdişina Giden Turistlerin Sayisi (Bin Kişi) 41
Tablo 2.8. Azerbaycan'da Faaliyet Gösteren Turizm Acentelerinin Gelir ve Giderleri (Bin Manat) 43
Tablo 2.9. Azerbaycan'da Faaliyet Gösteren Turizm Acentelerinin Sayı 43
Tablo 2.10. Acenteler Tarafından Kabul Edilen ve Gönderilen Turist Sayısı 44
Tablo 2.11. Turistlere Satılmış Turizm Paketlerinin Değeri (Bin Manat) 45
Tablo 2.12. AcentelerTarafından Ülke İçinde Seyahat Etmek İçin Yerli Turistlere Satılan Turların Değeri (Bin Manat) 46
Tablo 2.13. Acenteler Tarafından Yurtdışına Gönderilen Yerli Turistlere Satılan Turların Değeri (bin manat) 47
Tablo 2.14. Acenteler Tarafından Yabancı Turistlere Satılan Turların Değeri (Bin Manat) 49
Tablo 2.15. Turizm Acentelerinin Aracılığı ile Azerbaycan'a En Çok Yabançı Turistin Geldiği Ülkeler 51
Tablo 2.16. Turizm Acentelerinin Aracılığı İle Azerbaycan'dan Giden Yerli Turistlerin En Çok Tercih Ettikleri Ülkeler 52

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa No.

Şekil 2.1. Turizmin GSYİH'ye Doğrudan Katkısı (2011 Milyar ABD doları) 28
Şekil 2.2. Turizmin GSYH'ye Doğrudan Katkısı (GSYİH İçindeki Payı, %)..... 28
Şekil 2.3. Turizm Sektöründe İstihdam Edilen Kişi Sayısı Bin Kişi 31
Şekil 2.4. Turizm Sektörü İstihdamının Petrol Dışı İstihdam İçindeki Payı %..... 32
Şekil 2.5. Turizm Sektöründe Doğrudan ve Toplam İstihdam Edilen Yabancı Turistlerin Büyüme Dinamikleri, %..... 33
Şekil 2.6. Otellerde Çalışan Sayısındaki Artış ile Yabancı Turist Gelişindeki Artış Artış Arasındaki Lişki 34
Şekil 2.7. Ekonomik Bölgelere Göre Turizm İşletmelerinde Çalışan Toplam Çalışan Sayısı, Ülke Genelindeki Payı % 35
Şekil 2.8. Ekonomik Bölgelere (Kişi) Göre Otel ve Otel Tipi İşletmelerde Yıllık Ortalama Çalışan Sayısı 35

ÖZET

TURİZM SEKTÖRÜNÜN AZERBAYCAN'IN MAKROEKONOMİK GÖSTERGELERİNE ETKİSİ

Bilindiği üzere Azerbaycan dünya ekonomik piyasasında petrol ülkesi olarak tanınmaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti büyük bir turizm potansiyeline sahiptir. Hazar Denizi'nin doğal kaynaklarından, tarihi eserlerinden, sosyal coğrafi konumundan, kıyı bölgelerinden bahsetmek mümkündür. Bu potansiyel, petrol faktörüne olan bağımlılığı azaltmak açısından önemlidir. Bugün uluslararası turizm Azerbaycan Cumhuriyeti'nde özel ilgi odağındadır ve ülke ekonomisinin petrol dışı sektörünün ana gücü haline gelmektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin turizm endüstrisi şimdiden gelişmeye başlamıştır. İzlenen devlet politikası sonucunda Azerbaycan son yıllarda dünyada yeni bir turizm destinasyonu olarak kabul görmüş ve uluslararası düzeyde turizm pazarına entegrasyonu sağlanmıştır. Bir hizmet sektörü olan turizmin, tüm dünya genelinde çok büyük bir hızla gelişme gösterdiği görülmektedir. Bugün, tüm dünya hizmet ticaretinin yaklaşık %30'unu turizm sektörü tek başına oluşturmaktadır. Turizm sektörü ekonomide irili ufaklı birçok hizmet sektörü ile ilişkide olduğu için, ülke ekonomisine katkısı tam olarak hesaplanamamaktadır.

Turizm sektörünün Azerbaycan'ın ekonomik büyümesini 2003 yılından sonra, özellikle de 2008 yılından itibaren daha yüksek oranda etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç kırılma dönemlerini içsel olarak veren yöntemlerle bulunmuştur.

Çalışmada Azerbaycan turizm sektörüne genel bakış, Azerbaycan'da turizm sektörünün devlet politikası, turizm sektörünün temel sorunları ve perspektifleri araştırılmıştır. Ayrıca, turizm sektörünün Azerbaycan'ın ekonomik büyümesindeki yerini ve makroekonomik göstergelerine etkisi araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Devlet Politikası, Ekonomik Göstergeler, Turizm Sektörü.*

ABSTRACT

IMPACT OF TOURISM SECTOR ON MACROECONOMIC INDICATORS OF AZERBAIJAN

As it is known, Azerbaijan is recognized as an oil country in the world economic market. The Republic of Azerbaijan has great tourism potential. It is possible to note the natural resources, historical monuments, public geographical position, coastal zones of the Caspian Sea. This potential is important in reducing dependence on the oil factor. Today, international tourism is in the center of special attention in the Republic of Azerbaijan, and it is becoming the main force of the non-oil sector of the economy of this country. The tourism industry of the Republic of Azerbaijan has already started to develop. As a result of the observed state policy, Azerbaijan has been recognized as a new tourist destination in the world in recent years, and integration into the tourism market at the international level has been ensured.

Tourism, which is a service sector, seems to be developing rapidly all over the world. Today, the tourism sector alone accounts for approximately 30%of the world's trade in services. Since the tourism sector is in contact with many large and small service sectors, it is impossible to accurately calculate its contribution to the country's economy.

It was concluded that after 2003, especially since 2008, the tourism sector had a higher impact on the economic growth of Azerbaijan. This result was found using methods that give internal break periods. In the research, an overview of the tourism sector in Azerbaijan, the state policy of the tourism sector in Azerbaijan, the main problems and prospects of the tourism sector, as well as the impact of the tourism sector on the macro economy of Azerbaijan were studied.

Keywords: *Macroeconomics Demonstrators, State Policy, Tourism Industry.*

1. GİRİŞ

Turizm, boş zamanın ve tasarrufların nasıl kullanılacağına dair ekonomik bir kararla başlar ve bir ülkenin ekonomisi üzerinde finansal ve gerçek bir etkiye sahiptir. Gelişmekte olan ülkelerde turizm, ekonomik yararlılığı, etkinliği ve kalkınma için gerekli olan dövizi sağlaması nedeniyle ekonomik sorunların çözümünde bir başlangıç noktası olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda turizm, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kalkınması için döviz kazandırması, yeni gelirler getirmesi ve istihdam olanaklarını artırması nedeniyle birçok ülkede öncelikli bir alan haline gelmiştir.

Turist, belirli bir süre seyahat eden, ziyaret edilen yerde 24 saatten fazla kalan veya ülkede en az bir gece geçiren, sınırlı mali, zaman ve fiziksel kaynaklarla gurur duyan kişidir. Turizm tanımının özelliklerine göre bu, geleneklerini koruyan, temizlik ve ölçülü konfor için çabalayan, maceracı olmayan bir kişidir.

Basitçe söylemek gerekirse, dünyanın en büyük kitle hareketi olan turizm; Bu yerin tarihi ve doğal güzelliğini görmek, deneyimlemek, tadını çıkarmak ve dinlenmek için yapılan bir gezidir. Ancak günümüzde insanların evde kalanlarla kolayca iletişim kurmasını sağlayan kitle iletişim araçları sayesinde ulaşım kolaylaştı ve ucuzladı; Turizm kavramı eğlence, dinlenme, kültür, arkadaş ve akraba ziyareti, aktif spor, toplantı, çalışma, eğitim, sağlık, ulaşım vb. ikinci yarıda meydana gelen ekonomik, sosyal, kültürel, ekolojik ve psikolojik değişimleri içermektedir. 20. yüzyılın alışkanlıklarını ve ihtiyaçlarını büyük ölçüde etkiledi; sonuç olarak, büyük bir uluslararası turizm hareketi doğdu. Böylece turizm olgusu, günümüzde ulaştığı büyüklük nedeniyle sanayileşme veya uluslararası ticaret gibi önemli ve sürdürülebilir bir sektör haline gelmiştir. turizm, turistleri çekme ve onlara hizmet etme bilimi, sanatı ve zanaatı olarak tanımlanır; Ulusal ve uluslararası büyük boyutu nedeniyle, yatırım ve iş hacmini geliştiren, gelir sağlayan, döviz sağlayan, istihdam sağlayan, sosyal ve kültürel hayatı etkileyen önemli sosyal ve beşeri işlevleri yerine getiren bir uzmanlık kazanmıştır. Bu olaylara paralel olarak ülkeler arasında çeşitli ekonomik ve siyasi ittifakların oluşması, 1991 yılından sonra SSCB'nin dağılması ve Soğuk Savaş'ın sona ermesi turizmin tüm dünyaya yayılmasına katkı sağlamıştır. Bu özellik, dünya

turizminde ulusal ilgiyi artırmış; Turizmden beklentileri olan ülkeler bu sektörün gelişimini şekillendirmiştir.

Turizm yoluyla döviz kazandırmaya yönelik faaliyetler, bu sektörün ülke ekonomisinde önemli bir yere sahip olmasına yol açmıştır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde turizmin ödemeler dengesine olumlu katkısı, turizmin ekonomik faydalarının en önemli göstergesidir. Turizm, ödemeler dengesi üzerinde önemli etkisi olan bir ihracat kalemidir. Bir anlamda yurt içi perakende fiyatlarıyla üretilen mal ve hizmetlerin ihracatı olarak değerlendirilebilir. Turizm gelirleri, özellikle dış finansman kaynaklarına ihtiyaç duyan gelişmekte olan ülkeler için önemlidir. Bu alandaki yatırımlar oransal olarak çok yüksek düzeyde döviz getirisi sağlamaktadır. Turizm, uyarıcı etkisinden dolayı diğer sektörlerde de dolaylı olarak istihdamı ve geliri artırmaktadır. Ekonomide turizmin gelişmesinin rasyonel nedenleri ve beklenen sonuçları düşünüldüğünde, bu alanın ekonomideki rolü ve önemi ortaya çıkmaktadır. Bu genel bakış, Azerbaycan turizm sektörünün analiz aşamalarında Azerbaycan'da turizmin ekonomik potansiyelini ve bunun ulusal ve bölgesel ekonomi üzerindeki doğrudan ve dolaylı etkisini belirli bir anlamda ortaya koyacaktır. Gelişmekte olan bir çok ülke için turizmin en önemli çekiciliği, ekonomik değeri daha kısa sürede gösterebilmesidir. Turizme yapılan yatırımlar, diğer sektörlere yapılan yatırımlara göre daha kısa geri dönüş süresine sahiptir. Turizm, başarılı bir tanıtım kampanyasından bir veya iki yıl sonra çok ihtiyaç duyulan döviz kazancını sağlayabilen ve gelir ve istihdam artışı sağlayabilen bir endüstridir. 1990'lı yılların sonlarından itibaren hem ulusal kalkınma ve ekonomik büyüme hem de küresel ölçekteki sosyal etkisi nedeniyle dünyada önemi giderek artan turizm sektörü, hizmet sektöründe ilk sıralarda yer almaktadır. Son yirmi yılda %6,8'lik bir büyüme oranı sağlamıştır.Turizm, dinamik ve ekonomik özellikleri ile ulusal ve uluslararası ekonomik sorunların çözümünde ve ülke ekonomisinin karşı karşıya olduğu darboğazların giderilmesinde çıkış noktasıdır.

Eşsiz bir turizm potansiyeline sahip olan Azerbaycan'ın ekonomisine turizmden elde edilen gelirin şüphesiz katkısı bulunmaktadır. Ancak Azerbaycan hükümeti turizmi sadece ekonomik kalkınmaya katkıda bulunan bir faktör olarak değil, modern dünyada kabul edilen konsepte göre küreselleşme olgusunun en önemli araçlarından biri olarak da görmelidir. Böylece Azerbaycan reel olarak ilerliyor. Bu bağlamda Azerbaycan turizmi son yıllarda bahsi geçen büyük yıllara ve kilometre taşlarına paralel olarak gelişmeye devam etmektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin

henüz değerlendirilmemiş olan kültür ve turizm potansiyelinin ortaya çıkarılması ve tanıtılması, ülke kalkınmasının hızlandırılması ve istihdamın artırılması amacıyla devlet, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları ile işbirliği yapmak turizmde iç ve dış pazarları dengelemek ve ülke turizmini daha sağlıklı hale getirmek için yatırım fırsatlarından biridir.

İki bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde Azerbaycan'da turizm sektörüne genel bir bakış, sorunlar ve devlet politikaları ve geleceğe yönelik beklentiler incelenmiştir. İlk olarak turizm ve turizm sektörü tanımlanmış, devletin turizm politikası arz ve talep açısından tartışılmış ve turizmin geleceği değerlendirilmiştir. Ardından öncelikle başvuru konusu olan turizm ve Azerbaycan devletinin özellikleri hakkında bilgi verilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde turizmin Azerbaycan ekonomisindeki rolü ve önemi, turizmin GSYİH'ya etkisi, entegrasyonu ve ihracat-ithalat üzerindeki etkisi ele alınmıştır. Azerbaycan hakkında genel bilgiler ve temel ekonomik bilgiler verildikten sonra turizmin Azerbaycan ekonomisindeki önemi ve ülke turizminin gelişimi değerlendirilmiştir. Çalışmanın son bölümü olan ikinci bölümde ise turizmin ekonomik kalkınma üzerindeki etkisi reel ve ekonomik bağlamda ele alınmıştır. Azerbaycan'ın büyümesi ile turizm gelirleri arasındaki ilişki ekonometrik olarak analiz edilmektedir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde yapılmış olan araştırmalarda sonuç olarak çoğunlukla Azerbaycan halkının turizme bakış açısının olumlu olduğu tespit edilmiştir. Afandiyev Nizami (2019) Alimuradova Feyza (2015) Ayhan, N. (2018) Ahmadov, Azer (2010). Bilalov B.Ə (2005) doğal kaynakları olan Azerbaycan'daki çalışmada yerel halkın turizme olumlu yaklaşım içerisinde olduğunu, Mükerremoğlu Mehdi (2019), *"Turizm Azerbaycan'da Hızla Gelişiyor" adlı kitabında* turizme ve turiste birçok yönden pozitif baktığını, Cabbarov, A. (2015), Cabbarov Ə. (2015) yaptıkları çalışmada genellikle turizmin ildeki gelişim sürecine olumlu yaklaştığı ve ilin doğal, tarihi ve kültürel potansiyelinin, ekonomisinin turizmin gelişimine uygun olduğundan turizm yatırımlarının artırılmasını gerektiğini düşündüğü, İlqar Hüseynov, Nigar Afandiyeva (2007), Köçerli Yalçın (2015) Qafarov N.C (2012) Qurbanov F.İ. (2007) *Azerbaycan'da Turizmin inkişaf problemlerini* araştırılarak turizmine bakış açısının genellikle olumlu olduğu, yapılan çalışmada Azerbaycan halkının bölgede turizm sektörünün gelişimiyle ortaya çıkabilecek değişimlerle ilgili olumlu düşündüğü, turizmi olumsuz yönlerini araştırmıştır.

Maharramova Tarana (2017) Dünya Müzelerindeki Azerbaycan İncillerini inceleyerek bu İncillerin eski çağlardan günümüze Azerbaycan turizmi için değerini araştırmış ve diğer çalışmalarında Azerbaycan yerel halkının genel olarak Azerbaycan'a karşı olumlu bir bakış açısına sahip olduğunu bulmuştur. Turizmin turizme yönelik etkileri ülkenin ekonomik potansiyelinin güçlendirilmesini de dikkate almıştır. Sonuçlarla ilgili bilgiler bu araştırmayı destekler niteliktedir.

2.1. Azerbaycan Turizm Sektörünün Analizi

2.1.1. Azerbaycan Turizm Sektörü Genel Bilgiler

Bu bölümde Azerbaycanın turizmindeki genel bakış açısı anlatılmışdır.

2.1.1.1. Azerbaycan turizm sektörüne genel bakış

Azerbaycan Cümhuriyeti güney Kafkasya'nın doğusunda, Hazar denizi'nin batı kıyısında yer almaktadır ve başkenti Bakü'dür. Ülkenin doğal kaynakları oldukça zengindir. Azerbaycan coğrafi olarak iyi bir yerde bulunuyor. Azerbaycan'ın adı, uzun zaman önce bu bölgede yaşayan insanların yangınlarla mücadele ettiği dönemden gelmektedir ve "Azer" ateş demektir. Ebedi Meşale uzun zamandır Bakü'nün bulunduğu Abşeron Yarımadası'nın bir sembolü olarak görülüyor. Bölgede doğal ışık parlamaları vardır. Doğa harikalarından biri de Abşeron Yarımadası'nda bulunan Muhammadi köyündeki "Yanar Dağı"dır. Surahani'deki antik "Ateshgah" anıtında ateşin hiç sönmediği biliniyor. Bu olgu Azerbaycan'ı "Ateşler Ülkesi" olarak temsil etmektedir. Aynı zamanda eski çağlardan beri Azerbaycan'da yaşamış olan Türk kökenli Azerbaycan boylarının adıyla da ilgilidir. Böylece bu bölgede yaşayan kadim Türk boyunun ismine göre "Azerbaycan" oluşturulmuştur (Azerbaycan Hükümeti, 2020). Azerbaycan toprakları arkeologlar için zengin bir kaynaktır. Karabağ'daki Azıh mağarasında yapılan kazılar, Azerbaycan'da 2 milyon yıl önceki uygarlığın izlerini ortaya çıkardı. Aşil döneminin azıhantropus'u olarak bilinen insan çenesi, insanların Azerbaycan topraklarındaki ilk yerleşimini gösterir (Rzayeva, 2019). Azerbaycan'da devletçiliğin tarihi 5000 yıl öncesine dayanmaktadır. Bu bölgedeki ilk devletler M.Ö. IV ve III binlerde kurulmuştur (Afandiyev, 2019). Azerbaycan çok eski bir kültüre sahip bir ülkedir. Azerbaycanlıların yetenekleri ve yaratıcı gücü "Kitabi-Dede Korkut", "Oğuzname", "Köroğlu" ve daha birçok destansı anıta yansımıştır. Bu eşsiz ülke filozofları, bilim adamlarını, şairleri, mimarları, müzisyenleri ve sanatçıları ağırlamıştır. Nizami Gencevi, Hakani Şirvani, Bahmanyar, Nesimi, Fuzuli, Nasireddin Tusi, Şah İsmayıl Hatai, Molla Penah Vagif, Mirza Fatali Ahundov, Mirza Alakbar Sabir, Celil Mammadguluzade, Huseyn Cavid, birçok tanınmış kişi ve Üzeyir Hacıbeyli,Yusif Mammadaliyev gibi alimler yer almaktadır. Azerbaycan halıları, kendine has tasarımı, zengin renkleri ve eşsiz dokuma teknolojileri ile dünyada büyük bir üne sahiptir. Azerbaycan'ın bu eski örnekleri şu anda Victoria ve Albert Müzesi (Londra), Tekstil Müzesi (Washington), Luvr (Paris), Topkapı (İstanbul), Ermitaj (St.Peterburg) gibi dünyanın ünlü müze ve galerilerinde sergilenmektedir. (Maharramova, 2017). Azerbaycan eski bir bilim ve eğitim tarihine sahiptir. 1919'da açılan Bakü Devlet Üniversitesi ve onun enstitüleri, 1945'te kurulan Azerbaycan İlimler Akademisi, ülkede bilim, eğitim ve kültürün gelişmesinde müstesna bir rol

oynamıştır. Bugün cumhuriyet bilim adamlarının eserleri arasında Hazar Denizi'nin derinlikleri, uzay, insan beyninin sırları ve diğer sorunlar yer alıyor. Azerbaycan'ın müzik gelenekleri de onların atalarından gelmektedir. Ülkede bulunan en eski müzik aletleri Gobustan bölgesindeki oval taşlardır. Azerbaycan'ın müzik mirasının bir parçası olarak muğam sanatı, UNESCO'nun Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi'nde yer almaktadır (Aliyeva, 2020). Azerbaycan, Doğu'da klasik müziğin beşiği olarak da bilinir. Üzeyir Hacıbeyli'nin "Leyla ile Mecnun" operası ilk kez 1908 yılında sahnelendi. Bundan sonra 1940 yılında Afrasiyab Badalbeyli'nin yazdığı "Kız Kalesi" balesi Müslüman Doğu'da sahnelenen ilk bale oldu. Yine Nisan 1912'de Şavkat Memmedova ilk Müslüman opera sanatçısı oldu. Gara Garayev ve Fikret Amirov'un eserleri klasik müzik mirasında silinmez izler bırakmıştır. Vagif Mustafazade, 1950-1970 yıllarında Azerbaycan'a özgü caz ve muğam sentezini yaratmış ve Azerbaycan'ı Doğu'nun caz merkezlerinden biri haline getirmiştir (Maharramova, 2011). Azerbaycan zengin mimarisiyle de tanınır. Ülke tarihinin her dönemine ait mimari yapılar bulunmaktadır.

Kafkas Arnavutluk'un anıtları günümüze kadar gelmiştir. Tebriz, Nahçıvan, Şirvan ve Abşeron mimarlık okulları Azerbaycan mimarisine birçok eser kazandırmıştır. Yusif ibn Kuseyir (1162) ve Momina Hatun (1186), Bakü'nün simgesi olan Kız Kalesi, Berda türbeleri (1322), Şirvanşahlar Sarayı (1420-1460), Merdakan (1232), Nardaran (1232) kaleleri ve Ramana (12-14 yüzyıl) gibi tarihi eserler Şeki Han Sarayı (18. yüzyıl) örnek olarak gösterilebilir (Guliyeva, 2012). Azerbaycanlı sanatçıların metal, seramik, ipek ve ahşaptan yaptıkları dekoratif eserler dünyanın birçok müzesinde sergilenmektedir. Azerbaycan denilince akla ilk gelen petrol ülkesi olmasıdır. Bin yıl boyunca petrol doğuya ve batıya develerle taşındı. Azerbaycan petrolü sadece yakıt olarak değil, birçok hastalık için de değerli bir ilaç olarak kullanılmaktadır. Yüzyıllar boyunca geliştiği gibi, komşu ülkelerde petrole olan talep istikrarlı bir şekilde arttı ve bugün Azerbaycan, bölgenin ve Avrupa'nın ana petrol tedarikçilerinden biridir. Ayrıca Azerbaycan'da çok büyük enerji projeleri hayata geçiriliyor. Hazar Denizi'nin Azerbaycan kesiminde petrol ve gaz projeleri başarıyla uygulanmaktadır. Hazar Denizi'nin büyük enerji potansiyelini kullanan Azerbaycan, Hazar Denizi ve Kafkasya bölgesinde önemli bir ülke haline geldi, bölgenin kalkınması için yeni bir ekonomik model yarattı ve Avrupa ile Asya arasındaki siyasi ve ticari ilişkileri genişletti. ve Kafkasya Ulaşım Koridorunu geliştirdi. Dini hoşgörünün ve medeniyetlerin çeşitliliğinin yeri olarak Azerbaycan, tarihi misyonunu

sürdürmekte ve Batı ile Doğu'yu mükemmel bir şekilde birleştirmektedir (Chudnovski ve ark., 2004).

Bu dönemde yeni eğlence merkezleri, turist üsleri ve çocuk kampları faaliyete geçti. Eylül 1950'de Bakü'de bir turizm üssü oluşturuldu. Daha sonra bu üs Nizami macera parkına yerleştirildi. 1957'de Mingaçevir ve Hacikand'da, 1958'de Zagatala'da, 1960'ta Şuşa ve Göygöl'de turizm merkezleri açılmıştır. 1962'de Azerbaycan Turizm ve Turlar Departmanı, Azerbaycan Cumhuriyeti Turizm Konseyi olarak yeniden adlandırıldı. Verimli ve ilginç rekreasyon için yeni ve uygun ulaşım hizmetleri (turist trenleri, nehir tekneleri, Hazar Denizi boyunca kıyı taşımacılığı vb.) yaratılmıştır. 1962'de Bakü turizm üssünün bir kolu olarak Nabran'da 150 kişilik Spartnik turizm üssü, 1963'te Bakü'de Turizm Kulübü, 1965'te Bakü'de Hazar turizm üssü kuruldu. Bu dönemde ülkede birçok farklı sanatoryum (Mardakan, Buzovna, Şüvelan, Pirşağı) faaliyet gösteriyordu. Eski Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi, Azerbaycan'da da kitle turizmi esas olarak doğası gereği sosyaldi. Çeşitli kurum ve kuruluşlar tatillerde çalışanlarına indirimli seyahat teklifleri yaptı. Azerbaycan'da iç turizmin yoğun gelişimine rağmen, dış turizm Moskova merkezli "Inturist" organizasyonu tarafından yönetilmektedir.O dönemde bilinen Taşkent-Semerkant-Buhara-Krasnovodsk-Bakü-Tiflis-Tel Aviv güzergahı, İpek Yolu'nun mevcut turizm güzergahını kapsıyordu (Soltanova, 2015). Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu'nun 2 Ekim 1984 tarih ve 381 sayılı Kararnamesi ile 2000 yılına kadar Azerbaycan Cumhuriyeti'nde turizmin gelişmesinin desteklenmesine karar verildi. Karara göre Hazar Denizi'nin Azerbaycan kıyılarında 21 bin 300 kişilik çeşitli turistik tesislerin inşa edilerek kullanıma açılması gerekiyor. Bunun önemli bir kısmı, rekreasyon ve turizm fırsatlarının genişletilmesiydi.

1990'ların ortalarından itibaren ülkedeki sosyo-politik durumun istikrara kavuşması, her yerde olduğu gibi turizm sektöründe de başarıya yardımcı oldu. Böylece turizmin sorunları ve bu sektörün yönetimi dikkate alınarak Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanının 18 Nisan 2001 tarih ve 464 sayılı Kararnamesi ile Gençlik, Spor ve Turizm Bakanlığı kurulmuştur. Gençlik, Spor ve Turizm Bakanlığı'nın kuruluşundan sonra bakanlığın temel hedeflerinden biri Dünya Turizm Örgütü'ne (DTÖ) üye olmaktı. Bu, 25 Eylül 2001'de Güney Kore Cumhuriyeti'nin başkenti Seul'de yapılan DTÖ'nün 14. Genel Kurulunda yapıldı. Azerbaycan Cumhuriyeti bu uluslararası turizm örgütüne üye olmuştur (Mammadov, 2013). 1995-2001 yıllarında turizm sektörünün devletin ekonomi politikasının ana alanlarından biri

olmamasının yanı sıra ülkede yeni şirketler, tur operatörleri ve rekreasyon merkezleri yaratıldı. Ekonominin canlanması, özellikle Bakü'de yeni otel ve dinlenme tesislerinin inşasına hız verdi. Bu dönemde Nahçıvan otelleri, Avrupa otelleri, Park Inn, Hyatt Regency, Park Hyatt ve diğer yabancı misafirlere hizmet veren tesisler restore edildi. 2001 yılında kurulan Azerbaycan Turizm Endüstrisini Geliştirme Derneği (ATSI), ülkedeki turizm hizmeti tüketicilerinin haklarını korumayı, yasal normların düzenlenmesini teşvik etmeyi ve uluslararası turizm pazarında Azerbaycan'ın imajını yükseltmeyi amaçladı. Modern zamanlarda Azerbaycan'da turizmin gelişmesi devlet tarafından memnuniyetle karşılanmaktadır. Dolayısıyla bu alanda benimsenen programlar bunun açık bir kanıtıdır (Köcherli, 2015). 2002-2005 yıllarında Azerbaycan Cumhuriyeti'nde turizmin geliştirilmesi için Devlet Programı (Şubat 2007), 2010-2014 yıllarında Turizmin Geliştirilmesi için Devlet Programı (27 Ağustos 2002), Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Tatil Köylerinin Geliştirilmesi için Devlet Programı 2009-2018 Yıllarında Azerbaycan Cumhuriyeti (Şubat 2009) Türkiye Cumhuriyeti Bölgelerinin Kalkınmasına Yönelik Devlet Programı" bu yöndeki gelişmeyi hızlandırdı. Azerbaycan'da turizmin gelişmesi için turizm acentalarının ve tur operatörlerinin faaliyetleri önemlidir (Mammadov, 2013). Azerbaycan'ın turizm potansiyelini desteklemek amacıyla sürekli tanıtım faaliyetleri yürütülmekte olup, son iki yılda yürütülen faaliyetler sonucunda Eurovision 2012 şarkı yarışması için inşa edilen yarış pisti, Kristal Salon ve Devlet Bakü'deki Bayrak Meydanı, artık uluslararası konvoyların düzenlenmesi için mükemmel bir yer haline geldi, deneyim kazanıldı, turist akışı arttı.

Ayrıca son yıllarda Azerbaycan'da çeşitli turizm türleri geliştirilmiş ve bununla ilgili projeler hayata geçirilmiştir. Spor turizmi Azerbaycan'da gelişme potansiyeli olan turizm türlerinden biridir. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın 6 Aralık 2016 tarihli kararı ile spor turizminin gelişmesine verilen destek "Azerbaycan Cumhuriyeti'nde İhtisas Turizm Sektörünün Geliştirilmesi için Stratejik Yol Haritasına yansıtılmıştır. Spor müsabaka ve etkinliklerine katılımcı veya seyirci olarak katılan turistleri kapsayan turizm sektörüdür (Rüstemova, Zeynalova, Azadeliyeva, Nuriyeva. 2020). Olimpiyat oyunları, uluslararası tenis turnuvaları, Formula 1 Grand Prix, Dünya Kupası maçları spor turizminin gelişmesinde büyük rol oynuyor. Spor turizmi yaz sporları turizmi ve kış sporları turizmi olmak üzere iki ana kola ayrılmaktadır. Spor turizmi ne kadar cazip görünse de yılın hangi döneminde olursa olsun bu turizm alanında bazı tehlikeler (sakatlanma, sakatlık) bulunmaktadır.

Macera turizmi ile birlikte spor turizmi de stresi olabildiğince azaltan bir turizm sektörü olarak değerlendirilmektedir. Ancak macera turizminin gelişmesi büyük yatırımlar (altyapı inşaatı, ekipman temini, gerekirse tedavi vb.) gerektirmektedir.

Çeşitli milletlerin milli spor oyunlarının yani spor turizminin yaygınlaştırılması çok kültürlü değerlerin oluşması açısından büyük önem taşımaktadır.

Kış sporları Azerbaycan için nispeten yeni bir trend olmasına rağmen, bu alanda büyük bir potansiyel var. Şahdağ Turizm Merkezi ve Tufandağ Kış-Yaz Turizm Rekreasyon Kompleksi, kayak dahil birçok açık hava sporu sunmaktadır. 2016 yılı sonundan itibaren Gakh bölgesi topraklarında "Ilısu Snow Tubing Park" kompleksi hizmete girmiştir.

Azerbaycanda spor turizminin gelişmesi için zengin bir yapıya sahiptir. Yürüyüş, dağ turizmi, sepeloturizm (mağara turizmi), bisiklet turizmi, safari turizmi ve diğer sporlar için tasarlanmış belirli rotalarda turizmin gelişmesi için fırsatlar bulunmaktadır. Bu alanla ilgilenen turistler özel fiziksel hazırlık ve dayanıklılık gerektirir. Bu tür turizm hizmetleri, deneyimli ve yetkin eğitmenlerin rehberliğinde gerçekleştirilmelidir.

Özel eğitim almamış olanlar da dahil olmak üzere herkesin kullanabileceği çeşitli spor türleri için basit hizmetler sağlanabilir.

Fiziksel rekreasyon faaliyetlerinin yanı sıra tabiat anıtlarına düzenlenen turlar, spor turlarının düzenlenmesi için elverişli koşullar yaratmaktadır. Bu turlar adrenalin dolu dağcılık, su sporları ve diğer sporlardan oluşuyor. Çoğu durumda doğal anıtların spor turlarında kullanılması bölgenin coğrafi koşulları ile ilgilidir. Egzotik manzarası ile ayırt edilen bir bölgede konumları, turizm amaçlı kullanımları için bir temel oluşturur.

Spor, Azerbaycan'da hızla gelişen alanlardan biridir. Azerbaycan Cumhuriyetinin çoğu il ve bölgesinde olimpik komplekslerin ve merkezlerin açılması, çeşitli alanlarda spor sahaları ve kurumların oluşturulması, ilgili spor dallarında ülkede prestijli spor müsabakalarının düzenlenmesine olanak sağlamaktadır.

Azerbaycan Cumhuriyyetinde son yıllarda güreş, jimnastik, boks, voleybol ve diğer spor dallarında uluslararası spor müsabakaları düzenlenmektedir. 2015 yılında Azerbaycan, Birinci Avrupa Oyunlarına ev sahipliği yaptı. Ülkeye yabancı turist çekmek için önemli bir propaganda aracı haline gelen yarışmalara 49 ülkeden 6 binin üzerinde sporcu katıldı.

2016 yılından itibaren Bakü'de "Formula 1" Grand Prix yarışı düzenlenmektedir. 47 ülkeden 25.000'e yakın turist, "Baku City Ring" de son derece organize olan yarışmayı izlemek için Azerbaycana geldi. "Formula 1" (F1) seyirciler için en pahalı spor müsabakası olarak kabul edilir. 2016 25 Haziran'da Bakude ikincisi düzenlenecek olan yarışmayı izlemek için bilet fiyatları 60 ile 550 manat arasında değişiyordu. F1 yarışlarına ev sahipliği yapan ülkelerin daha fazla yabancı turist çekmek, konaklamalarını artırmak ve büyük otellerde ve çekici yerlerde daha fazla para harcamak için adımlar atması tesadüf değil. 2011 yılında F1 yarışlarına ev sahipliği yapan Bahreyn ve Monako sırasıyla 220 milyon dolar ve 90 milyon dolar kazandı. Bakü, bu uluslararası deneyimini yarışmalar sırasında, öncesinde ve sonrasında çeşitli etkinlikler düzenleyerek karlılığı artırmak için kullanabilir.

Bu yöndeki çalışmaların uygulanması Stratejik Yol Haritasına da yansımıştır. Böylece, bisiklet turu, festivaller, F1 yarışlarına ev sahipliği yapan diğer ülkelerin deneyimlerinde olduğu gibi, F1 yarışlarından önce ve sonra motor sporları ile ilgili etkinliklerin organizasyonu dikkate alınmışdır. Bunların yanı sıra yarışmalar sırasında yöresel mutfak ve kültür şenliklerinin düzenlenmesi konusu da değerlendirilecektir.

Tarihteki ilk Avrupa Oyunlarının düzenlenmesi kararı 8 Aralık 2012'de Roma'da alındı. Avrupa Olimpiyat Komitesi 41. Genel Kurulu'nda Avrupa Oyunlarının dört yılda bir, ilk müsabakaların ise 2015 yılında yapılması kararlaştırıldı. Üst düzeyde sayısız etkinlik düzenleyen ve dünyada bir spor ülkesi olarak itibar kazanan Azerbaycan, o dönemde bu oyunlara ev sahipliği yapmak için adaylığını ortaya koydu. Azerbaycanda modern spor altyapısının oluşturulması, istikrar ve sürdürülebilir ekonomik kalkınma ve sporcularımızın Olimpiyat Oyunlarındaki başarıları dikkate alınarak Azerbaycan'ın bu adaylığı tescil edilmiştir. 2012 yılında Genel Kurul'a katılanlar arasında yapılan gizli oylama sonucunda, Bakü'de ilk Avrupa Oyunlarının yapılmasına 48 oy üzerinden 38 oyla (8 aleyhte, 2 çekimser) karar verildi. Böylece Azerbaycan, Avrupa'da ilk kez düzenlenecek olan Bakü-2015: I Avrupa Oyunları'na ev sahipliğini yaptı.

Bundan başka İslami Dayanışma Sporları Federasyonu'nun seçilmiş sekizinci Genel Kurulu oldu, 2017 yılında dördüncü İslami Dayanışma Oyunları' Azerbaycan'da düzenlendi.

Toplam 2.5 yılda 21 spor altyapısı müsabakalara hazır hale getirilmiş, Bakü Olimpiyat Stadı, Su Sporları Sarayı, Ulusal Jimnastik Arenası, Atıcılık Merkezi, Velopark gibi yeni spor tesisleri inşa edilerek kullanıma açılmıştır. Müsabakalar

süresince dünyanın 50 ülkesinden 20 spor dalında 6.000'den fazla sporcu Azerbaycan Cumhuriyetinde ağırlanmış, spor ve antrenman hazırlıklarını organize etmek için gerekli tedbirler alınmıştır. Başkentin merkezi adreslerinden biri olan Haydar Aliyev Prospekti üzerinde, Bakü Olimpiyat Stadı ve "Köroğlu" metro istasyonunun yakınında, sporcular için en modern gereksinimleri karşılayan bir sporcu köyü " Atletler Köyü" inşa edildi. Sporcular antrenman toplantılarına ve müsabakalara zamanında getirildi. 17 günlük elit spor müsabakalarını takip etmek, oyunların yapıldığı arenalardan raporlar hazırlamak ve Azerbaycan gerçekleri ile ilgili makaleler hazırlamak için yabancı gazetecilerin akreditasyonu da sorunsuz bir şekilde gerçekleştirildi. Avrupa Oyunları'nın 12 Haziran'daki açılış töreninden 28 Haziran'daki kapanış törenine kadar yabancı gazeteciler mesleki faaliyetlerini zorlanmadan yürütebildiler (Safarov ve Hasanov, 2012).

Bakü, 2019-2020 Haziran ve Temmuz aylarında, A Grubu maçları ve çeyrek final maçları ile Avrupalı UEFA taraftarlarını ağırlarken, 2019 yılında yabancı ziyaretçi sayısında %11,4 gibi rekor bir artış elde etti. Türkiye'den gelenlerin oranı da etkileyiciydi.

2019 yılında 316.000 Türk turist Azerbaycan'ı ziyaret etti, bu da 2018'e göre %8,6'lık etkileyici bir artış anlamına geliyor. Bu önemli rakam, Azerbaycan Turizm Kurulu (ATB) tarafından Doğu Akdeniz Uluslararası Turizm ve Turizm Fuarı 2020 (EMITT) çerçevesinde açıklandı, 30 Ocak - 2 Şubat tarihlerinde İstanbul'da yapılmıştır.

Azerbaycan Turizm Ofisi, İngiltere (%25,3), Çin (%62,4) ve Almanya (%19,4) başta olmak üzere başkent Bakü ve Azerbaycan'ın diğer bölgelerinden gelen ziyaretçi sayısında önemli artışla olağanüstü bir yıla tanık oldu.

2023 yılına kadar mevcut sınır ötesi turizmi ikiye katlama hedefiyle bu büyüme, dünyayı gezmeyi seven gezginler arasında daha az bilinen destinasyonlara olan ilgiyi ve 2018'in sonlarında başlatılan "Take Another Look" adlı aktif bir küresel pazarlama kampanyasını artırdı.

Azerbaycan'ın dağlarla çevrili olması, kış mevsimini kayak tutkunları için vazgeçilmez kılıyor. Kayak dostu alanları muhteşem manzaraları sağlamaktadır. Dünya standartlarında tesislere ve bakımlı pistlere sahip lüks kayak merkezlerine ev sahipliği yapmaktadır.

Büyük Kafkasya'nın sıradağlarında, Gebele ve Gusar bölgelerinde, mükemmel bakımlı yamaçlara sahip olağanüstü güzel tatil köyleri ve dağ evleri, ister acemi ister

deneyimli bir kayakçı olun, snowboard ve kayak için idealdir (Huseynov ve Afandiyeva, 2007)

Bakü'nün birinci sınıf konferans salonları ve son teknoloji tesisleri; büyük ölçekli toplantı ve konferanslar için donanımlı ve gelişmiş altyapısı sayesinde şehri iş etkinlikleri için en iyi yer haline getiriyor. Modern tesisleri ve misafirperver kültürü ile Azerbaycan, tanışmak ve iş yapmak için ideal bir yerdir.

Hizmet turizminin tüm dünyada çok hızlı geliştiği görülmektedir ve bu durum özellikle 2022 yılında Azerbaycan'da göze çarpmaktadır.

2.1.2. Azerbaycan Turizminde Devlet Politikası

Bu başlık altında Azerbaycanın turizm sektöründeki devlet politikası hakkında bilgiler aktarılmıştır.

2.1.2.1. Azerbaycanda turizm sektörünün devlet politikasi

Azerbaycan Cumhuriyetinde turizm politikasının geliştirilmesi ve ülkede insan haklarının korunması yönünde devletin uyguladığı politika alanında elde edilen olumlu sonuçlar konuya teorik-konseptual bakış gerektiriyor. İlk bakışta her iki alana ayrı ayrı dikkat edilse de aslında ülkede turizm politikasının geliştirilmesi insan ve vatandaş hakları ile vahdet teşkil etmektedir. Yani Azerbaycan'da turizmin gelişmesi sosyoekonomik siyasete destek vererek aslında insan sermayesine, dolayısıyla insan haklarına gösterilen yüksek tutumun göstergesi olarak hayatımıza giriyor. Azerbaycan'da turizm alanında sovyet deneyiminin daha ilerici ve çağdaş Avrupa, Batı tecrübesiyle karşılık edilmesi, ülkede ulusal turizmin gelişmesine ve bu alanda eleman potansiyelinin yükseltilmesi amacıyla yüksek eğitimin önceliklerini ve turizm politikasının perspektiflerini göstermiş oluyor. Milli turizmin gelişmesi sadece sevimli doğada dolaşıp, eğlenmekle kalmıyor. Burada devlet politikası ilgi odağında olmalıdır. Turizm Azerbaycan Cumhuriyeti için hem kültürünün, tarihinin, dilinin, ekonomik potansiyelinin tanınması, hem de bu ülkede insan hak ve özgürlükleri, vatandaş haklarının korunması gibi konulara hassas davranıldığını gösteren sosyo-politik olay olarak da anlaşıla bilir (Alirzayev, 2011).

Demokratik devletlerde turizm politikasının gelişiminden konuşurken belirtmek gerekir ki, o devletlerde insan haklarının gelişme temposu bu konuda ciddi önem taşıyor. İnsan haklarının ışığında, devlet vatandaş haklarının korunmasına sosyal ve hukuki destek vermekle ülkede istikrarlı kalkınmaya ivme kazandırmış olur. Bu

bakımdan sosyoekonomik kalkınmanın çağdaş aşamasını yaşayan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin son on bir yıl boyunca katettiği gelişme yolu ülkeye olan turist ilgisini giderek artırmış, buna paralel olarak kazanç arkasından Azerbaycan'a gelen emek göçmenlerinin sayısında da artış gözlemlenmektedir. Dinamik gelişme yolunu tutmuş Azerbaycan'da milli turizmin yaygınlaşması için sosyo-ekonomik refahın, elverişli doğan ve ılıman iklimin mevcut olması devletin bu olanaklardan maksimum kullanarak bölgelerde yeni turizm tesislerinin oluşumuna ortam yaratmaktadır. Yüksek düzeyde dinlenmek her turistin doğal hakkıdır. Bu hukukun uygulanmasında, ülkeye daha fazla turist çekmek için güzel doğanın olması önemli sayılsa da o devletin insanların haklarının korunması gibi önemli konularda, sosyal hakların korunması ve güvenliğin sağlanması gibi sorunların çözümü daha çok dikkat çeken hususlardandır (Alirzayev ve Aslanova, 2011).

Azerbaycan'da turizm politikasının geliştirilmesi eski sovyet coğrafyasında sınırlı çerçevede gelişse de halihazırda durum değişmiştir. Turizm alanında belirtilen uluslararası deneyimin uygulanması, turizm politikasının gelişiminde yabancı uzmanların görüşlerinin öğrenilmesi, bu bakımdan insan haklarının bir parçası olan turizm hakkına riayet edilmesi Azerbaycan'da demokratik ve hukuki değerlere ciddi önem verildiğini gösteriyor (Mammadov, Soltanova ve Rahimov, 2002). İnsan haklarının korunmasına duyarlı yaklaşılan İsviçre, Avusturya, Almanya, Belçika gibi devletlerde turizm politikasının geliştirilmesi ve yılın tüm mevsimlerinde dinlenmek ve iş olanaklarını değerlendirmek için bu ülkelere yönelen turistlerle birlikte emek göçmenleri bu ülkelerde önce mevcut alanlarla ilgili aydınlanmaya giriyor. Turistler bu ülkelerde kendilerini güvenli ve haklarının korunmasında hiçbir sorunların yaşanmayacağından emin oldukları için dünya devletleri arasında bu ülkelere büyük memnuniyetle ziyaret etmektedirler. Azerbaycan'da ise turistlerin hoş vakit geçirmesi için belirtilen olumlu hususlarla birlikte çokkültürlü değerlere değer verilmesi turizmin gelişmesine olumlu etki eden ciddi anlamlı hususlardandır. Bu da ülkede insan haklarına gösterilen ilgi, turizm sektörünün gelişimi alanında devletin uyguladığı siyasetle doğrudan ilgili olan konulardır. Azerbaycan'ın sayıca dördüncü kez Kültürlerarası Diyalog için İnsan Forumuna evsahipliği yapması, gençlik politikası ile ilgili I Küresel Forumun Bakü'de gerçekleşmesi ülkenin kültür alanında uluslararası alanda tanınmasına yol açmakla turizmin gelişmesine olumlu etkisini göstermiştir. Azerbaycan'da ulusal turizm sektörünü geliştirmek ve turizm kaynaklarından sosyal refahı yönünde etkin kullanmak politikasının temeli, tüm alanlarda olduğu gibi,

Haydar Aliyev tarafından atılmıştır. Daha sovyet döneminde, Azerbaycan yönetiminin ilk aşamasında Dağlık Karabağ'da (Hankendi'de, Şuşa'da), Mingeçevir'de, Nahçıvan'da, Naftalan ve Bakü'nün Merdekan kasabasında gezi ofisleri, daha sonra ise Kabala'da "Kafkasya" ve Haçmaz ilinin Nabran bölgesinde "Dostluk" adlı turizm üsleri (1969 yılında) kurulmuştur. 1983 yılında SSCB Bakanlar Kurulu başkanı birinci yardımcısı olarak çalışmış Haydar Aliyev'in doğrudan girişimi ve yönetimi ile Hazar denizinin Azerbaycan Sahillerinde mühim tatil bölgesinin oluşturulması konusunda karar kabul edimiştir (Cabbarov, 2015).

Haydar Aliyevin 1993 yazında siyasi iktidara döndükten sonra turizme gösterdiği ilginin boyutunu ifade edecek olguların istatistikleri ise ayrı bir araştırma konusudur. Haydar Aliyev'in yazarı olduğu Azerbaycan Cumhuriyeti'nin 1995 yılında kabul edilen Anayasasının "Dinlenme hakkı" ile ilgili 37 maddesinde belirtiliyor: "I. Herkesin dinlenme hakkı vardır. II. Emek anlaşması ile çalışanlara kanunla belirlenmiş iş günü tatil ile bayram günleri, senede en az bir defa 21 takvim gününden az olmayan ücretli tatil verilmesi sağlanır". Turizm sektörü devlet politikasının öncelik yönlerinden biridir (Hüseynov ve Afandiyeva, 2007). Görüldüğü gibi, Azerbaycan Cumhuriyeti yüksek yasalar toplusunda "dinlenme hakkı" temel insan hak ve özgürlüğü olarak kabul edilir ve bütçeden finanse edilen tatil imkanı mevcuttur. Bu, nüfusun az gelirli kesimleri için turizm seyahatleri ile ilgili olanakların yaratılması demektir. Azerbaycan'da turizmin gelişme eğilimi yalnızca 90'lı yılların sonlarında ülkenin yükseköğretim mevzuatlarında yer bulmuştur. Nitekim 27 temmuz 1999 tarihinde Haydar Aliyev "Turizm hakkında" Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu'nun uygulanmasına ilişkin" kararname imzalamıştır. Bu yasa Azerbaycan Cumhuriyetinde turizm pazarının yasal temellerinin yeniden sağlanmasına yönelik devlet politikasının ilkelerini, turizm faaliyetlerinin esaslarını belirlemiş oldu, turizm alanında ilişkileri düzenleyerek, sosyo-ekonomik gelişimi sağlayan araçlardan biri olarak turizm kaynaklarının zengin kullanılması kurallarını belirledi. Burda da turizmi geliştirmek ve turizm kaynaklarını verimli kullanmak amacıyla Haydar Aliyevin 27 ağustos 2002 tarihli Kararı ile "Azerbaycan Cumhuriyetinde 2002-2005'li yıllarda turizmin gelişimine ilişkin Devlet Programı" onaylanmıştır. Bu Devlet Programının taleplerine uygun olarak, turizm alanında uluslararası standartlara uygun oteller inşa edilmiş, ülkeye birçok önemli uluslararası yatırım şirketleri katılımı sağlanmıştır (Gurbanov, 2007).

Turizm politikasının gelişimini daha da yükseltmek ve başarılara ulaşmak için uluslararası turizmin öğrenilmesi gereklidir. Ülkeye daha çok turist çekmek için uluslararası standartlara uyulması, huzurun sağlanması amacıyla Azerbaycan'da yapılarak kullanıma verilen tatil merkezlerinin sayısı yıllar geçtikçe artmaktadır (Soltanova ve Hüseynova, 2007). Yaşamın tüm alanlarında dinamik gelişmenin gözlemlendiği Azerbaycan Cumhuriyetinde insan haklarına gösterilen yüksek ilişki hiç kuşkusuz turizm politikasının uygulanmasında da hissetmektedir. Bu, önce onunla izah ediliyor ki, Azerbaycan'da turistlerin huzurunu sağlamak için çeşitli dinlenme tesisleri, otel ve eğlence merkezlerinin yapımında uluslararası deneyimin öğrenilmesi ve uygulanması bu alanda olumlu gelişimi arttırmıştır. Cumhurbaşkanı Aliyev'in belirttiği gibi: "Dünya Turizm Örgütü'nün yönetimi Azerbaycan'da yapılan çalışmalara çok değer veriyor". Dikkate alırsak, Azerbaycan'ın dış politikasında elde edilen başarılar kazanıyor ve ülkede gerçekleşen uluslararası önlemler nitelik ve nicelik bakımından dünyanın önde gelen devletlerinin dikkatini çekene, tüm bu olumlu değişiklikler aynı zamanda uluslararası kuruluşların da dikkatini çekiyor. Bu bakımdan Dünya Turizm Örgütü gibi saygın kurumun çağdaş Azerbaycan'da gerçekleştirilen yapılanma çalışmalarına ve sosyo-ekonomik gelişmenin göstergesi olarak turizm politikasının gelişmesine verdiği değer ikili işbirliğinin gelecek perspektiflerini de belirlemiş oluyor. Her yıl 27 eylül dünyada olduğu gibi Azerbaycan'da da "Uluslararası Turizm Günü" olarak kutlanıyor. Turizm alanında dünya halklarını birbirine yaklaştıran bu önemli tarihe de Azerbaycan Cumhuriyeti önem vererek uluslararası turizme katkı vermeye hazır olduğunu beyan etmiştir (Bilalov, 2005).

Turizm politikasının uluslararası normlara uyarlanması alanında turistin sosyal hakkının korunması ve sağlanması amacıyla otel ve ulaşım harcamalarının gözden geçirilmesi ve ülkeye giren yabancı vatandaşların yine bu olanaklardan yararlanmasına ortam yaratmak turizm sektörünün gelişmesinde önümüzde duran temel unsurlardandır. Kullanıma açılan dinlenme tesislerinin Avrupa standartlarına cevap vermesi turistin yöneldiği ülke hakkında izleniminin şekillenmesinde az rol oynamıyor. Azerbaycan'a gelince, başkent Bakü'nün deniz sahili şeritlerinde ve bölgelerde (Kabala, Guba, Şamahı, İsmailli, Gence, Lenkeran vb. yerlerde) uluslararası standartların uygulanmasına önem artmıştır. Kabala, Guba veya Şamahı gibi bölgelerde turistler beş yıldızlı otellerde tatil yapma imkanı elde ediyor. Bu oteller sevimli doğan çevresindeki insanların rahat dinlenmesine hizmet etmektedir.

Cumhurbaşkanı Aliyev'in ülkeye yönetiminin son on bir yıl boyunca Azerbaycan'da turizm hızla gelişen alana dönüşmüştür. Turizmin bu bakımdan uluslararası ilişkilerde oynadığı olumlu rol artmış sayılır. Sosyal gelişme ve sonuç itibariyle refah düzeyinin yükselmesi Azerbaycan'da turizm politikasının yurtdışında tanıtılması ve bu alanda milli gelirin artmasına olumlu etkileyecektir (Mammadov, Soltanova ve Rahimov, 2008). Azerbaycan Cumhuriyetinde turizm politikasının gelişmesinde Haydar Aliyev'in imzaladığı belgeler doğrudan bu alanda ilk siyasi hem de hukuki altyapı oluşturuyor. Henüz SSCB döneminde, 1980 yıllarında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin başkanı olmuş Haydar Aliyev'in talimatı ile Hazar denizi'nin kıyılarında sanatoryum tipi dinlenme tesisleri yapılmıştır ki, sovyet cumhuriyetlerinden yeterince turist bu güzel mekanlarda tedavi almış, tatil etmiştir. Haydar Aliyev'in emriyle 4 haziran 1999 yılında kabul edilen "Turizm hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu" ülkenin uluslararası turizm fuarlarında katılımına yol açtı. Bu ise turizm politikası alanında bağımsız bir devletin uluslararası kamuoyu tarafından tanınması işine destek vermiş oldu. 18 nisan 2001 yılında Gençlik Spor ve Turizm Bakanlığı'nın tahsis edilmesi ise Azerbaycan'da turizm politikasının uygulanmasında devlet politikasının önemini göstermiş oldu. Halihazırda Azerbaycan'da turizm politikasının geliştirilmesinde Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın, ülkede bu alanın bilimsel temellerinin hazırlanmasında ise Turizm Enstitüsünün çalışmaları olumlu değerlendirilmeye layıktır. "Azerbaycan Cumhuriyetinde 2010-2014'li yıllarda turizmin gelişimine dair Devlet Programı "nın icra edildiği yıllarda ülkede turizm sektörünün genişlemesi süreci devam etmiştir. Bu yıllarda Azerbaycan'a gelen turistlerin sayısı iki kat artmıştır. Bu ise Azerbaycan'da turizm politikasının yıllar geçtikçe ilerlemesinden haber verir. Turizm politikasının geliştirilmesi ve bu alanda uluslararası deneyimin başarıyla uygulanması Azerbaycan'da istikrarlı büyümenin devam ettiğini ve insan haklarının korunması alanında devletin uyguladığı politikanın dinamik geliştiğini ispat etmektedir (Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in Bakanlar Kurulu'nun 2013 yılı sosyo-ekonomik gelişmesinin sonuçlarına ve 2014 yılda önümüzde duran görevleri adanmış toplantısındaki giriş konuşması). Görüldüğü gibi Azerbaycan Cumhuriyetinde milli turizm politikasının kısa zaman içinde katettiği gelişme yolu ülke mevzuatında öngörülen devlet politikası ile düzenlenmiştir. Devletin çağdaş turizm politikası alanında uluslararası standartlara uygun altyapı projelere imza atması bu alanın genişlemesine önemli katkıda bulunmuştur. Bu da Azerbaycan'da milli turizm politikası alanında sağlanan olumlu değişikliklerin ülkede

insan haklarına dair durumun olumlu yönde gelişmesine destek vermektedir. Siyasi ve sosyo-ekonomik gelişmenin devamlılığının sağlanmasında devletlerin uyguladığı politika milli gelirlerin devlet bütçesine gösterdiği etki olanaklarının doğru değerlendirilmesini gerektiriyor. Bu bakımdan milli turizm politikasının demokratik devletlerin sosyo-ekonomik gelişmesinde oynadığı rol hiç de az önem taşımamaktadır (“Azerbaycan 2020: Geleceğe bakış" Kalkınma Konsepti. Azerbaycan Cumhurbaşkanının 2012 aralık 29 tarihli Kararı ile onaylanmıştır). Modern Azerbaycan'da sosyo-ekonomik gelişmenin hızla ilerlemesinde hiç kuşkusuz enerji politikasının rolü yadsınamaz. Bununla birlikte ülkede gerçekleştirilen ekonomik yapılanma politikası petrol gelirleri ile paralel petrol sektörünün gelişiminin olasılığını göstermektedir. Halihazırda uluslararası ilişkilerde gelirli petrol dışı sektörüne giren ulusal turizm sektörünün geliştirilmesi konusu Azerbaycan Cumhuriyetinde da güncel alan olarak kalmaktadır (Bilalov, 2006). Dünyada öyle devletler var ki, onlar turizm politikası alanında büyük tecrübeye ve yeteneğe sahiptirler. Çok uzağa gitmeden komşu Türkiye Cumhuriyetinde veya ona komşu olan Yunanistan'da turizm potansiyelinin yüksek gelişimi ülke ekonomisine olumlu etkiliyor. Azerbaycan'da ise bu alanda uluslararası standartların uygulanması açısından uzun yıllar geçmese de turizm politikasının milli gelire dönüşmesi süreci artık başlanmıştır. Azerbaycan'ın turizm alanında çok kısa zaman zarfında başarılara imza atması başkent Bakü da dahil bölgelerde turizm potansiyelinin yükseltilmesi petrol dışı sektörün gelişmesinde turizmin kültürel, sosyo-ekonomik, siyasal ve en önemlisi hukuki önemini açıkça yansıtmış oluyor. Böyle olduğu halde Azerbaycan'da turizm politikasının ülkenin sosyo-ekonomik kalkınmasına etki imkanlarını gözden geçirmek, devlet politikası düzeyinde öneme sahiptir (Zeynallı, 1999). Ülkede turizm altyapısının iyileştirilmesi yönünde uluslararası yatırım şirketleri ile ilişkilerin kurulması çok önemlidir. Artık son yıllarda birkaç tanınmış yatırım şirketinin Azerbaycan'da yaptığı çalışmalar ve ülkede turizm politikasının gelişmesine destek veren indirimli kredilerden yararlanmak Avrupa standartlarına cevap veren otellerin ve diğer dinlenme tesislerinin Bakü'de ve çevre ilçelerde de inşa edilmesi çalışmalarını olumlu etkilemiştir. Ayrıca örneğin kaydetmek gerekirse, 2008 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın ilan ettiği ihalede başarılı olmuş "Caspian Group Consalting" şirketinin uzman temsilcileri tarafından ABD Ticaret ve Kalkınma Ajansı'ndan ayrılan hibeye esas olarak hazırlanan turizmin dayanıklılığının uygulanmasına dair planın ve Türkiye Cumhuriyeti'nden Azerbaycan'a gelen turizm alanında uzmanların görüş ve önerileri

esasında Bakanlığın temsilcileri tarafından turizm alanında kadro çalışmasının iyileştirilmesi, dinlenmek, yatak yerlerinin sayısının artırılması, turizmin uluslararası alanda bilinen çeşitli türlerinin uygulanması, ayrıca turizm politikasının gelişiminin modern aşamasına ciddi destek veren "Azerbaycan Cumhuriyetinde Turizmin Gelişimine dair 2008-2016 yılları için Devlet Programı" önemli sonuçlarla müşahede olunmaktadır.

Belirtilen Devlet Programları çerşevesinde yıllar üzere ulusal turizm alanında ülkeye yabancı yatırımların teşvik edilmesine büyük destek vere bilmişdir (Budagov, 1991). Bölgelerin sosyo-ekonomik kalkınmasını öngören bir dizi devlet programlarının kabul edilmesi turizm politikasının gelişmesine fazla olumlu etkisini göstermektedir. Uygun turizm tesislerinin inşa edilerek hizmete verilmesi yabancı vatandaşlarla birlikte yerli insanların bile tatilinde önemli rol oynuyor. Bu konuda yerli insanlara edilen tavizlerin giderek artması devletin, vatandaşların sosyal haklarının sağlanmasına gösterdiği yaklaşımdır. Turizm politikasının gelişmesinde yerli ve yabancı vatandaşların haklarının korunmasına devlet desteği genelde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin insan haklarının korunmasına verdiği katkının bir sonucu olarak takdir görmektedir. Azerbaycan'da turizm politikasının sosyo-ekonomik kalkınmaya etki olanaklarından bahsederken bu alanda ülkede düzenlenen uluslararası önlemlerin olumlu sonuçlarını da belirtmek gerekir. Nitekim 2007 yılının 21-22 haziran tarihlerinde Bakü'de "İKT'ye (İslam Konferansı Teşkilatı (28 haziran 2011 yılından İİT-İslam İşbirliği Teşkilatı)) üye olan ülkelerin ekonomisinde turizmin rolü" konulu uluslararası konferans düzenlenmiştir. İKT/İİT Azerbaycan Cumhuriyeti'nin müslüman dünyası ile ilişkilerinin kurulmasında ve en önemlisi diplomatik-ekonomik ilişkilerinin gelişmesinde önemli yeri olan uluslararası müslüman örgütüdür. Azerbaycan'ın turizm olanaklarının müslüman doğu'da tebliğ edilmesi ve müslüman yatırımlarının ülkeye çekilmesi açısından konferans başarılı sonuçlar elde etmiştir (Mammadov ve Rahimov, 2000). İKT/İİT'e üye olan devletlerin çoğunluğu ile sosyo-ekonomik ilişkiler kuran Azerbaycan Cumhuriyeti'nin turizm alanında başarılara imza atmış Türkiye, Birleşik Arap Emirlikleri, Mısır, Katar, Kuveyt, Ürdün, Suudi Arabistan Krallığı vb. devletlerle mevcut alanda ikili ilişkileri sürdürülmektedir. Ülkenin sosyo-ekonomik kalkınmasında bir role sahip olan ulusal turizm sektörünün bu bakımdan genişletilmesi ve daha modern standartlara ulaştırılması işi sürdürülmelidir. Sürdürülebilir kalkınmanın çağdaş aşamasında Azerbaycan'ın turizm potansiyelinin "Euronews", "CNN", "National Geographic", "Travel Channel" gibi

prestijli televizyon kanalları aracılığıyla dünya kamuoyuna duyurulması ülkenin enerji politikasının, ekonomik nüfuzunun artık dünya kamuoyu veya BM ailesi tarafından kabul ettiğinin bariz örneğidir. Diğer yandan Azerbaycan'ın turizm potansiyelinin ülke ekonomisine olumlu etki olanaklarının geniş müzakerelere çıkarılmasında Dünya Ekonomi Forumu veya İsviçre'nin meşhur Davos kentinde yapıldığı için Davos Ekonomik Forumu da adlandırılan bu saygın kurumda tebliğ edilmesinin, Azerbaycan'da ulusal turizm politikasının gelişiminde olumlu sosyo-ekonomik eğilimler olarak değerlendirilmesi önemlidir. Tüm sayanları dikkate alarak belirtmek gerekir ki, Azerbaycan Cumhuriyetinde turizm politikasının geliştirilmesi ülkenin sosyoekonomik kalkınmasına katkıda bulunmak için milli gelirlerin hükümet tarafından şeffaf değerlendirildiğini göstermiş olmaktadır. Hükümetin yakın ve uzak hedefler için hazırladığı ekonomik kalkınma stratejisine göre petrol sonrası döneminde ekonominin temel yönlerinden biri turizm sektörü olacak. Bu alan Cumhurbaşkanı Aliyev'in onayladığı ulusal ekonomi ve ekonominin temel sektörleri üzere stratejik yol haritalarında da öncelikli hedef olarak seçildi. Nitekim ABD'nin "Mckinsey" şirketinin de katılımcılığı ile hazırlanmış stratejik yol haritalarından biri sırf turizm sektörünün gelişimi ile ilgilidir. Stratejiye göre, Azerbaycan hükümeti 2025 yılına kadar ülkede turizm hizmetlerinin potansiyelini genişletmek bu alandan elde edilen gelirlerin önemli ölçüde artırılmasını hedefliyor. Bu amaçlara ulaşmak için turizm hizmetleri gösteren küçük ve orta girişimciliğe de devlet düzeyinde gerekli destek verilecek. 2025 yılından başlayacak stratejik dönemde önceki yıllarda gerçekleştirilen ekonomik faaliyetlerin devamı olarak somut reform önlemlerinin uygulanması öngörülmektedir (Kozak ve Akoğlan, 1994). Son yıllarda Azerbaycan'da ekonominin petrol dışı alanlarının gelişimi açısından turizm sektörü geniş olanaklara sahiptir. Turizm sektörünü uluslararası deneyim temelinde geliştirmekle Azerbaycan`a döviz gelirlerini artırmak, başkentte ve bölgelerde nüfusun istihdamının sağlanmasına ciddi katkı sağlamak, aynı zamanda Azerbaycanın milli kültürünün dünya çapında tebliğine daha uygun bir ortam yaratmak mümkündür. Azerbaycanın turizm potansiyelini verimli kullanılması hep ön planda tutuluyor. Turizm sektörünün rekabetedayanıklığının artırılması amacıyla gerçekleştirilen amaçlı politika elde edilen başarılı sonuçlarda, ülkenin turistik çekiciliğinin artmasında yansımaktadır (Saç, 2008). Yeni ekonomik ortamda Azerbaycanın turizm potansiyelini verimli kullanılmasının güncelliği daha da arttı. Bu bakımdan Cumhurbaşkanı Aliyev'in imzaladığı "Ulusal ekonomi ve ekonominin temel sektörleri üzere stratejik yol haritalarının onaylanması hakkında"

ilgili Kararnameye göre "Azerbaycan Cumhuriyetinde uzmanlaşmış turizm endüstrisinin gelişimine dair Stratejik Yol Haritası" nin onaylanmasının büyük önemi var. Yakın, orta ve uzun dönem için öngörülen böyle bir önemli belgenin doğrulanması sonucu yapılan habere göre, yeni ekonomik ortamda, Azerbaycanda turizm sektörünün gelişiminin prioritetliği sağlanacaktır. Bu Stratejik Yol Haritası Azerbaycan Cumhuriyyetinde turizmin gelişmesi için büyük gelişme perspektifleri vaat ediyor. Belgede turizm sektörünün gelişiminin yasal altyapısının ve devlet çözümü mekanizmalarının geliştirilmesi, mevcut turizm potansiyelini kullanım olanaklarının genişletilmesi, bölgelerde turizm faaliyetlerinin canlandırılması, yeni turizm rotalarının oluşturulması, ayrıca rekabete dayanıklı fiyat teklifinin sağlanması gibi önemli konularla ilgili önlemler belirlendi ve önümüzde somut hedefler olanağı vardır (Ahmadov, 2010). Cumhurbaşkanının 6 aralık 2016 tarihli kararı ile onaylanmış "Azerbaycan Cumhuriyetinde uzmanlaşmış turizm endüstrisinin gelişimine dair Stratejik Yol Haritası" 17 aralık'ta resmi basında yayımlandı. Belgede vurgulanıyor, mevcut imkan ve potansiyelin verimli kullanarak Azerbaycan 2025 yılına hem bölgede hem de diğer dünya ülkeleri arasında cazip turizm mekanlarından birine dönüşecek. 2025 yılından sonraki dönem üzere perspektif ise ülkeyi dünyada turistlerin en çok tercih ettikleri 20 turizm mekanından birine dönüştürmektir (Turizm endüstrisinin gelişimine dair Stratejik Yol Haritası). Stratejik Yol Haritasında bu sektör alanında uzun vadeli perspektif sağlamak amacıyla 2020 yılına kadar olan dönem için ülke çapında turizm sektöründe dört temel hedef belirlendi. Birinci hedef Bakü'nün turizm potansiyelinden tam kullanılması, ikinci hedef ulusal düzeyde daha iyi yönetimin teminatı, turizm ve rekreasyon alanlarının yaratılması, mevsimselliğin giderilmesi için bölgesel düzeyde turizm altyapısının gelişmesi, hava ilişkilerinin iyileştirilmesi, vize işlemlerinin basitleştirilmesi de dahil olmak üzere turizm sektörünün gelişmesi için ülke çapında elverişli ortamın oluşturulmasıdır (Afandizade, 2005). Üçüncü hedef bölgesel turizm girişimlerini hayata geçirmekle Azerbaycan'da turizmi geliştirmek, dördüncü hedef ise turizm alanında eğitim programlarına yatırımını hayata geçirmek ve turistlerin memnuniyetini artırmak için standartlaştırma ve sertifikalandır'ma sistemini geliştirmektir. Anlatılır ki, 2020 yılına kadar olan dönem için belirlenmiş hedeflerin gerçekleşmesi sonucunda Azerbaycan'da 2020 yılda reel gayri 80 safi yurtiçi hasılanın doğrudan 293 milyon ve 172 milyon manata kadar artacağı, toplam 35 bin olmakla doğrudan turizm sektöründe 25 bin işyerinin yaratılacağı öngörülmektedir. 2017 Eylül ayında Azerbaycan Cumhuriyetinde uzmanlaşmış turizm

endüstrisinin gelişimine dair Stratejik Yol Haritasının ocak-haziran ayı içinde icra durumu açıklanmıştır. Böylece, ülkenin gelişimine büyük katkı sağlanacaktır.

2.1.3. Azerbaycanın Turizmindeki Sorunlar ve Elverişli Perspektifler

Bu alt başlıkda turizmle ilgili temel sorunlar ve onların çözümü, elverişli perspektiflerin kullanılabilirliği anlatılmıştır.

2.1.3.1. Turizm sektörünün temel sorunlari ve perspektifleri

Az sayıda yabancı turist eğlence için Azerbaycan'a geliyor. Turist turizmine katkı sağlayacak tesis sayısının azlığının yanı sıra hizmet kalitesinin düşük olması da bu durumdan etkilenmektedir. Ayrıca Azerbaycan'da yerli ve yabancı turistlerin dinlenmesi, dinlenmesi, doğanın, denizin ve güneşin tadını çıkarması için çok az sayıda modern tesis bulunmaktadır. Ama son yıllarda yapılan bazı modern kamplar ve tesisler sayesinde turist sayısında bir miktar artış var. Şöyle ki, 1996 yılında 203.270 kişi olan turist sayısı 1998 yılında 483.163 kişiye, 2000 yılında 680.909 kişiye, 2002 yılında 793.345 kişiye kadar yükselmiş ve sonraki yıllarda ülkeye gelen turist sayısı 1'milyonu geçmiştir. Azerbaycan ve Azerbaycan ekonomisi açısından turizm alanındaki en büyük sorun, turizmin ülke ekonomisindeki payının yalnızca 4,4% oranında olmasıdır. Üzülerek belirtmemiz gerekir ki, eğer turizm dünyanın en büyük üçüncü sektörüyse ve bizim böyle bir geniş ölçekli sektörden aldığımız pay 4 ila 5%oranındaysa, bu ülke ekonomisi için turizm alanında bir çok önemli eylemlerin yapılması gerektiğini göstermektedir. Bu durumun en büyük nedenleri sırasına ülke ekonomisinin doğal gaz ve petröle direkt bağlı olmasını ve en geniş kapsamlı yatırımların bu faaliyet alanlarına yapılmasını ekleye biliriz. Buna ilaveten, Dağlık Karabağ sorunu ve ülke topraklarının ortalama nerdeyse 20%- nin düşman tarafından zabt etmiş olması Azerbaycanın batısında turizmin gelişimine büyük engel oluşturmaktadır. Bir diğer sorunda Dağlık Karabağ sorunundan dolayı silah ve harp sektörüne büyük harcamalar yapılmakta ve tüm bunlar turizm endüstrisini olumsuz yönden etkilemektedir.

Azerbaycan Cumhuriyyetinde ne yazık ki yüksek turizm potansiyeline rağmen turizmin değişmesini ve gelişmesini engelleyen başka sorunlar da bulunmaktadır. Bu sorunlar, temel odak alanlarıyla birlikte Tablo 3.1'de listelenmiştir.

Tablo 2.1. Azerbaycan Turizminin Sorunları

No	
1	Giriş
2	Ulaşım
3	Eğitim
4	Devlet yatırımlarının devredilmemesi
5	Modern tesislerin olmaması
6	Turların sayısının azınlığı
7	Turizm merkezlerinin olmaması
8	Kış turizmi için gerekli altyapı
9	Turizm sektöründeki yatırımcılara yetersiz destek
10	Turizm tesislerine yapılan yüksek yatırım maliyeti (Azerbaycan Kültür ve Turizm Bakanlığı, mct.gov.az, erişim tarihi 26.03.2018)

Kaynak: URL-1

Sonuç olarak ülke turizminin gelişmesinin sağlanması ve turizm gelirlerinin artırılması için bu sorunların çözülmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Azerbaycan için yapılması gereken, turizmi sosyal faaliyetten ayırmayan bir bakış açısıyla çıkış yolunu bulmaktır. Yani sanayi, ulaştırma, enerji ve hizmetler gibi sektörlerin oluşturduğu ekonomik altyapı ile bilgi, beceri ve organizasyon gibi faktörlerin oluşturduğu üst yapının varlığı turizmin gelişmesi için temel koşuldur.

20. yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen ekonomik, sosyal, kültürel, ekolojik ve psikolojik değişimler alışkanlıklar ve ihtiyaçlar üzerinde büyük etki yaratmış ve bunun sonucunda Azerbaycan turizminin gelişmesi yönünde geniş bir hareket oluşmuştur. Böylece turizm olgusu, günümüzde ulaştığı büyüklük nedeniyle sanayileşme veya uluslararası ticaret gibi önemli ve sürdürülebilir bir sektör haline gelmiştir. Turist çekme ve turistlere hizmet sunma bilim, sanat ve ticareti olarak tanımlanan turizm, ulusal ve uluslararası ölçekte devasa büyüklüğü ile yatırımları ve iş hacmini geliştiren, gelir getiren, döviz kazandıran, sosyal ve insani işlevleri yerine getirmektedir. Meslekler sosyal ve kültürel hayatı etkileyerek belli bir karakter kazanmıştır. Bu özellik dünyada turizme olan ulusal ilgiyi artırmış ve turizme güvenen ülkeleri bu sektörü geliştirmeye teşvik etmiştir. Turizm yoluyla döviz elde etmeye yönelik faaliyetler, bu sektörün ülke ekonomisinde önemli bir öneme sahip olmasına neden olmuştur. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde turizmin ödemeler dengesine olumlu katkısı, turizmin ekonomik faydalarının temel göstergesidir. İnsanları seyahat etmeye ve turizmle uğraşmaya motive eden birçok iç ve dış faktör vardır. Özellikle

günümüz turizm potansiyelinde bu çeşitliliği oluşturan sebeplerin sayısı oldukça fazladır. Bunları şu şekilde özetleyebiliriz:

a) İçsel faktörler

Bunlar, turizm olgusunun altında yatan ve insanları seyahat etmeye ve konaklamaya teşvik eden ana dürtüler olarak tanımlanabilir. İnsanların gelir düzeyi yükseldikçe, refah devleti ilkelerine göre ilerleme sağlandığında, turizmin temelini oluşturan faaliyetler, turizm talebini karşılamaya yönelik içsel faktörler haline gelmektedir. Bu faktörlerin en önemlileri şunlardır:

İş: Dünya genelinde ekonomik ilişkilerin yoğun bir şekilde gelişmesi milyonlarca insanın iş amaçlı seyahat etmesine neden olmuştur.

Merak: Turizm faaliyetlerini diğer faaliyet ve eylemlerden ayıran temel özellik, başka yerleri ve toplumları ziyaret etmeye olan ilgidir. Bu nedenle turistler, deve kervanları, dağ köylerindeki evler, yaşam tarzı, insanları, doğal güzellikleri gibi ülkenin kendine has özelliklerini görebileceğiniz bölgelere seyahat ederler. Bu nedenle turistler Bakü, Gence, Şeki, Guba, Kobustan ve Hazar Denizi gibi Azerbaycan'ın zengin doğal ve tarihi yerlerini ziyaret etmektedir.

Din: İnsanların Allah'a olan bağlılığına ve inancına din denir. İnsanlar her zaman dini liderlerinin doğduğu, büyüdüğü ve yaşadığı yerleri görmek ister. Bu kanaatle kutsal yerleri ve mabetleri ziyaret etmeyi dinî bir görev sayar. Azerbaycan'ın tapınaklarından biri olan Nahçivan'da bulunan Ashabi Kahv, turistlerin ilgisini çekiyor.

Kültür, eğitim ve öğretim: Kültür ve eğitim insanları turizm faaliyetlerine teşvik eden unsurlardır. Bazı ülkeler kültür ve eğitim turizminden büyük döviz geliri elde etmektedir. Örneğin Paris şehri, sanat ve kültür dünyasındaki yeri nedeniyle bir turizm merkezi haline gelmiştir. Londra, ünlü üniversiteleri, çeşitli eğitim kurumları, yaz okulları ve araştırma enstitüleri ile her yıl dünyanın dört bir yanından binlerce öğrenciyi kendine çekmektedir.

b) Dış etkenler

Günümüzde gelişmiş tanıtım araç ve yöntemleri sayesinde ülkeler turizm potansiyellerini tüm dünyaya sunmakta ve turizm hareketini geliştirmektedir. Yoğun tanıtım, reklam, pazarlama ve halkla ilişkiler sayesinde turizm hızla büyümekte ve her yıl daha fazla insan ulusal ve uluslararası turizm hareketlerine katılmaktadır. Yeni

turizm bölgelerinin turizme açılmasıyla turizmin ölçeği artmaktadır (Novresli, 2010). Avrupa Birliği'nin turizm alanındaki Strateji ve Politikasına uygun olarak, Azerbaycan'da turizmin gelişmesi ve turizm gelirlerinin artırılmasına yönelik temel öneriler aşağıda verilmektedir.

- Modern turizm tesislerinin artırılması,
- Hizmet kalitesinin iyileştirilmesi,
- Turist personelinin eğitimi,
- Büyük çaplı gezi turlarının oluşturulması,
- Bölge ve ilçelerde yerel turizm merkezlerinin oluşturulması;
- Kış turizmi için gerekli altyapının oluşturulması.

Tüm bu öneriler çerçevesinde uygulanacak tedbirler Azerbaycan ekonomisine büyük katkı sağlayacak ve bunun sonucunda turizm ülkede önemli bir alan haline gelecektir. Modern dünyada AB ülkeleri başta olmak üzere refah düzeyi yüksek ve kişi başına düşen geliri yüksek olan tüm gelişmiş ülkeler turizm odaklı ülkelerdir. Öte yandan, büyük doğal kaynaklara sahip olmasına, gelişmemiş olmasına ve bazı iç düzensizliklere sahip olmasına rağmen, turizm potansiyeli yeterince değerlendirilememekte ve turizm geliri düşüktür (Safarov ve Hasanov, 2006). Bu bağlamda -Azerbaycan'ın turizm sektörünü Karabağ'ın imar ve inşasında bir yumuşak güç unsuru olarak kullanmasının önemlidir. Çünkü Azerbaycan'ın geçtiğimiz yıllarda"Karabağ'ı işgalden kurtaracağız ve dünyanın turizm cenneti haline getireceğiz" söyleminin ilkadımı 2020 yılı sonbaharında gerçekleşmiştir. Artık ikinci aşamaya geçilmiştir ve adeta "Kafkas'ın cennetini dünyanın turizm merkezi haline getireceğiz" şeklini almıştır. Bu yönde yapılacak yatırımlarla Karabağ'ın turizm potansiyeli önemli bir yumuşak güç unsuru olacaktır. Dolayısıyla Karabağ özelinde yumuşak güç kavramı ile turizm arasında karşılıklı bir ilişki bulunmaktadır (Ayhan, 2018). Karabağ'ın coğrafyası, somut olmayan kültürel mirası, endemik bitki örtüsü, tarihi dokusu,yumuşak güç kaynağı olarak kullanılabilir, turizmin gelişmesi için Azerbaycan yönetiminin altyapı, eğitim ve tanıtım başta olmak üzere birçok alanda adımlar artması beklenmektedir (Çavuşoğlu, 2016).

Bu kapsamda turizm potansiyeli yüksek olan Karabağ'ın önümüzdeki yıllarda birçok hastalıkların tedavisi için yararlanıla bilecek önemli bir sağlık turizmi merkezi haline getirilmesiyle ilgili de adımlar atılmaktadır. Karabağ'da turizmin gelişmesi ile Rusya, Gürcistan, Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan gibi eski Sovyet ülkelerinin

yanı sıra Türkiye, İran, Pakistan, İsrail ile BAE, Katar gibi Arap ülkelerinin yanı sıra Avrupa ülkelerinden de Karabağ'a turistlerin gelmesi beklenmektedir. Karabağ'ın turizm potansiyelinin etkin hale getirilmesi hem Azerbaycan ekonomisine ciddi bir maddi kazanım sağlayacak hem de işgalden kurtulan şehirleri ziyaret edecek yabancı turistler bölgenin kültürel zenginliklerini yakından tanımış olacaklardır.

Aynı zamanda bu turistler gerek ülkelerine döndüklerinde tanıdıklarına gördüklerini anlatarak gereks sosyal medya paylaşımlarıyla Azerbaycan kültür ve ve medeniyetini dünyaya tanıtacaklardır (Gür, 2014). Böylece turizm sektörü kültür diplomasisi işlevi sunarak tüm dünyanın Karabağ'ı bir cazibe merkezi olarak görmesinde rol oynayacaktır (Mirzayeva, 2017). Ayrıca Azerbaycan'ın savaş döneminde sert güç ile işgalden kurtardığı topraklarını, barış döneminde "yumuşak güç" merkezi haline getirmesi ve bunun ülkenin ekonomik gücüne katkı sağlaması, "güç" kavramı ile ilgili yapılan akademik tartışmaların ilgi odağı olacağı düşünülmektedir.

2.2. Başlıca (Ana) Ekonomik Göstergelerin Gelişiminde Turizm Sektörünün Rolü

2.2.1. Ekonomik Göstergeler ve Turizm

Ana ekonomik göstergelerin turizmdeki etkileri anlatılmıştır: Bu göstergeler turizm sektörünün GSYİH üzerindeki etkisi, istihdama etkisi, ithalat ve ihracata etkisi olarak sıralanmaktadır.

2.2.1.1. Turizm sektörünün GSYİH üzerindeki etkisi

Azerbaycan bağımsızlığını kazandığında, cumhuriyetin karşı karşıya olduğu ekonomik sıkıntıların çözüm yollarından biri, petrol ve doğal gaz üretimini öncü bir kaynak olarak artırmaktır. Yabancı şirketler için ülkenin mali kaynaklarını tarafsız sanayilerin gelişimine yatırmak çok önemliydi. Bakü petrolünün çıkarılması, işlenmesi ve nakliyesi için fazla iş yaptılar. Böylece o dönemde Azerbaycan petrolü yabancı şirketlere ve büyük yatırımcılara büyük faydalar sağlıyordu. Azerbaycan'da büyük paralar kazanan büyük girişimciler var. Bu dönemde Azerbaycan'ın petrol endüstrisinin gelişimi, bir bütün olarak Azerbaycan'ın sosyo-ekonomik kalkınmasına büyük bir güç olanağı sağladı. Azerbaycan'ın başkenti Bakü, büyük bir sanayi şehri ve Rusya İmparatorluğu topraklarındaki en büyük sanayi merkezlerinden biri haline geldi. Azerbaycan'da petrol dışı sektörlerin oluşumunda petrol endüstrisinin katılım

düzeyi de yüksektir. Petrol endüstrisinin üretim ve sosyal altyapısının genişlemesi, ülkede makine yapımı, inşaat, kimya, ilaç ve diğer birçok endüstrinin oluşması için koşullar yarattı.

Cumhuriyetin petrol üretiminin petrol ürünlerinden çok yüksek gelir elde etme imkanı olduğu doğrudur. Ancak petrol zengini ülkelerin (Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt vb.) deneyimlerinden bilinmektedir ki turizm başta olmak üzere hizmet sektörünün gelişmesi ülke ekonomisinde önemli yer tutmaktadır ve yüksek gelir sağlamaktadır. . Petrolden elde edilen gelir bu sektörden geliyor.

Azerbaycan'da turizmin gelişmesi daha çok eğitim psikolojisine bağlıdır. Yabancı turistlerin kullanımına yönelik turizmin geliştirilmesi ve tahmin edilmesi daha pratik ve hızlı bir dönüşüm modelidir ancak insanların durumunun iyileştirilmesi ve turizme hazırlanması nüfus artışı ile sağlanabilir. Halkın sağlığına yönelik talep, cumhuriyette yaşayanların ve ziyaretçilerin ihtiyaçları dikkate alınarak uygulanmaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti nüfusu için turizmin yaygınlaşması, nüfusun istihdamı, maddi refahı ve sosyo-demografik yapısı ve ayrıca ülkede çalışan toplam yabancı vatandaş sayısı uygun turist seçiminde elverişlidir. Yaşam tarzı için yapılmış siteler ve cumhuriyette turizmin kendine özgü özellikleri, doğal kaynakların ülke ekonomisine katılım derecesi ve pazar yapısındaki değişimin yanı sıra geleneksel turizm endüstrisinin doğu sistemi, cumhuriyet önemi taşıyan mimari, eğlence ve kültürel nesneler. ve ulusal maliyetler ile hizmet ve yiyecek-içecek işletmeleri Avrupa'daki mevcut duruma göre belirlenir ve muhtemelen buna bağlı olarak derinleşir. Bu nedenle, yeni sergiler, geleneksel tiyatro mirası, kültürel ve sanatsal eserler, yüksek yaşam standartları ve inşaat koşulları ve turistlerin değişen zevkleri, onun gelişiminde psikolojik bir faktör haline getirmektedir (Alirzayev, 2010). Azerbaycan turizminin yıllar içinde ürettiği GSYİH ile karşılaştırıldığında 0,705'e kadar ilerleme kaydettiğini göre biliriz. Bu faktörün katsayısı 1'den küçük ise, göstergeler arasındaki ilişkinin inelastik olduğu yıllar için varsayılan esneklik katsayısının yüksek dinamiği, alanın tatmin edici bir şekilde geliştiğini gösterir.

Şu anda Azerbaycan ekonomik kalkınmasını zengin hidrokarbon kaynakları (petrol ve gaz) pahasına sağlamaktadır. Ancak ekonominin kaynaklara olan bağımlılığı, ekonomiyi tek taraflı gelişmeye zorlamaktadır ve bu da diğer alanların gelişmesini engellemektedir. Sorundan çıkış yolu olarak petrol gelirleri, petrol dışı sektörün gelişmesi için en uygun olanıdır. Bu amaçla Azerbaycan devleti, petrol sonrası dönemi dikkate alarak petrol dışı sektörün geliştirilmesine ilişkin devlet

programlarını kabul etmiştir. Bu programlar arasında petrol dışı bir sektör olarak turizm en gelişmiş alanlardan biri olarak kabul edilmektedir. 1999 yılında Turizm Kanunu'nun kabulü ile bu alandaki devlet politikasının temel öncelikleri ve görevleri belirlenmiştir.

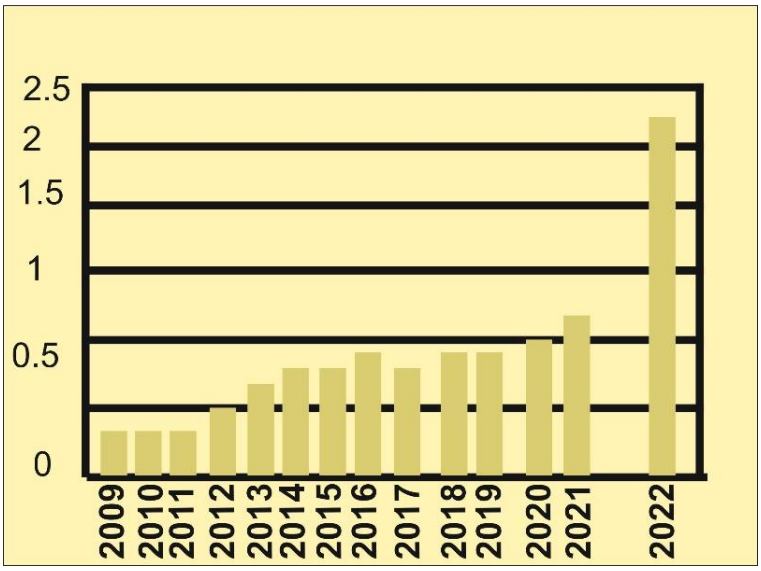
Daha sonra Azerbaycan Cumhuriyeti'nde turizm politikasının önemli belgeleri olan birinci (2002-2005) ve ikinci (2010-2014) Turizm Geliştirme Devlet Programları kabul edilmiştir. Devlet Programının temel amacı, Azerbaycan'ın kalkınmasının ülke ekonomisinin temel direklerinden biri haline gelmesini sağlamak için yüksek ekonomik, sosyal ve ekolojik gereksinimleri karşılayan modern bir turizm bölgesi yaratmaktır. Ayrıca program, yüksek uluslararası gereklilikler çerçevesinde bir turizm altyapısının oluşturulması, yerli ve yabancı yatırımları çekmeye yönelik bir yatırım ve iş ortamı oluşturulması ve ülke turizminin küresel turizm pazarındaki rekabet gücünün artırılması amaçlanmaktadır.

2011 yılı, dünyada artan turizm talebine yeterli bir yanıt olarak "Turizm Yılı" ilan edildi. 2011 turizm yılına çok sayıda beş yıldızlı otel inşaatı ve büyük ölçekli projelerin hayata geçirilmesi damgasını vurdu. Aynı zamanda son yıllarda Devlet Yatırım Programı çerçevesinde yurt içinde özellikle bölgelerde uygulanan altyapı projeleri sektörün cazibesini artırmış ve özel sektöre giriş için ek bir teşvik oluşturmuştur (Azerbaycan-Türkiye Girişimciler Birliği, 2010).

Genel olarak turizm sektörü, ölçek olarak devlet dışı sektörler arasında önde gelen sektörlerden biridir. Dünyanın GSYİH'sının yüzde 10'u ve ihracatının yüzde 8'i turizm sektöründen geliyor (Center for Economic and Social Development, Policy Report on Tourism Sector in Azerbaijan, July 2011, Baku).

2011 yılında Dünya Gezi ve Turizm Konseyin 2012 raporuna göre, Azerbaycan Turizm sektörünün GSYİH'ya doğrudan katkısı 808,9 milyon AZN (GSYİH'nın %1,8'i) olmuştur.

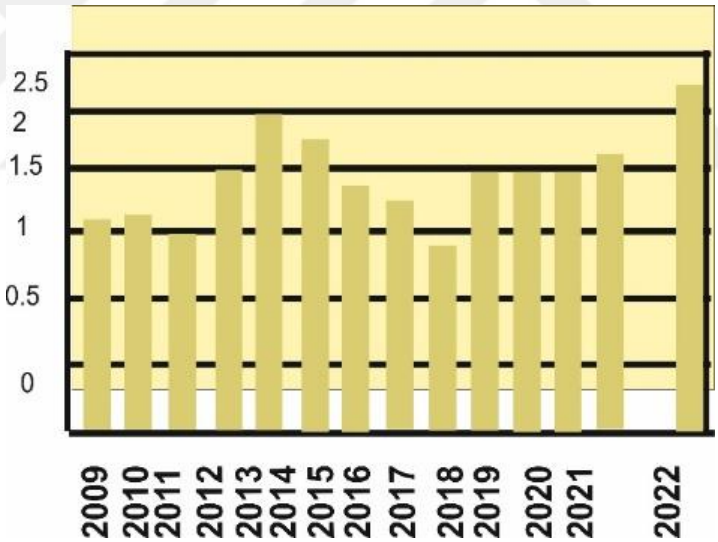
Bu göstergenin 2012'de %7,4 artarak 869,0 milyon AZN olmuştur. Bu gösterge sırasıyla oteller, turizm acenteleri, havayolları ve digger yolcu taşımacılığı hizmetleri gibi sektörlerdeki ekonomik faaliyetleri yansıtır. Ayrıca doğrudan turistler tarafından desteklenen restoran ve eğlence endüstrisi faaliyetlerini de kendinde içerir (URL-1).

Şekil 2.1. Turizmin GSYİH'ye Doğrudan Katkısı (2011 Milyar ABD doları)

Kaynak: URL-1

Turizmin GSYİH'ya doğrudan katkısının 2022 yılına kadar %7,5 artarak 1.793,6 milyon AZN (GSYİH'nın %2,3'ü) olması beklenmektedir (Şekil 2.1).

Şekil 2.2. Turizmin GSYH'ye Doğrudan Katkısı (GSYİH İçindeki Payı, %)

Kaynak: URL-1

Dünya Turizm ve Gezi Konseyi'nin 2012 raporuna göre, 2011 yılında Azerbaycan'da turizmin GSYİH'ye toplam katkısı (yatırım, üretim zinciri ve gelir üzerindeki geniş etkisi dahil) 3.026,7 milyon manat (%6,7) ve 2012 yılında %7,3 artarak 3.247,9 milyon AZN'ye (GSYİH'nın %6,9'u) ulaşmışdır. 2022'de yıllık %7,5 artışla 6.713,6 milyon AZN (GSYİH'nın %8,5'i) olması olmuşdur.

Küresel krizin neredeyse tüm büyük endüstriler üzerinde yıkıcı bir etkisi oldu. Dünyada 2008 yılı başından itibaren turizm sektöründe uluslararası turizmde

azalmalar gözlenmektedir. Son on yılın ortasında turist gelişleri yıllık ortalama %5 artarken, sektör 2008 ortasından itibaren 18 aylık bir durgunluk yaşadı. Bununla birlikte, 2010 yılı başından itibaren turizm sektöründeki ekonomik büyüme toparlanmaya başlayarak 2018 yılı seviyesine ulaşmıştır (World Travel & Tourism Council (2012), Travel & Tourism Econo Tablo 2.2 Turizmin GSYH'ye doğrudan katkısı 2011, milyar ABD doları mic Impact 2012, Azerbaijan).

Tablo 2.2. Turizmin GSYİH'ye Doğrudan Katkısı 2010-2018, Milyar ABD Doları

13 Türkiye	33.0
14 Rusya Federasyonu	25.6
Dünya Çapında Ortalama	
33 İran	11.0
60 Ukrayna	3.1
62 Suriya	3.1
66 Ruminiya	2.5
73 Bolqarıstan	2.0
94 Belarus	1.1
95 Azerbaycan	1.0
142 Ermənistan	0.2
13 Türkiye	33.0

Kaynak: URL-2

2018 yılında turizm sektörünün Azerbaycan'ın GSYİH'sına kişi başına katkısı (Tablo 4.1) yaklaşık 1 milyar ABD dolarıydı. Tabii Azerbaycanın büyük turizm potansiyelini düşünürsek bu sayının daha da artabileceğini düşünüyoruz. Ayrıca Azerbaycan'da turizm sektörünün geliştirilmesine yönelik devlet programlarının ancak son yıllarda uygulanması nedeniyle diğer ülkelerle karşılaştırıldığında bu gösterge düşüktür. Çünki ekonomik büyüme ancak, uygulanan büyük ölçekli turizm projelerinin gerçek sonuçlarının uzun vadeli bir perspektifte kendini haklı çıkaracağı umulmaktadır.

Tablo 2.3. Turizmin GSYİH'ye Doğrudan Katkısı 2012-2022, yıllık büyüme, yüzde olarak

Azerbaycan	**7.5**
8 Ruminiya	6.9
53 Suriye	4.9
Dünya üzre orta gösterge	**4.1**
96 İran	4.0
99 Ukrayna	4.0
101 Rusya Federasyonu	3.9

129 Belarus	3.1
139 Türkiye	2.9
151 Bolqarıstan	2.6
178 Ermenistan	0.9

Kaynak: URL-2

Bunun sonucunda Dünya Turizm ve Gezi Konseyi'nin hesaplamalarına göre Azerbaycan'da turizm sektöründe ciddi bir artış olmuştur. Tablo 4.1'den de görülebileceği gibi, önümüzdeki on yıllarda Azerbaycan'da turizm sektörünün gelişimi dünya ortalamasını (%4,1) aşacak ve %7,5 ile dünyada 5. sırada yer alacaktır. Bu gösterge ile Azerbaycan'ın komşu ülkeleri İran (%8,8), Rusya (%7,5), Türkiye (%2,9) ve Ermenistan'ı (%0,9) da geride bıraktığını görüyoruz.

İlerleyen 2023 yıllardan sonra Azerbaycanın diğer tüm alanlarda olduğu gibi olan GSYİH hacminin artmas turizim sektöründe turizm faaliyetlerinin yaygınlaşması için öncelikle güvenlik sorunlarının çözülmesi, sosyal altyapının oluşturulması ve yerleşim sürecinin başlaması gerektiği göz önünde bulundurulmalı, GSYİH-lerin hacmı artırılmalı bunun için devlet programları yeniden incelenerek insanların rifahı göz önünde bulundurulmalıdır. Özetle, işgalden kurtulmuş topraklar, kademeli olarak ve devletin toprakların restorasyonu ile ilgili diğer faaliyetlerine paralel olarak ülke turizmine dahil edilecektir.

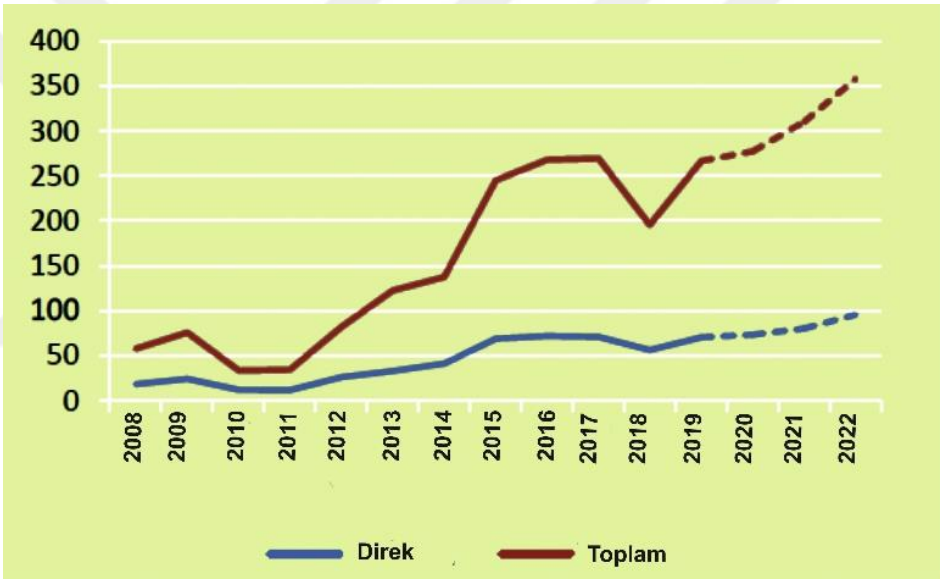
2.2.2. Turizmin İstihdamla İlişkisi

Turizm her zaman istihdama yol açan sektörlerden biridir. Bu bağlamda turizmin istihdama etkileri anlatılmıştır.

2.2.2.1. Turizm sektörünün istihdama etkisi

Turizmin ekonomik etkileri, istihdam üzerindeki etkilerini içerir. Uluslararası turizmin hızlı genişlemesi, önemli iş fırsatlarına yol açmıştır. Otel yöneticilerinden tema parkı operatörlerine kadar turizm birçok istihdam olanağı sağlamaktadır. Turizm, dünyadaki işgücünün yaklaşık %7'sini desteklemektedir. Turizm endüstrisinde iki tür istihdam vardır: doğrudan ve dolaylı. Doğrudan istihdam, doğrudan turizmle ilgili işleri içerir. Buna otel personeli, restoran personeli veya taksi şoförleri dahil olabilir. Dolaylı istihdam, turizm sektöründe teknik olmayan ancak turizm sektörüyle ilgili işleri içerir.

Turizm sektörü, dünyadaki en karlı sektörlerden biridir ve aynı zamanda en büyük ve çeşitli emek yoğun sektörlerden biridir. Ancak Azerbaycan turizm sektörünün en önemli sorunlarından biri de yeterince profesyonel olmayan kadro eksikliğidir. Bu sorunu bir nebze olsun çözmek için Milli Eğitim Bakanlığı "2007-2015 Azerbaycan Gençlerinin Yabancı Ülkelerde Eğitimi Devlet Programı" çerçevesinde Turizm alanında uzmanlık eğitimi almak isteyen kişilere destek vermektedir. Ancak turizm sektörü sadece turizm faaliyetlerini kapsamamaktadır, turizm ulaşım, telekomünikasyon, ticaret ve daha birçok alanı kapsadığı için bu alanda alınacak önlemler çok geniş olmalıdır. Genel olarak, 2011 yılında turizm sektöründe istihdam edilen toplam kişi sayısı 266,6 bin kişi, turizm faaliyetlerinde bulunanların sayısı ise 70,3 bin kişidir (Şekil 2.2).

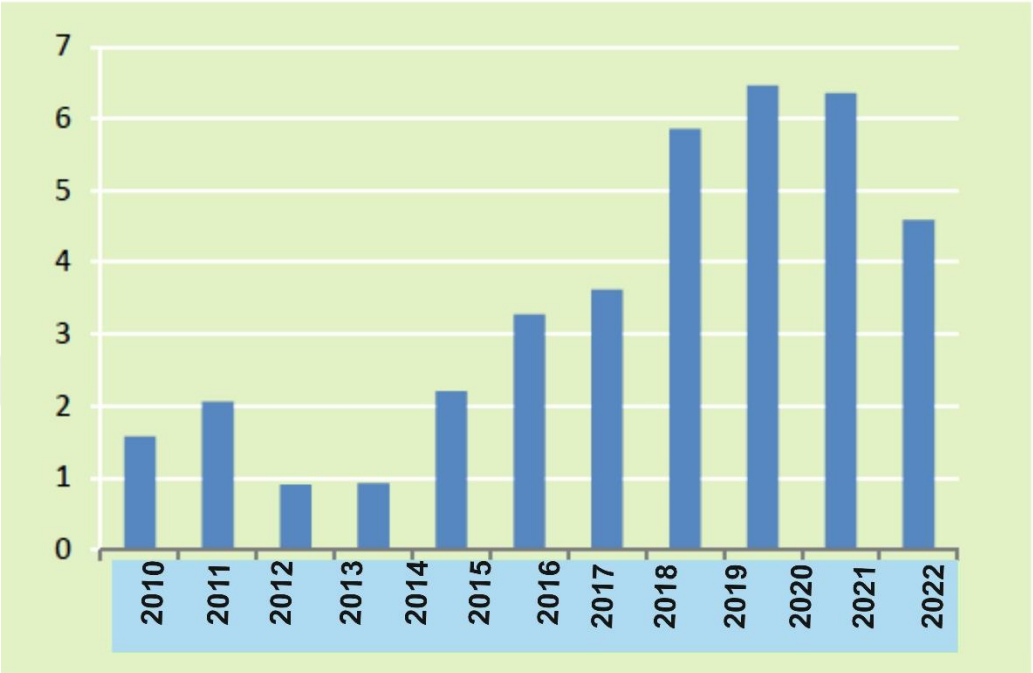

Şekil 2.3. Turizm Sektöründe İstihdam Edilen Kişi Sayısı Bin Kişi

Kaynak: URL-1

Dünya Gezi ve Turizm Konseyi'nin 2012 yılında, bu göstergenin 277.500 kişi olmuşdur (toplam istihdamın %6,3'ü). 2022 yılında Turizm sektöründe 358.000 kişi (toplam istihdamın %7,9'u) istihdam edilmiş ve bu dönemde yıllık büyümenin %2,6'ya çıkmıştır (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Kurumu). Grafikten 2008 ve 2010 yıllarında turizm sektöründeki istihdamın azaldığını görebiliriz. 11 Eylül 2001 olayları istihdamın 2002 yılında, 2010 yılında ise azalmasına neden olmuştur. 2008-2009'da dünya mali ve ekonomik krizi yaşandı. Petrol dışı sektörlerin yükselişiyle sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın sağlanması modern çağda Azerbaycan Cumhuriyetinin önündeki önemli görevlerden biridir. Araştırmalar, bakışı nedeniyle

turizmin petrol dışı sektörler arasında önde gelen pozisyonlardan birine sahip olduğunu göstermektedir (Hüseynov, Afandiyeva. 2007). Azerbaycanın son yıllarda uygulanan devlet programlarının başta turizm sektörü olmak üzere petrol dışı sektörün gelişmesinde büyük etkisi olmuştur.

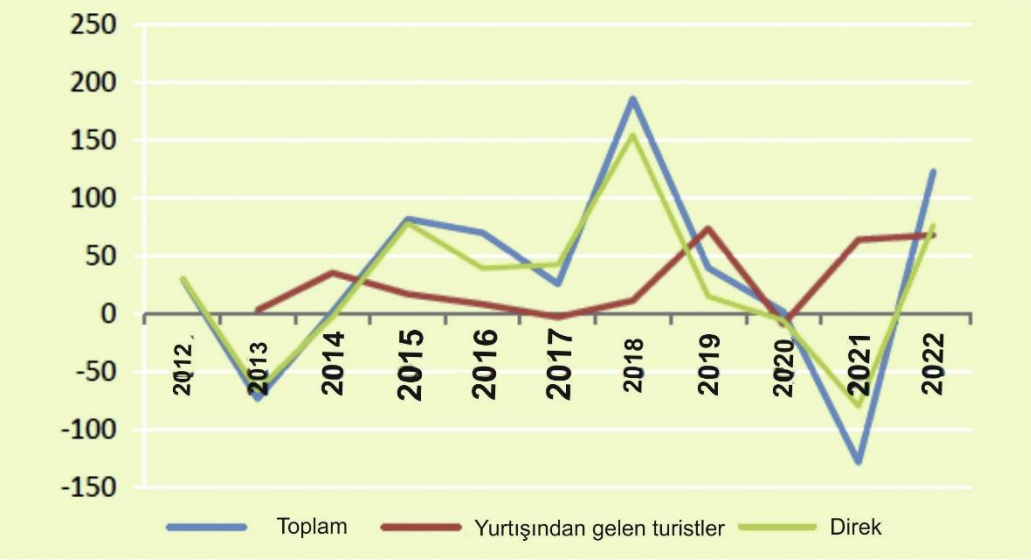

Şekil 2.4. Turizm Sektörü İstihdamının Petrol Dışı İstihdam İçindeki Payı %

Kaynak: URL-1

Şekil 2.4'den görüldüğü gibi yıllara göre turizm sektöründe istihdam turizm, bakış açısıyla petrol dışı sektörlerin başında gelmektedir. Azerbaycanda son yıllarda uygulanan devlet programlarının başta turizm sektörü olmak üzere petrol dışı sektörün gelişmesinde büyük etkisi olmuştur. Görüldüğü gibi 2015 yılından 2022 yıllarına kadar turizm sektöründe istihdam, turizm yönümlü bakış açısıyla petrol dışı sektörlerin başında gelmektedir. Azerbaycanda son yıllarda uygulanan devlet programlarının başta turizm sektörü olmak üzere petrol dışı sektörün gelişmesinde büyük etkisi olmuştur.

Şekil 2.4'den de görüleceği üzere petrol dışı sektörde turizm sektöründe istihdam edilen nüfusun payı yıllar itibariyle çok hızlı bir şekilde artmaktadır. Böylece 2010 yılına göre 2012 yılında turizm petrol dışı sektör %1'den %6'ya yükseldi. Sadece 2010 yılında daha önce de bahsedildiği gibi dünya ekonomik krizi nedeniyle turizm talebindeki azalma, düşüş yaşanmıştır. World Excursion and Tourism Council 2012-Yıllık raporuna göre rapora göre, 2011 yılında Turizm sektöründe 70.500 doğrudan iş

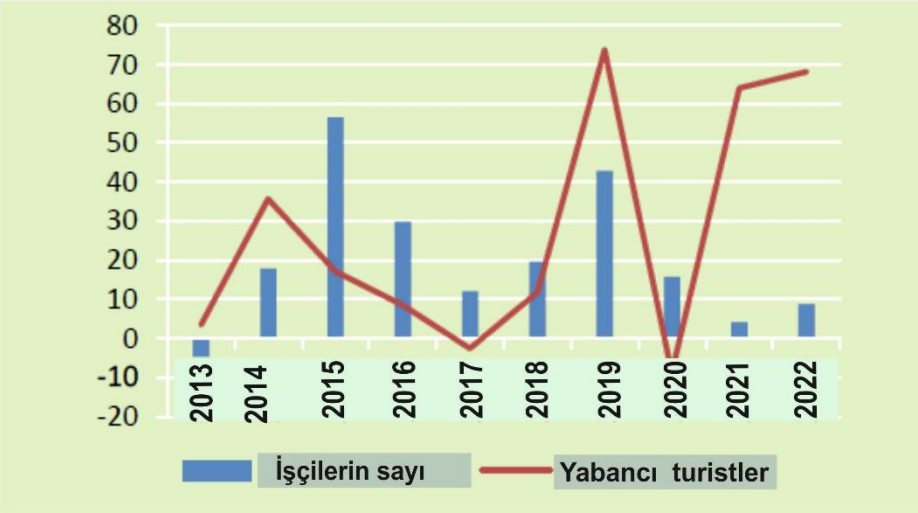
yaratıldı (toplam istihdamın %1,6'sı), bu sektör 2012'de %4,2 artarak 73.500'e (toplam istihdamın %1,7'si) ulaştı. Turizm, oteller, seyahat acenteleri, havayollarındaki ve diğer yolcu taşımacılığı hizmetlerindeki işleri içerir. Ayrıca doğrudan turistler tarafından desteklenen restoranları ve eğlence aktivitelerini de içerir. 2022 yılında 95.000 kişi doğrudan turizm sektöründe çalışmış ve önümüzdeki on yılda bu gösterge yıllık %2,7 büyüme gösterecek. DTT'ye göre dünyada her sekiz kişiden biri bir kişinin istihdamı Turizm sektöründe çalışanların %100'üne sahip olması avantajlarından biri olarak görülmektedir. Hesaplamalarına göre ülkeye gelen her yabancı turist ortalama 7-9 işçiye yeni iş yaratmaktadır. Bu açıdan bakıldığında ülke turizm sektörünün nüfus dinamikleri ülkeye gelen yabancı turist sayısına bağlı olmuşdur.

Şekil 2.5. Turizm Sektöründe Doğrudan ve Toplam İstihdam Edilen Yabancı Turistlerin Büyüme Dinamikleri, %

Kaynak: URL-1

Şekil 2.5'de turizm sektöründe doğrudan turizm faaliyetinde bulunan nüfus ile genel olarak turizm sektörüyle uğraşan nüfus arasındaki ilişki ve son on yıldaki gelen turist artışı görülmektedir. Şekilden de görülebileceği gibi, turist gelişlerindeki artışın istihdam üzerinde belirli bir etki faktörü vardır. Ancak ilişkinin bu kadar güçlü olmamasının nedeni Azerbaycan turizm sektörünün hala tam olarak oluşmamış olması, yani piyasanın sadece yabancı turistler gibi ekonomik faktörlerden etkilenmemesi, aynı zamanda devlet desteği gibi faktörlere de bağlı olmasıdır.

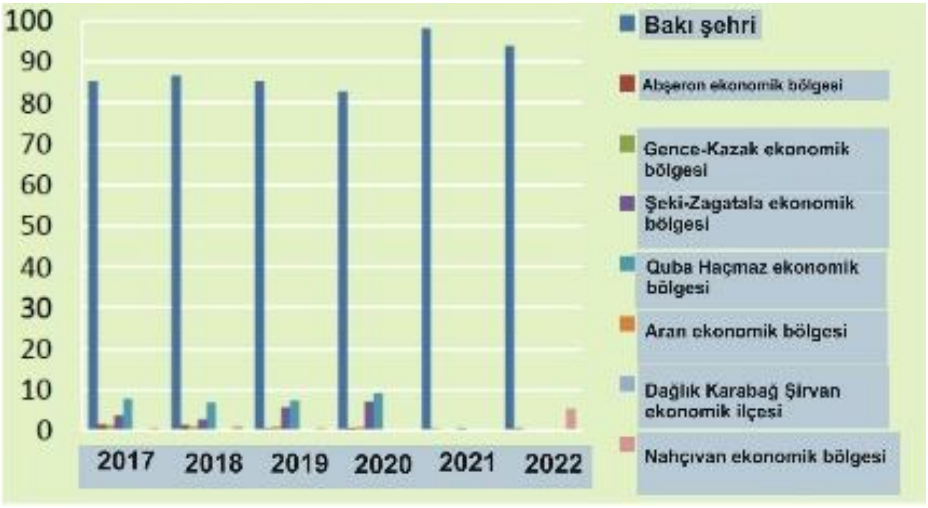

Şekil 2.6. Otellerde Çalışan Sayısındaki Artış ile Yabancı Turist Gelişindeki Artış Artış Arasındaki Lişki

Kaynak: URL-1

Otel ağı, turizm sektörünün en önemli bileşenidir ve turizm sektörüyle uğraşan nüfusun önemli bir bölümünü kapsamaktadır. Otellerin ve otel tipi işletmelerin faaliyetleri yabancı turistlerle ilgili olduğu için otel ağındaki istihdam artışı da yabancı turistlerle ilgilidir. Şekil 2.5'de otel ve otel tipi işletmelerde istihdamdaki değişimlerin yabancı turistlerdeki değişimlerle açıklandığı görülmektedir. Bu açıdan yerel istihdam düzeyinin artırılması ve dış turizmin artırılması temel politika olmalıdır. Örneğin, 2013-2022 yıllarında Azerbaycan Cumhuriyeti'nde "turizmin geliştirilmesine ilişkin" devlet programlarının ana öncelikli hedeflerinden biri, bölgelerdeki turizm potansiyelini ve altyapıyı artırmaktır.

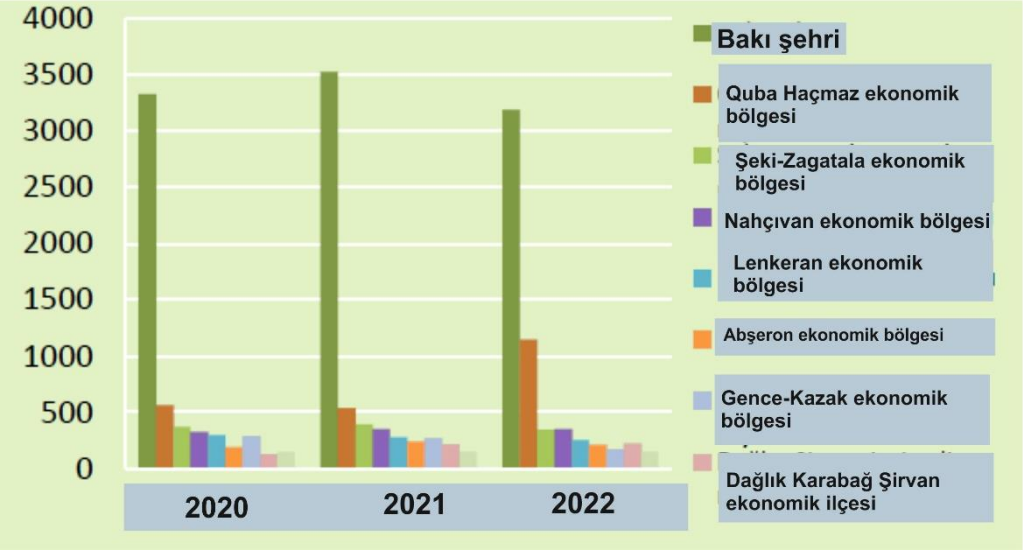
Ancak turizm işletmelerinde (seyahat acentelerinde) ekonomik bölgelere göre çalışan toplam çalışan sayısına bakıldığında Bakü'nün büyük avantajı bu dönemde Bakü için göstergelerin yükseldiğini görüyoruz. Ancak Bakü'de turizmin kurulması bölgelerdeki turizmi ve genel olarak bölgelerin ekonomik faaliyetini ciddi şekilde etkilemektedir.

Şekil 2.7. Ekonomik Bölgelere Göre Turizm İşletmelerinde Çalışan Toplam Çalışan Sayısı, Ülke Genelindeki Payı %

Kaynak: URL-1

Ancak Bakü'de turizmin kurulması bölgelerdeki turizmi ve genel olarak bölgelerin ekonomik faaliyetini ciddi şekilde etkilemektedir. Bu konuda verimliliğin artırılması için diğer bölgelerin rolünün arttırılması gerekmektedir.

Şekil 2.8. Ekonomik Bölgelere (Kişi) Göre Otel ve Otel Tipi İşletmelerde Yıllık Ortalama Çalışan Sayısı

Kaynak: URL-1

Şekil 4.8'de de gördüğümüz gibi otel ve otel tipi işletmelerde çalışan sayısına göre Bakü ekonomik bölgelere göre hala büyük bir avantaja sahiptir. Ancak 2017-2022 yılında Guba-Hachmaz ekonomik bölgesinde ciddi bir artış görüyoruz ki bu bölgede Kış-Yaz Turizm Kompleksi projesinin hayata geçirilmesiyle ilgilidir. Buradan

da anlaşılmaktadır ki ciddi bir yatırım projesi bölgenin istihdamında ciddi bir artışa yol açmaktadır.

İş ile ilgili faktörler

İş yaşamı toplumsal hayatın içerisindedir ve yaşamın kaliteli bir biçimde devam etmesinin temel şartlarından biri olarak kabul edilmektedir. Bireye gelir, statü, güvence, yüksek hayat standartları, sosyal çevre gibi birçok fayda sağlamaktadır. Bu sebeple iş hayatının bireyler üzerindeki etkisi yüksektir. İş yerinde mesai saatlerinden fazla zaman geçiren bireylerin iş aile yaşam dengesizliği yaşayabilir. Çünkü bireyler işe bağlılığı yüksek fakat ailesiyle geçireceği zamanı iş yerinde olmaktadır.

Bu durum bazen bireylerin kendi elinde olmamakla birlikte iş yerlerinin çalışma koşullarıyla ilgilidir.

Birey bu iş şartlarında fazladan mesai yapacağından evde ailesine karşı yükümlüklerini ve sosyal hayatında kendine ayıracağı zamanı etkiler.

Bunun sonucunda iş aile yaşam dengesizliğini beraberinde getirir.

İş yaşamından kaynaklandığı fark edemeyen birey bu dengesizlikle beraber tekrar eden bir döngüye girer. Buna bağlı olarak mutsuzluk, stres, üzüntü, sinirlilik, baskı gibi olumsuz sonuçlar doğurur (Efeoğlu, 2006).

2.2.3. İthalat ve İhracatın Turizm Üzerinde Etkileri

2.2.3.1. Turizm sektörünün ihracat ve ithalat üzerindeki etkisi

Azerbaycan'da turizmin gelişmesi toplumsal sorunların çözümünde önemli bir rol oynamaktadır. Turizmle bağlantılı olarak yeni faaliyet konuları ortaya çıkmaktadır. Kişi başı düşen milli hasılanın artmasına etki eden gelişmeler sayesinde ülkenin ödemeler dengesini iyileştirecek koşullar ortaya çıkmaktadır. Turizm endüstrisini geliştirme ihtiyacı, eğitim düzeyini yükseltmeyi, nüfusa sağlanan tibbi hizmetler sistemini iyileştirmeyi, yeni bilgi yayma araçlarının uygulanmasını amaçlamaktadır (Morozov,1998).

Turizm, tarihi ve kültürel mirasın korunması ve geliştirilmesi üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir. Aynı zamanda turizm farklı ülkeler, halklar arasındaki ilişkilerin uyumlaştırılmasına yol açar, hükümetleri, sivil toplum kuruluşlarını ve ticari yapıları çevrenin korunması ve iyileştirilmesinde aktif rol almaları için harekete getirir. Azerbaycan'da modern turizm endüstrisi, ekonominin en hızlı büyüyen sektörlerinden

biridir. Turizm hem bağımsız bir ekonomik faaliyet hem de sektörler arası bir kompleks olarak kabul edilmektedir (Aleksandrova, 2001).

Turizmin ekonomik kalkınma üzerindeki etkisi yabancı ve yerli turistlerden gelen etkin talep sonucunda ticari faaliyetleri artırmak, mal ve hizmet ürünlerin üretimini genişletmektir. Ekonomik açıdan bakıldığında, hizmet sağlayan bir endüstri olarak turizmin çekiciliği, serbestçe dönüştürülebilir bir para biriminde daha hızlı yatırım ve gelir getirisinde yatmaktadır. Birçok ülkede turizm, devletin önde gelen sektörlerinden biri olarak, hızla gelişmektedir ve aynı zamnda büyük sosyal ve ekonomik öneme sahiptir. Çünkü turizm:

- Yerel gelirleri artırır;
- Yeni iş yerleri yaratır;
- Turizm hizmetlerinin sağlanması ile ilgili tüm endüstrileri geliştirir;
- Turizm merkezlerinde sosyal ve endüstriyel altyapıyı geliştirir;
- Halk sanatları ve kültürünün gelişimini harekete geçirir ve teşvik ettirir;
- Yerel nüfusun yaşam standartlarında bir artış sağlar;
- Döviz kazancını artırır (Aliyeva, 2019).

Dünyanın pek çok ülkesinde turizm, toplam gelirin %20-45'ni oluşturan ve dış turizm gelirlerinin anapara kaynağı olduğu en önemli önceliklerden biridir. Turizm endüstrisi sadece gelişmiş ülkelerin bütçe gelirlerinin önemli bir bölümünü tutmakla kalmıyor, aynı zamanda yakın gelecekte gelişmekte olan ülkelerin ekonomisinde de önemli paya sahip olacaktır. Bu doğruItuda turizm şüphesiz Azerbaycan devlet bütçesinin ana gelir kaynaklarından biri haline gelecektir (Moiseye, 2001).

Turizm ekonomisi, turizm faaliyetlerinin sonuçlarının üretim, dağıtım, değişim ve kullanım sürecinde turizm alanındaki bir ilişkiler sistemidir. Turizm şirketinin ekonomisi, bir turizm ürününün satışı ve çeşitli hizmetlerin sağlanması (tamamlanmış iş) sonucunda elde edilen üretim, işletme sermayesi ve maddi olmayan varlıklar, kar (kar) faktörlerinin birleşimidir (Aliyeva, 2019).

Azerbaycan'da turizm, petrol ve doğal gaz sektöründen sonra en çok gelir getiren sektörlerden biri haline gelmektedir. Ülkeyi ziyaret eden yabançı turist sayısının artması, burada harcadıkları paranın değerinin artması turizmin ekonomideki rolünü artırmaktadır. Azerbaycan, turizmin hızla gelişim gösterdiği ülkelerden biridir. Son 20 yılda turizmin istatistiklerine bakıldığında önemli ve olumlu sonuçlar elde edildiği görünmektedir.

Özellikle son yıllarda düzenlenen yapısal ve ekonomik reformlar diğer alanlarda olduğu gibi turizmin de gelişmesi onun ekonomi genelindeki payını artırmış ve önemli bir ivme kazandırmıştır. Aynı zamanda ülke dünya üzere turizm alanında rekabet gücü açısından 148 ülke arasında sıralamada yükselme sağlamıştır. 2019 yılının istatistik sonuçları incelendiğinde 3,17 milyon yabançının ülkeni ziyaret ettiği görülmektedir. Yabançı turistlerin Azerbaycan'da yaptıkları harcamalar yaklaşık 2,97 milyar manat (1.747 milyar dolar) olmuştur. Aynı zamanda konaklama ve yiyecek-içecek sektörü gelirleri 2019 yılında 1,97 milyar manat (1.158 milyar dolar) olmuştur ve bu da GSYİH'nin %2,4'üne denk gelmektedir. Azerbaycan'da turizm alanın öneminin bir diğer göstergesi de 2019 yılında turizmin geliştirilmesine 59,3 milyon manat (34.88 milyon dolar) yatırımın yapılmasıdır. Bu durum konaklama ve yiyecek-içecek sektöründe istihdama %3'lük bir artışa yol açmıştır. Yatırım yapıldıktan sonra bu sektörde çalışan kişi sayısı 80.500 kişiye ulaşmıştır ve en çok turist gelen ülkelerden gelen turist sayısı yaklaşık 2.338 milyon olmuştur.

2020 yılında Covid-19 virüs salgını dünyada olduğu gibi Azerbaycan'da da en çok etki gösterdiği sektörlerden biri de turizm olmuştur. Ülkedeki yurtdışı ve yurtiçi seferlerin, kara sınırlarının kapatılması ve sokağa çıkma yasaklarının uygulanması turizm sektörünü kullanılmaz hale getirmiştir. Bu bölümde 2015-2020 yılları arasında turizmin Azerbaycan ekonomisine göstermiş olduğu etkileri ve gelen-giden turist sayısı ile ilgili istatistik verilere yer verilmiştir. Bu veriler Azerbaycan İstatistik Veriler Kurulu'nun paylaşmış olduğu bilgilere dayanarak aşağıdaki alt başlıklar içerisinde tablolar şeklinde anlatılmıştır. Tablolar içerisindeki döviz bilgileri Azerbaycan'ın para birimi olan Manat(AZN) bazında verilmiştir. Bilgilerin tablo içerisinde manat bazında verilmesinin sebebi son 6-7 yılda Dolar-Manat, Manat-TL para birimleri arasındaki döviz artmaları olmuştur. Fakat tablo içerisindeki bilgilerin yorumlanırken bahse edilen yıla uyğun döviz kuru hesaplanarak parantez içerisinde dolar miktarı ile verilmiştir. 2013-2019 yılları arasında Manat(AZN) - Dolar(USD) kurları ile ilgili bilgiler aşağıdaki tabloda yer almaktadır:

Tablo 2.4. Yıllara Göre Dolar-Manat Döviz Kurları

Yıllar	Dolar (USD)	Manat (AZN)
2015	1 USD	0.78 AZN
2016	1 USD	1.57 AZN
2017	1 USD	1.70 AZN
2018	1 USD	1.70 AZN
2019	1 USD	1.70 AZN
2020	1 USD	1.70 AZN
2021	1 USD	1.70 AZN
2022	1 USD	1.70 AZN

Kaynak: URL-1

2019 yılında ülkede turizm gelirleri 2.891 milyar dolar, harcamalar ise 2.301 milyar dolar olmuştur ve 590 milyon dolara yakın kar elde edilmiştir. Aynı şekilde 2018 yılında Azerbaycan'ın turizm gelirleri 2.634 milyar dolar, turizm giderleri 2.284 milyar dolar ve kar 350 milyon dolar, 2017 yılında turizm gelirleri 3.01 milyar dolar, turizm giderleri 2.658 milyar dolar ve kar 353 milyon dolar, 2016 yılında turizm gelirleri 2.713 milyar dolar, turizm giderleri 2.494 milyar dolar ve kar 219,7 milyon dolar, 2015 yılında turizm gelirleri 2,31 milyar dolar, turizm giderleri 2,6 milyar dolar ve 293 milyon dolar zarar, 2016 yılına turizm gelirleri 2.431 milyar dolar, turizm giderleri2.310milyardolar ve 121 milyon dolar kar elde edilmiştir.(Bakü Araştırma Merkezi, Rovsan Agayev, 2018).

Tablo 2.5. Gelirleri (Bin Azerbaycan'ın Yıllık Turizm Dolar)

Yıllar	**Gelirler**
2015	2.309,485
2016	2.713,789
2017	3.011,781
2018	2.634,163
2019	2.891,514
2020	244,117
2021	791,800
2022	1 323 416

Kaynak: URL-1

Yukarıdaki tablodan da görüldüğü üzere Azerbaycan'da turizm gelirleri gittikçe yükselmektedir. Ülkede turizm kaynaklarının düzgün bir şekilde kullanılmaya başlanılması, devletin turizm sektörünün geliştirmek için uygulamış olduğu kararlar ve son dönemlerde yabancı turistlerin ülkeye gelişini artıran temel etken olan

uluslararası etkinlikler Azerbaycan'da turizm gelirlerinin artmasına sebep olmuştur. 2016-2022 yılları arasında en fazla turizm gelirleri 2017'de elde edilmiştir. 2018'de azalmaya başlayan gelirler 2019'da yeniden artarak 2.891.514 dolar olmuştur. Evrovision-2012, Bakü-2015 (I Avrupa Olimpiyat Oyunları), Formula 1 (Bakü-2016, 2017, 2018, 2019), Bakü 2017- İslam Olimpiyat Oyunları, 2019'da UEFA Avrupa Ligi finali gibi düzenlenen etkinlikler Azerbaycan'a gelen yabancı turist akışını ciddi bir şekilde artırmıştır. Bu organizasyonlar turizm gelirleri ile yanaşık sosyal refaha da büyük katkı sağlamaktadır. 2020 yılında Covid -19 pandemisi nedeniyle turizm gelirleri neredeyse 7 kat azalmıştır. 2021 yılında Azerbaycanda turizm gelirleri 244 milyon olmuştur. 2022 yılında 791,800 artarak 1 323 416 olmuşdur.

2.2.3.2. Azerbaycana gelen turist sayisi

Azerbaycan'ı 2019'da ziyaret eden turist sayısı 2018 yılına göre %11 artarak 3.170.000 kişiye ulaşmıştır. Ziyaretçilerin %29,4'ü Rusya'dan, %22,9'u Gürcistan'dan, %10'u Türkiye'den, %8,1'i İran'dan, %3,4'ü Suudi Arabistan'dan ve %2,2'si Birleşik Arap Emirlikleri'nden gelmiştir. Gelen turistlerin cinsiyet dağılımı oransal olarak %66,6'sı erkek, %33,4'ü kadın olmuştur. 2019 yılında AB üyesi ülkelerden gelen turistlerin sayısı %21,3 artarak 136.500 e, BDT ülkelerinden gelenlerin sayısı ise%9,3 artarak 1.141.000 kişiye ulaşmıştır(https://www.stat.gov.az)

Tablo 2.6. Seyahat Amaçlarına Göre Azerbaycan'a Gelen Turistlerin Sayısı (Bin Kişi)

	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Turizm Amacıyla Gelen Turist Sayısı	2.159,7	1921,9	2 044,7	2.454,0	2.605,3	2 863,5	519,4
Dinlenme ve Eğlence Turizmi İçin Gelen Turistler	709,9	668,8	697,1	839,3	1.042,4	1 164,0	164,9
Kongre Turizmi İçin Gelen Turistler	670,5	632,3	691,7	834,4	787,4	850,5	177,5
Sağlık Turizmi İçin Gelen Turistler	46,3	36,5	41,5	49,1	63,1	63,9	10,4
Dini Turizm İçin Gelen Turistler	13,7	11,5	12,6	14,7	15,3	16,6	3,0
Akraba, Arkadaş Ziyareti İçin Gelen Turistler	677,1	542,0	562,0	674,9	651,6	719,9	133,2
Diğer Turizm Amaçları İçin Gelen Turistler	42,2	30,8	39,8	41,6	45,5	48,6	30,4
Diğer Amaçlar İçin Gelen Turist Sayısı	138,1	84,3	204,1	242,7	244,3	306,9	276,3
Toplam Gelen Turist Sayısı	2.297,8	2 006,2	2 248,8	2.696,7	2.849,6	3.170,4	795,7

Kaynak: URL-1

Tablo 2.6'da 2016-2022 yılları arasında Azerbaycan'a sefer etmiş turistlerin seyahat amaçlarına göre istatistik dağılımından bahsedilmektedir. Genel olarak tablo

incelendiğinde 2016 yılından sonra yurtdışından Azerbaycan'a gelen turist sayısının giderek arttığı söylenilebilir. Turizm amacıyla Azerbaycan'a gelen turist sayısında 2015 yılından 2016 yılına kadar 237.000 azalma olmuştur. 2016 yılından başlayarak 2019 yılının sonuna kadar gelen turist sayısında 800.000 artma görülmektedir. Seyahat amaçlarına göre Azerbaycan'ı ziyaret eden turistlerin en çok tercih etikler turizm türleri: dinlenme ve eğlence turizmi, kongre turizmi ve sağlık turizmidir. Dinlenme ve Eğlence Turizmi için gelen turist sayısında 2016-2022 yılları arasında 460.000 bir artma olmuştur. Aynı zamanda bu artma sayısı Kongre Turizminde 200.000 kişi, Sağlık Turizminde ise 17.000 kişi olmuştur. Akraba ve arkadaş ziyaretleri için gelenlerin sayısı 2018 senesinin sonuna kadar azalsa da 2019 yılında diğer yıllara kıyasla daha fazla olmuştur. Dini Turizm için Azerbaycan'ı tercih edenlerin sayısı diğer turizm türlerine göre az olsa da son iki yılda bu turizm türünü tercih edenlerin sayısı artmıştır. 2022 yılında Azerbaycan'a turizm amacıyla gelen turist sayısı yarım milyon olmuştur. Bu turistler içinde rekreasyon eğlence, kongre ve arkadaş/akraba ziyareti için gelenlerin sayısı daha yüksek olmuştur. 2015 yılında, I Avrupa Oyunları zamanı ülkeyi ziyarete gelen turist sayısının önceki yıllara göre daha çok olacağı beklenilmekteydi. Fakat yıllık istatistik verilere bakıldığında bu fikrin kendisini doğrultmadığı görünmektedir. Buna sebep ise ülkedeki konaklama tesisleri ve yatak kapasitesinin az olması olmuştur (URL-3).

Tablo 2.7. Seyahat Amaçlarina Göre Yurtdişina Giden Turistlerin Sayisi (Bin Kişi)

	2016	**2017**	**2018**	**2019**	**2020**	**2021**	**2022**
Turizm Amacıyla Giden Turist Sayısı	3.319,4	3 256,2	3 592,1	3.447,4	4.096,7	4 347,3	746,6
Dinlenme ve Eğlence Turizmi İçin Giden Turistler	1.014,7	1045,2	1 096,1	1.054,9	1.126,3	1 251,7	194,8
Kongre Turizmi İçin Giden Turistler	1.277,8	1185,3	1 371,6	1.306,5	900,2	848,8	168,5
Sağlık Turizmi İçin Giden Turistler	169,8	140,0	192,7	189,6	288,6	268,8	42,9
Dini Turizi İçin Giden Turistler	117,8	133,5	127,1	120,1	245,3	250,0	39,2
Akra ba, Arkadaş Ziyareti İçin Giden Turistler	565,0	592,6	613,9	586,1	844,5	876,4	159,9
Diğer Turizm Amaçları İçin İçin Giden Turistler	174,3	159,6	190,7	190,2	691,8	851,6	143,3
Diğer Amaçlar İçin İçin Giden Turistler	924,9	839,6	689,8	661,5	811,4	1220,4	418,0
Toplam Giden Turist Sayısı	4.244,3	4 095,8	4 281,9	4.108,9	4.908,1	5 567,7	1.164,6

Kaynak: URL-1

2016-2022 yılları arasında Azerbaycan'dan yurt dışına giden turistlerin sayı ile ilgi bilgiler Tablo 4.7'de yer almıştır. Öncelikle Tablo 4.7'deki rakamlar bu tablodaki

rakamlarla karşılaştırıldığında yurt dışına giden turistlerin sayısı gelen turistlerin sayısından daha fazla olduğu görülmektedir. Bu da ülkeden çıkan dövizin ülkeye gelen dövizden daha çok olmasına neden olmuştur. Tablodan görüldüğü gibi 2016-2022 yılları arasında ülkeden yurt dışına giden turistlerin sayısı 4.000.000 üzerindedir. Bu sayı 2018 yılına kadar azalmasına rağmen 2016 yılından başlayarak artmaya başlamış ve giden turist sayısı 2019 yılının sonunda 5.567.000 e çıkmıştır.

Fakat "Toplam Giden Turist Sayısından" "Diğer Amaçlar İçin Giden" turistlerin sayısı çıkartıldığında, turizm amacıyla giden turist sayısında heryıl bir önceki yıla göre artım göstermektedir.

2016-2022 yılları arasında Azerbaycan'dan yurtdışına dinlenme ve eğlence amacıyla giden turistlerin sayısında 1.200.000 yakın artma olmuştur. Bu yıllar içerisinde sağlık turizmi için gidenlerin sayısında 100.000, dini turizm için gidenlerin sayısında 132.000, akraba-arkadaş ziyareti için gidenlerin sayısında 311.000 diğer turizm amaçları için gidenlerin sayısında 295.000 artma olmuştur. Kongre Turizmi için yurtdışına giden turistlerin sayısı her sene giderek azalmıştır. Bu amaçlar içerisinde Diğer turizm amaçları için gidenlerin sayısı oransal olarak en yüksek atımı göstermiştir. 2020 yılında yurt dışına giden turistlerin sayı 5.000.000 üzerinde olması beklenilse de virus sebebiyle bu sayı 1.000.000 olmuştur.

Azerbaycan'da faaliyet gösteren turizm acentelerinin sayı son zamanlarda daha çok artmıştır. Bu turizm acentelerinin %90'ı başkent Bakü'de yerleşmektedir. Bunun sebebi Bakü'nün diğer illere göre modern olması, yurtdışından ulaşılması kolay olması, büyük iş merkezlerinin ve kongrelerin bura da bulunmasıdır. Aynı zamanda gelen turistlerin karşılanması, yurtdışına yapılan havayolu turlarının buradan yapılması da turizm acenteleri için daha çok önem taşımaktadır.

Tablo 2.8. Azerbaycan'da Faaliyet Gösteren Turizm Acentelerinin Gelir ve Giderleri (Bin Manat)

Giderler/Gelirler	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Malların (Hizmetlerin) Üretim Maliyetleri	27.018,1	30.811,6	29 101,8	36.734,6	46.085,1	50.400,0	21.899,7
Turların Oluşturulması İçin Yapılan Harcamalar	4.522.4	2.647.5	4 779,0	9 519,9	14.981.8	16.150.9	2.272,6
Çalışanların Maaş Giderleri	6.967.1	4.330.0	4 662,1	5.524.7	8.136.4	10.345.5	9.896,0
Sabit Varlıkların Yenilenmesi	270.8	439.3	305.6	253.3	171.6	32.1	4,1
Bütçeye Ödenen Vergiler	4 399,1	4 388,3	3.634.0	2 298,3	8.090.9	7.420.1	4.777,3
Reklam Masrafları	-	-	-	1 399,8	2.047,4	3.121,0	926,3
Diğer Giderler	10 858,7	19.006.5	15 721,1	17 738,6	12.657.0	13.330.4	4.023,4
Seyahat Acentelerinin Toplam Gelirleri	31.107,1	36.482,2	36 758,3	41.034,2	56.439,4	63.363,8	16.147,3

Kaynak: URL-1

Tablo 4.8'de ülkedeki turizm acentelerinin gelir ve giderlerinden bahsedilmektedir. Daha önceki tablodaki verilerle karşılaştırıldığında, 2016-2022 yılları arasındaki bazı senelerde turist sayısının azalmasına, yıllık turizm gelirlerinde gerileme olmasına rağmen turizm acentelerinin gelirlerinin her yıl yükseldiği görülmektedir. Yukarıdaki tabloda olduğu gibi acentelerin gelirlerinin artmasına rağmen malların üretilmesi için yapılan harcamalar her yıl giderek yükselmektedir. Turların oluşturulması için yapılan harcamalar 2017 yılından başlayarak iki katından fazla artmıştır. Çalışanların maaş giderlerinde 3.405.000 lik (2.002.000 bin USD) artış, sabit varlıkların yenilenmesinde 300.000 e (176.000 USD) yakın azalma, bütçeye ödenen vergilerde 4.352.000 lik (2.560.000 USD) artış, reklam giderlerinde 1.700.000 lik (1.000.000 USD) artış, diğer giderlerde ise 2.790.000 manat'lık (1.641.000 USD) artma olmuştur. Tablodaki verilerin 2016 yılından sonra yükselmesinin başlıca sebebi, Azerbaycan Cumhurbaşkanının 21.12.2015 tarihinde imzaladığı "Turizm Şirketlerinin Açılması İçin Alınan Lisans Belgesine Ödenen Harcın" iptal edilmesi olmuştur (Yıldırım, 2012).

Tablo 2.9. Azerbaycan'da Faaliyet Gösteren Turizm Acentelerinin Sayı

Acenteler		2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Devlet		2	2	2	2	2	2	2
	Yerli	207	227	251	311	344	393	272
Özel	Yabancı	5	6	12	19	21	32	22
	Ortak	4	8	7	7	7	5	4
Toplam acente sayısı		218	243	272	339	374	432	300

Kaynak: URL-1

Tablo 4.9'da Azerbaycan'da faaliyet gösteren turizm acentelerin sayı ile ilgili bilgiler verilmiştir. Ülkedeki turizm acenteleri devlet ve özel olmakla iki gruba ayrılmaktadır. Özel acenteleri de işletme türlerine göre yerli, yabançı ve ortak olarak değişmektedir. Özel sektörün geliştirilmesi ve acentelerin açılmasında gereken lisans belgesine ödene harcın iptal edilmesi sonucunda ülkedeki turizm şirketlerinin neredeysetümü özel işletme olmaktadır.

2016-2020 yılları arasında devlet turizm acenteleri sayısı değişmemiştir. Özel turizm acenteleri arasında yerli turizm acentelerinin sayısı 2019 yılında 393'e yükselmiştir. Fakat 2020 yılında Korona vürüs nedeniyle bu sayı 272 olmuştur. Yabancı turizm acentelerinin sayısı 2019 yılına kadar artmasına rağmen yerli turizm acenteleri gibi bu sayı da 2020 de azalmıştır. 2020 yılında faaliyet gösteren turizm acentelerinin sayısı bir önceki yıla göre azalmıştır. Buna ana sebep olarak dünyada yaranan Covid 19 virüsü gösterilmektedir. 2020'de Azerbaycan'da faaliyet gösteren toplam turizm acentelerinin 2'si devlet, 298'i ise özel turizm acenteleridir.

2.2.3.3. Acentelerin karşıladığı ve gönderdiği turistlerin sayısı/satılmış paketlerinin değeri

Azerbaycan'da son yıllar turizm acentelerinin aracılığı ile getirilen turistlerin sayı giderek artmaktadır. Fakat bu söz konusu aracılıkla yurtdışına gönderilen turistlerin sayı ise azalmaktadır. Ülkedeki turizm potansiyelinin yükseltilmesi, turizm kaynaklarının ortaya çıkararak hizmete sunulması ve destinasyonlardaki yatak kapasitesinin artırılmasını bu artmaya sebep olan niteliklerdendir. Aynı zamanda bu sebepler yerli turistler için de geçerli sayılabilir.

Tablo 2.10. Acenteler Tarafından Kabul Edilen ve Gönderilen Turist Sayısı

Acenteler Tarafından	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Kabul Edilen	10.657	2.009	8.949	13.455	12.777	30.950	2,304
Gönderilen	90.749	71.518	54.594	64.132	70.945	68.557	5,901
Toplam Say	101.406	73.527	63.543	77.587	83.722	99.507	8,205

Kaynak: URL-1

Tablo 4.10'da acenteler tarafından kabul edilen ve gönderilen turistlerin sayısı ile ilgili bilgiler sunulmaktadır. 2016 yıllarında acenteler tarafından kabul edilen turistlerin sayısı on bin artmıştır. Fakat 2016 yılında kabul edilen turist sayısında %81'lik azalma olmuştur. 2016 yılından 2019 yılının sonuna kadar kabul edilen turist sayısında yirmi binlik bir artış yaşanmıştır. Bu artmada yüzde olarak en yüksek oran

2019 yılında olmuştur. 2020 yılında ise acenteler tarafından kabul edilen turistlerin sayısı iki bine kadar azalmıştır.

Acenteler tarafından kabul edilen turist sayısından farklı olarak gönderilen turist sayısı 2015-2020 yılları arasında giderek azalmaktadır. Bunun sebebi, yerli turistlerin yurtdışında aradıkları tatil türlerinin ülkede geliştirilerek üst düzey seviyeye getirilmesi ve uluslararası yolculukların daha kolay hale gelmesi ile turistlerde yaranmış olan bireysel seyahat isteğidir. Yukardaki tablodan da görüldüğü gibi acenteler tarafından en çok turist 2015 yılında gönderilmiştir. 2019 yılına kadar gönderilen turistlerin sayında yirmikibin'lik bir azalma olmuştur. 2016 yılının sonuna kadar azalma olsa da, 2017 yılından başlayarak otuz altı binlik artış yaşanmıştır. 2020'de kabul edilen ve gönderilen turist sayısı 2019'a göre 12 kat azalmıştır.

2022 yılında Azerbaycan Turizm Kurulu, ülkenin turizm potansiyelini ve imkanlarını tanıtmak için Almanya, Birleşik Arap Emirlikleri, Suudi Arabistan, Çin, Rusya ve Hindistan da dahil olmak üzere altı ülkede tamamen yeni ulusal turizm ofisleri açmıştır. Aynı zamanda ATK tarafından gelecekte İngiltere ve Güney Kore'de dört yeni ofis açılacaktır. Buda turizme büyük katkı sağlamaktadır (Nuriyev, 2015).

Tablo 2.11. Turistlere Satılmış Turizm Paketlerinin Değeri (Bin Manat)

Acenteler		**2016**	**2017**	**2018**	**2019**	**2020**	**2021**	**2022**
Devlet		3.114,0	4.609,3	4 657,8	4 744,3	4 462,0	5.988,4	0,3
	Yerli	35.318,8	22.432,4	23 714,4	44 819,8	54 881,6	58.517,2	4.881.0
Özel	Yabançı	1.587,4	1.668,0	277,5	-	2 196,9	13.419,0	107,1
	Ortak	4.800,1	4.765,0	4 816,9	5 048,1	5 030,2	207,6	-
Toplam Değeri		44.820,3	33.474,7	33 466,5	54 612,2	66 570,7	78.132,2	4.988,4

Kaynak: URL-1

Azerbaycan'da faaliyet gösteren turizm acentelerinin yerli ve yabancı turistlere satmış oldukları turizm paketlerinin değeri ile ilgili bilgiler Tablo 2.11'de verilmiştir. Devlet turizm acenteleri tarafından satılan turların değeri 2017 yılının sonuna kadaryükselmiştir. 2019 yılında satmış oldukları turların sayısı azalsa da değeri bir önceki yıla göre 1.526.400 manat (897.882 bin USD) artmıştır. Devlet turizm acenteleri önceki tablolardan göründüğü gibi daha çok yerli turistlerle çalışmaktadırlar. 2020 yılında devlet turizm acentelerinin satmış oldukları turların değeri 175 dolara kadar inmiştir. Ülkede pandemi sebebiyle karantinalar ve şehirlerarası yolculuğun kapanması bu turizm acentelerinin 2020 yılında çok az sayıda gelir elde etmesine neden olmuştur.

Özel turizm acentelerinden olan yerli turizm acentelerinin sattıkları turların değerleri en yüksek rakamları göstermektedir. Bu satılan turizm paketlerinin değeri 2015'de 12.896.000 manat (12.634.000 USD) azalmış ve 2016 yılından başlayarak 2019'un sonuna kadar 34.802.000 manat'lık (20.471.000 USD) bir artış 2020 yılında ise bir önceki yıla göre 16 kat azalma olmuştur. Yerli turizm acentelerini satmış oldukları turizm paketlerinin sayısı gibi değeri de diğer turizm acentelerinin satmış oldukları turların değerinden daha fazladır. Yerli turizm acentelerinin turizm pazarı daha çok yurtdışına giden ve ülkeye gelen yabancı turistlerden oluşmaktadır. Yurtdışı turizm turlarının değerinin yüksek olması bu satışların toplam değerinin yüksek olmasına etki göstermektedir.

Yabancı turizm acentelerinin satmış oldukları turizm paketlerinin değeri 2016'de 1.587.400 manat (2.035.000 USD), 2017 yılında 1.668.000 manat (1.635.000 USD), 2018 yılında 277.500.000 manat (176.750.100 USD), 2019 yılında 2.196.900 manat (1.292.000 USD), 2022 yılında ise 13.419.000 manat (7.893.000 USD) olmuştur. Ortak turizm acenteleri tarafından satılan turların değeri 2016-2022 yılları arasında 4.592.500 manat (2.701.400 USD) azalmıştır. Ortak turizm acenteleri tarafından 2020 yılında turizm paketi satılmamıştır. Devlet ve özel turizm acenteleri tarafından toplam satılan turların değerinde 2017 yıllarında yükselme olsa da 2017 ve 2018 yıllarında turların değerinde azalmalar olmuştur. 2020 'in sonunda bu turların değeri 78.132.200 manata (45.960.000 USD) kadar artmıştır. 2021'de turizm paketlerinin değeri 5.000.000 manatın (2.900.000 USD) altına düşmüştür.

Tablo 2.12. AcentelerTarafından Ülke İçinde Seyahat Etmek İçin Yerli Turistlere Satılan Turların Değeri (Bin Manat)

Acenteler		**2016**	**2017**	**2018**	**2019**	**2020**	**2021**	**2022**
Devlet		1.955,7	3.374,8	3.432,1	3 441,3	3 172,8	5.951,9	0,3
Özel	Yerli	808,3	664,9	491,3	2 167,1	3 806,5	1.113,9	15,5
	Yabancı	-	-	-	-	-	6,0	-
Toplam Değer		2.764,0	4.039,7	3 932,2	5 608,4	6 979,3	7.071,8	15,8

Kaynak: URL-1

Yerli turistlere ülke içinde seyahat etmek için devlet aynı zamanda özel turizm acentelerinden yerli turizm acenteleri ve 2019 yılında yabancı turizm acenteleri paket satmıştır. Yerli turistlere Azerbaycan'da seyahat etmek için satılan turizm paketlerinin değeri Tablo 2.12'de verilmiştir. AİK'in paylaşmış olduğu verilere göre, bu acenteler tarafından satılan turların değeri 2019 yılının sonunda 7.071.800 manat (4.159.000 bin

USD) olmuştur. Yabancı turizm acenteleri yerli turistlere birtek 2019 yılında yurtiçinde seyahat etmek için turizm paketleri satmıştır. Devlet turizm acentelerinin turizm pazarı yerli turistlerve ülke içinde seyahat olduğu için diğer tablolardaki rakamlardan farklı olarak bu tablodaki verilerin daha aktif durumda oldukları görünmektedir. Acentelerin 2016-2022 yılları arasında satmış oldukları turların değeri 4.000.000 dan fazla olmuştur. Yerli turizm acentelerinin de satmış oldukları turların değerinde 2017 yılına kadar azalma yaşanmıştır. 2017'den başlayarak artan değer 2018'in sonunda 3.806.500 manata (2.239.000 USD) kadar yükselmiştir. 2019'da yerli turizm acenteleri tarafından satılan turların değerinde azalma olsa da 2013 yılı ile kıyasla 205.000 manat (179.000 USD) artış görülmektedir.

2018 yılında toplam yerli seyahatçi sayısı 2018'e göre %7,5 artarak 4.300.000 a ulaşmıştır. Yurtiçi gezilerin büyük çoğunluğu arkadaş ve akraba ziyareti (%34,7) ve eğlence (%32,2) amaçlı olmuştur. Diğer seyahatler sırasıyla %9,5, %9,3 ve %8,3 ile iş, sağlık ve alışveriş amaçlı ziyaretçiler olmuştur. Ülkede Bakü, Gabala, Lenkeran, Gence, Şeki, Guba, Şamkir ve Haçmaz yerli turistler tarafından tercih edilen en popüler şehirlerdir. Yerel ziyaretçilerin çoğu 1-3 gün (%38) ve 4-7 gün (%30,6) seyahat etmektedir. Yerli turistlerin %30'u geceyi kiralık evlerde geçirmektedirler. Ziyaretçiler genel olarak 1 geceliğine otelleri tercih ediyorlar. Bunun da sebebi bölgelerdeki otel fiyatlarının yüksek olmasıdır. 2019 yılında toplam turizm maliyeti bir önceki yıla göre %14 artarak 3.480.000.000 manat (2.040.000.000 USD) olmuştur. Yerli turistlerin yurt içi seyahatlerdeki ortalama maliyeti yaklaşık 800 manat'tır (470 USD). İllere sağlık nedenleriyle seyahat eden yerli turistler iç turizmin %6-12'sini oluşturmaktadır. Sağlık açısından en yüksek paya sahip iller Naftalan, Lerik, Guba ve Haçmaz'dır (Kozak, 2014).

Tablo 2.13. Acenteler Tarafından Yurtdışına Gönderilen Yerli Turistlere Satılan Turların Değeri (bin manat)

Acenteler		**2016**	**2017**	**2018**	**2019**	**2020**	**2021**	**2022**
Devlet		1.158,3	1.234,5	1 225,8	1 303,1	1 289,2	36,5	
	Yerli	32.162,7	20.955,2	17 582,1	31 592,9	38 987,6	37.727,7	4.162,4
Özel	Yabancı	1.587,4	1.668,0	268,7	-	1 848,7	12.850,0	-
	Ortak	4.800,1	4.765,0	4 816,9	4 822,9	4 983,3	157,2	-
Toplam Değer		39.708,5	28.622,7	23 893,5	37 718,9	47 108,8	50.771,4	4.162,4

Kaynak: URL-1

Tablo 2.13'te Azerbaycan'da faaliyet gösteren turizm acenteleri tarafından yurtdışına gönderilen yerli turistlere satılan turizm paketlerinin değeri ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Azerbaycan'da son 10 yılda yurtdışına giden turistlerin sayı on milyondan fazla olduğu için tüm turizm acenteleri bu alanda aktif olarak rol almaktadırlar. Devlet turizm acenteleri bu alandan 2018 yılına ka dar yüksek gelir elde etmelerine rağmen 2019 yılında elde edilen gelirde büyük düşüşyaşanmıştır. 2016-2022 yılları arasında satılan turların değerinde 21.000.000 manatlık (16 milyon USD) artma olmuştur.

Özel sektörden yerli turizm acenteleri turizm pazarında yurtdışına giden turistler daha büyük paya sahiptirler ve yukarıdaki tablodan da göründüğü gibi satılan turların en yüksek değeri bu turizm acentelerine aittir. Yerli turizm acentelerinin yurtdışına giden yerli turistlere satmış olduğu turların değeri 2016'da 32.162.700 manat (41.234.200 USD), 2017'de 20.955.200 manat (20.544.300 USD), 2018'da 17.955.200 manat (11.436.400 USD), 2016'de 31.592.900 manat (18.584.000 USD), 2018'de 38.986.600 manat (22.933.200 USD), 2019'da 37.727.700 manat (22.192.700 USD), 2020'de 4.162.400 manat (2.448.800 USD) olmuştur. 2020'de yurtdışına giden turistlere yalnız yerli turizm acenteleri turizm paketi satmıştır. Yabancı turizm acentelerinin bu alandan satmış oldukları turlarının değeri 2019 yılında 2018 yılının 6 misli kadar çok olmuştur. 2017'de hiç tur satılmamasına rağmen 2018'de satılan turizm paketlerinin değeri 1.848.700 manat (1.087.400 USD) olmuştur. Yabancı turizm acentelerinden farklı olarak ortak turizm acentelerinin satmış oldukları turların değeri 2018'in sonuna kadar 4.5.000.000 manatın (2.600.000 USD) üstünde olmasına rağmen 2019 yılında bu değer 157.200 manat (92.400 USD) gerilemiştir.

Turistlerin yurtdışı harcamalarının %29,6'sı ulaşım, %19,3'ü konaklama, %16,6'sı gıda ve %24,2'si alışveriş için yapılmıştır. Azerbaycan vatandaşlarının dış turizm harcamalarının yaklaşık %89'u beş ülkenin; Rusya (%24), İran (%22), Türkiye (%20), Gürcistan (%20) ve BAE (%3) payına düşmektedir. Azerbaycan vatandaşlarının yurtdışına seyahat ettikleri zaman ulaşım harcamalarının en yüksek olduğu ülkeler Ukrayna (%57), Almanya (%53), Katar (%52), Kazakistan (%51) ve BAE'dir (%48). Çoğu ülkede konaklama masraflarının payı %15-26 arasında değişmektedir. Azerbaycan vatandaşlarının yurtdışına seferleri zamanı yiyecek-içecek harcamaları İran'da (%23), Gürcistan'da (%18), Rusya'da (%16) ve Kazakistan'da (%16) diğer ülkelere kıyasla daha yüksek olmuştur. Alış-veriş harcamaları ise diğer ülkelere kıyasla Gürcistan, İran, Rusya ve Türkiye'de daha yüksektir (URL-4).

Tablo 2.14. Acenteler Tarafından Yabancı Turistlere Satılan Turların Değeri (Bin Manat)

Acenteler		**2016**	**2017**	**2018**	**2019**	**2020**	**2021**	**2022**
Devlet		-	-	-	-	-	-	-
	Yerli	2.347,8	812,3	5 640,9	11.059,8	12.087,6	19.675,7	703,1
Özel	Yabancı	-	-	-	-	348,2	563,0	107,1
	Ortak				225,2	46,8	50,3	-
Toplam Değer		2.347,8	812,3	5.640,9	11.285,0	12.482,6	20.289,0	810,2

Kaynak: URL-1

Acenteler tarafından Azerbaycan'da seyahat etmek için yabancı turistlere satılan turların değeri Tablo 2.14'te verilmiştir. Tablodan da görüldüğü gibi ülkeni ziyaret eden turistlere satılan turların değeri 2017, 2018, 2019 yıllarında daha çok olmuştur. 2015 yılının sonuna kadar azalan turların değeri 2016'da altı mislinden daha çok olmuştur. Bu turların değeri 2018'de 12.482.600 bin manat (7.342.700 USD), 2019'da 20,280,000 manat (11.929.400 USD), 2020'de 810.000 manat (476.000 USD) olmuştur. Devlet turizm acenteleri tarafından bu alanda tur satılmamıştır. Yerli turizm acentelerinin 2019 yılında satmış olduğu turizm paketlerinin değeri 2013 yılında satılan turların değerinden 16.500.000 manat (9.700.000 USD) fazla olmuştur. Yabancı turizm acenteleri tarafından gelen yabancı turistlere ülkede seyahat etmek için 2018 yılından başlayarak turizm paketleri satılmıştır. Bu turların değeri 2018'de 348.200 manat (204.800 USD), 2019'da 563.000 manat (331.000 USD), 2020'de 107.000 manat (62.000 USD) olmuştur. Ortak işletmeli turizm acenteleri de yabancı turizm işletmeleri gibi son yıllarda turistlere turizm paketleri satmıştır. Yabancı turizm acentelerinden farklı olarak ortak turizm acentelerinin satmış oldukları turların değeri sona doğru azalmıştır. Bu acentelerin satmış olduğu turların değeri 2017'de en yüksek rakamlara ulaşmış ve gittikçe azalarak 2019'un sonunda 50.300 manat (30.000 USD), 2020'de pandemi sebebiyle herhangi bir satış gerçekleşmemiştir.

Devlet İstatistik Kurulu'na göre, yabançı ziyaretçilerin Azerbaycan'da yaptıkları toplam harcamalar yaklaşık 2.970.000 manat (1.740.000 USD) olmuştur. Toplam turizm harcamalarının yarısından fazlası 5 ülkeden Rusya, Türkiye, Suudi Arabistan, İran ve Gürcistan'dan gelen ziyaretçiler aittir. Turizm harcamalarının ana kısmını ulaşım maliyetleri oluşturmaktadır. Azerbaycan ile kara sınırı olmayan ülkelerden gelen ziyaretçiler ulaşıma, komşu ülkelerden gelen turistler ise çoğunlukla yiyecek için daha çok para harcamaktadırlar (URL-1).

2.2.3.4. Acentalar aracılığı ile Azerbaycan'a en çok yabancı turistin geldiği ve gittiği ülkeler

Devlet Sınır Karakolları Merkezi'nin açıklamış olduğu verilere göre 2019 yılında Azerbaycan'a gelen yabancıların sayısı bir önceki yıla göre yaklaşık %11,3 artışla 3.170.000 a ulaşmıştır. En çok turist gelen ülkeler, Rusya, Gürcistan, Türkiye, İran ve Suudi Arabistan'ı olmuştur ki, bu da tüm gelenlerin %74'ünü oluşturmuştur (URL-5).

Azerbaycan İstatistik Kurulu'na göre ülkeyi ziyaret eden yabancıların yaklaşık %90'ı (2.860.000 kişi) ülkeye turizm amaçlı ziyarete gelenlerdir. Bunların %41'i eğlence için, %30'u iş amacıyla ve %25'i arkadaş ve akrabalarını ziyaret etmek için Azerbaycan'a sefer edenlerdir. 2019'da e-vize kullanarak Azerbaycan'a gelen yolcuların sayısı, toplam ziyaretçi sayısının (930.000 kişi) yaklaşık %29'unu oluşturmuştur. Bu rakam 2018 yılında e-vize kullanıcılarına göre %36,7 artmıştır. E-vize kullanıcılarının yaklaşık %82'si eğlence için gelenlerdir. E-vize kullanıcıları arasında en yüksek oranları İran (%17), Suudi Arabistan (%12), Hindistan (%8), İngiltere (%7) ve Türkiye'den (%7) gelenler oluşturmaktadır. E-vize, 2017 yılında ülkeye gelen yabancı turistlerin ve vatandaşlığı olmayan kişilerin seferlerini kolaylaştırmak için Azerbaycan Cumhurbaşkanı tarafından onaylanan "ASAN VİZA" (Kolay Vize) sistemidir. Kolay vize sistemi ile turistler üç saat içerisinde vize işlemlerini bitirebilir ve üç iş günü içerisinde kolaylıkla vizelerini ala bilirler. Bu sistem ülkeye tek girişlik olarak kullanılmaktadır.……

2019 yılında yabancı ziyaretçilerin turizm harcamaları ulaşım için (%35), konaklama için (%27), yiyecek-içecek için (%21) ve diğer harcamalar için (%17) olmak üzere 2.970.000.000 manata (1.740.000.000 USD) ulaşmıştır. Rusya, Türkiye, Suudi Arabistan, İran ve Gürcistan'dan gelen turistler toplam turizm harcamalarının %55'ini tutmakla en büyük orana sahiptir. Aynı zamanda Japon ve ABD'li turistler turist başına maliyet açısından lider olmuştur. Her iki ülkenin turistlerinde bu rakam 2.800 manattan (1.648 USD) fazla olmuştur. Bu ülkelerden sonra Küveyt 2.720 AZN (1.600 USD), BAE 2.640 AZN (1.552 USD), Katar 2.600 AZN (1.529 USD), Suudi Arabistan 2.580 AZN (1.517 USD) ve Bahreyn 2.570 AZN (1.511 USD) gibi Arap ülkeleri turist başına en yüksek harcamalar arasında yer almıştır.

Tablo 2.15. Turizm Acentelerinin Aracılığı ile Azerbaycan'a En Çok Yabançı Turistin Geldiği Ülkeler

Ülkeler	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
	Turistlerin Sayı						
ABD	37	12	28	161	40	61	25
Almanya	91	45	83	49	115	247	25
Avustralya	-	-	26	-	-	-	-
Bahreyn	-	-	-	114	37	51	-
BAE	12	55	1.262	5.009	3.964	1899	249
İngiltere	40	35	61	131	7	16	7
Çin	9	9	352	91	25	133	63
Çek Cumh.	4	14	14	-	1	5	1
Fransa	105	94	133	36	37	141	16
Finlandiya	16	-	16	-	4	-	-
Gürcistan	154	11	10	91	122	118	62
Hindistan	-	-	-	21	524	5 230	229
İran	14	-	1.338	1.780	128	105	30
İspanya	491	213	86	78	39	81	2
İsrail	-	-	-	584	1.721	9 191	38
İtalya	125	94	144	33	53	156	2
Kore Cumh.	-	-	-	7	16	262	37
Küveyt	-	-	-	382	102	64	6
Kazakistan	26	11	9	15	75	137	-
Katar	-	-	-	12	58	66	4
Mısır	2	-	5	50	52	85	32
Umman	-	-	-	33	24	13	2
Polonya	-	-	-	2	23	9	-
Rusya	4.192	1.052	4.321	1.985	2.225	3 637	784
Suudi Arabistan	-	-	-	1.964	384	554	55
Türkiye	4.174	129	50	444	229	1 211	104
Ukrayna	37	20	35	57	412	143	13
Japonya	-	-	-	17	30	51	-
Diğer Ülkeler	1.128	215	976	309	2.330	7 284	518
Toplam	10.657	2009	8.949	13.455	12.777	30 950	2,304

Kaynak: URL-1

Tablo 2.15'te turizm acentelerinin aracılığı ile Azerbaycan'a gelen turistlerin en çok hangi ülkelerden geldikleri ile ilgili sayılar verilmiştir. Genel olarak tabloya baktığımızda komşu ülkeler ve Arap ülkelerinden gelenlerin sayı daha fazla olmuştur. Azerbaycan İstatistik Kurulu'nun (AİK) paylaşmış olduğu verilere göre, 2016-2022 yılları arasında Azerbaycan'a turizm acenteleri tarafından getirilen yabancı turistlerin sayında 2016 yılının sonuna kadar azalma olmuştur. 2018 yılından başlayarak artan sayı 2019 yılının sonunda 30.950'ye ulaşmıştır. Bu sayı 2022 yılında 3.000 nin altında olmuştur. ABD'li turistlerin sayı 2017'de 161 kişi olsa da 2019'da bu sayı 61'e düşmüştür. Turizm acentelerinin aracılığı ile Almanya'dan gelen turistlerin sayı son yıllarda giderek artmış ve 2019'un sonunda bu sayı 247'ye ulaşmıştır. BAE'den en çok turist 2017'de gelmesine rağmen 2019'da bu sayı iki mislinden çok azalmıştır. Turizm

şirketleri tarafından İngiltere, Çek Cumhuriyeti ve Finlandiya gibi Avrupa ülkelerinden getirilen turistlerin sayı 2016-2022 yılları arasında 100'ün altında olmuştur. Asya ülkeleri ve Arap ülkelerinden gelenlerin sayısı son iki yılda artmıştır. İsrail'den 2019 yılında 9 binin üzerinde turist Azerbaycan'a sefer etmiştir. Son yıllarda Hindistan'dan ziyarete gelenlerin sayısında ciddi artış yaşanmıştır. Azerbaycan'da ülkeye gelen toplam turist sayısı ile turizm acenteleri tarafından getirilen turistlerin sayısı karşılaştırıldığında bu sayı oldukça düşük olmaktadır. Bunun sebebi ülkede turizm sektörünün geliştirilmesi için yabancı turistlerin ülkeye akışını artırmak amacıyla onlara sağlanmış olan imkanlardır. Yaz aylarında Arap ülkelerinden Azerbaycan'ın Haydar Aliyev, Gabala vb. hava limanlarına yapılan direk seferlerin sayısının iki kata çıkarılması ve Asan Vize sistemini buna örnek olarak gösterebiliriz.

2021 yılında Azerbaycan'a gelen turistlerin sayısında artış olacağı gözlemlenmiştir. Fakat pandemiden dolayı ülkeye gelen turistlerin sayısı çok az olmuştur. 2020 yılının Ocak ayında gelen yabancı turistlerin sayısında 2019 yılının Ocak ayında gelenlerin sayısına göre %18 çok olmuştur. En büyük artım ve en çok turist gelen ülkeler Rusya ve Gürcistan olmuştur. Rusya'dan gelen ziyaretçi sayısı %20,5 artarak 68.0, Gürcistan'dan gelen ziyaretçi sayısı ise %14,6 artarak 64.000 e yükselmiştir. Hem Ortadoğu'dan hem de Türkiye'den sırasıyla %20,8 ve %12,1 artışla 24.000 ziyaretçi gelmiştir. Orta Doğu ülkeleri arasında en büyük artış Suudi Arabistan'dan (%32,5 veya 5.000 artış) ve Kuveyt'ten (%73,7) gelenlerde görülmüştür. İran'dan gelen turist sayısı %26,5 artarak 13.000 yükselmiştir.

Tablo 2.16. Turizm Acentelerinin Aracılığı İle Azerbaycan'dan Giden Yerli Turistlerin En Çok Tercih Ettikleri Ülkeler

Ülkeler	**2016**	**2017**	**2018**	**2019**	**2020**	**2021**	**2022**
	Turistlerin Sayı						
ABD	150	238	104	164	218	305	67
Almanya	1.267	1.236	1.415	890	931	1703	36
Avustralya	46	8	-	-	-	-	-
Bahreyn	-	-	-	4	40	13	-
BAE	6.376	4.485	4.307	5.332	5.734	3 770	590
İngiltere	804	552	646	207	233	231	219
Çin	294	75	38	89	122	66	-
Çek Cumh.	705	592	678	423	573	549	9
Fransa	617	481	298	290	640	763	27
Finlandiya	10	9	206	2	4	17	-
Gürcistan	1.187	1.119	684	968	1.595	2 121	144
Hindistan	-	-	-	41	15	60	4
İran	2.513	3.743	2.654	5.568	4.407	256	28
Irak	-	-	-	1	-	77	-

İspanya	612	516	329	124	211	836	9
İsrail	-	-	-	12	21	73	27
İtalya	802	782	477	490	652	1031	5
Kore Cumh.	-	-	-	8	5	41	-
Küveyt	-	-	-	1	12	10	-
Kazakistan	462	165	32	77	370	163	7
Katar	-	-	-	43	4	23	-
Macaristan	-	-	-	26	253	135	2
Malezya	-		-	8	7	75	-
Mısır	71	314	384	483	685	916	-
Umman	-	-	-	8	-	-	-
Polonya	-	-	-	16	86	50	-
Rusya	11.181	5.885	4.398	5.077	5.669	5 453	317
Suudi Arabistan	-	-	-	4.810	87	422	8
Türkiye	31.231	19.544	14.871	22.461	26.516	29 106	3.898
Ukrayna	671	543	518	1.071	1.497	1825	50
Japonya	-	-	-	40	-	16	-
Diğer ülkeler	22.649	19.669	13.011	1.234	2.312	1688	390
Toplam	81.648	59.956	45.050	49.968	52.899	51.794	5.837

Kaynak: URL-1

Daha önceki tablolarda belirtildiği gibi Azerbaycan'dan yurt dışına giden turistlerin sayısı gelen turistlerin sayısından daha fazla olduğu gibi turizm acenteleri tarafından yurtdışına gönderilenlerin sayısı getirilenlerin sayısından daha fazladır. Tablo 4.16'da turizm acenteleri tarafından Azerbaycan'dan yurtdışına gönderilen turistlerin en çok gittikleri ülkelere göre sayısı verilmiştir. Tablodan görüldüğü gibi ilk sırada Türkiye gelmektedir. 2019'da Türkiye'ye gönderilenlerin sayı 29.000'den fazla olmuştur. Dost ve kardeş ülke olan Türkiye, Azerbaycanlı turistlerin en çok tercih ettikleri ülkedir. Fakat Türkiye'den ülkeye gelen turistlerin sayısının az olmasının sebebi Türkiye vatandaşlarından vizenin istenmesi (03.06.2020 tarihinden başlayarak iki ülke arasındaki vizeler kaldırılmıştır) ve diğer ülkelere olan uçak seferlerinin Azerbaycan'a olan seferlerden daha ucuz olmasıdır.

ABD'ye giden turistlerin sayısının az olmasına rağmen her geçen yıl bu rakam yükselmektedir. Avrupa ülkeleri arasında Almanya, Fransa, Çek Cumhuriyeti, İspanya ve İngiltere en çok turist gönderilen ülkeler sırasında ilk sıralarda gelmektedir. Arap ülkelerinden BAE, Suudi Arabistan, Katara son yıllarda gidenlerin sayısı artmaktadır. Suudi Arabistan'ına gönderilen turistler daha çok dini turizm amaçlı gidenlerdir. Yerli turistlerin dini turizm amacı için tercih ettikleri diğer bir ülke İran'dır. Buraya giden turistlerin sayısı 2015-2018 yılları arasında artarak 4.400-e kadar ulaşmasına rağmen, 2019 da bu sayı 250'e kadar gerilemiştir. Turizm Acentelerinin aracılığı ile 2019 yılında İsrail'den Azerbaycan'a 9.000 den fazla turist

gelmiştir. Ancak Azerbaycan'dan İsrail'e giden turistlerin sayısı 100'ün altında olmuştur. İki ülke arasındaki acenteler aracılığı ile turist akışındaki uçuk rakamlar olmasının sebebi İsrail'den gelen turistlerin daha çok turla seyahati tercih etmeleri, Azerbaycan'da bulunan Yahudi köyleri, eski Yahudi tapınaklarını ziyaret etme istekleri ve Azerbaycanlılara uygulanmakta olan vize şartlarıdır. Tablodan da göründüğü gibi yerli turistlerin daha çok gönderildiği ülkeler komşu ülkelerdir. Bu ülkeler içerisinde Rusya turistler tarafından Türkiye'den sonra tercih olunan ikici ülkedir. Turistler daha çok sağlık turizm, kiş turizm amacı ile seyahat etmektedirler. Kuzey Kafkasya'da bulunan Kislovodsk, Essentuki ve Jeleznovodsk sağlık turizmi merkezlerine yakın olması, ulaşımın kolay olması Azerbaycanlı turistlerin burayı çok ziyaret etmelerine neden olmaktadır. Diğer komşu ülkeler gibi Gürcistan'da çok turist gönderilen ülkeler sırasında yer almaktadır. Gürcistan eğlence, sağlık, kış ve birçok alternatif turizm amaçları için tercih edilmektedir.

Azerbaycan İstatistik Kurulu ve bazı ekonomist yazarlar tarafından sağlanan istatistikler dikkate alındığında, Azerbaycan'ın 2015'ten 2022'ye kadar olan turizm gelirleri, ülkeyi seyahat için ziyaret eden yabancı ve yerli turist sayısı, seyahat acentesi sayısı, yerli ve yabancı turistlere satılan seyahat paketlerinin değeri, ülkeye gelen turist sayısı, giden turist sayısı, seyahat acenteleri aracılığıyla ülkeye getirilen ve yurtdışına gönderilen turist sayısı ile ilgili istatistik veriler kavramsal çerçevede verilmiştir. 2020'de COVID-19 pandemisi nedeniyle ele alınan verilerir çok düşük olmuştur. Son 15 yılda turizm, tüm dünyada olduğu gibi Azerbaycan'da da en hızlı büyüyen endüstrilerden biri haline gelmiştir. 20. yüzyılın sonunda SSCB'nin dağılması ve Karabağ savaşı, ülke ekonomisini ve yanı sıra turizm sektörünü de iflas getirmiştir. 2000'li yıllardan bu yana ekonomiyi iyileştirmek için birçok kararlar alınmıştır. Bu kararlar çerçevesinde Cumhurbaşkanı'nın 2002-2005, 2004-2008, 2010-2015 yıllarında turizm sektörünün geliştirilmesi konusunda aldığı kararlar sektörün büyümesine büyük etki sağlamıştır. 2017 yılında Azerbaycan'da turizm gelirleri en yüksek rakamları göstermiştir (3.000.000 Dolar) 2019 yılında gelirin daha yüksek olması beklense de bu rakam 3.000.000 doların altında olmuştur. 2020 yılında pandemi nedeniyle turizm gelirleri bir önceki yıla göre 11 kat azalmıştır.

Azerbaycan'ı turizm amaçlı ziyaret eden turist sayısı geçen yıla göre her yıl artıyor. Bu hedefler arasında dinlenme ve eğlence amaçlı gelen turist sayısı en yüksek olmuştur. 2019 yılında bu rakam 1.164.000 u aşmıştır. Turist sayısına göre akraba ve arkadaş ziyaretine gelenler ikinci sırada, kongre turizmi üçüncü sırada yer alıyor. 2019

yılında gelen toplam turist sayısı üç milyonun üstünde olmuştur. 2016-2022 yıllarında ülkeden ayrılan turist sayısı, gelen turist sayısından her zaman yüksek olmuştur. Yurtdışına seyahat eden turist sayısı yıllar içinde 4.000.000 u aşarken, 2019 yılında bu rakam 5.000.000 u aşmıştır. Azerbaycan'da faaliyet gösteren seyahat acentelerinin gelirleri yıldan yıla artış göstermektedir. Aynı zamanda, acentelerin maliyetleride her geçen yıla göre artmıştır. En büyük acente maliyetleri tur oluşturma maliyetleri ve personel maaşları olmuştur. Ancak, diğer maliyetlerin aksine, sabit varlıkları yenileme maliyetleri 2015'ten 2019'a doğru düşüş göstermiştir. Seyahat acentelerinin gelirleri her yıl artarak 2019'da 37.272.800 dolara ulaşmıştır. 2020 yılında ise bu rakam 9.000.000 dolar olmuştur. Buda pandemi sebebyle turizm acentalarının 2019'a göre 4 kat zarar etmesine sebep olmuştur.

2019 yılında ülkede toplam 432 seyahat acentesi faaliyet göstermiştir. 2020'de ise bu rakam 300 olmuştur. Turizm acenteleri tarafından kabul edilen turistlerin sayısı 2015 yılında 10.000'in üzerinde olmasına rağmen bu sayı 2015 yılında 5 misli kadar azalmıştır. 2016 yılından itibaren gelen turist sayısı 2019 yılı sonunda 30.000 'e yükselmiştir. Aynı şekilde 2015 yılında gönderilen turist sayısı diğer yıllara göre yüksek olmuştur.

2019'da seyahat acenteleri tarafından toplam 68.855 tur satılmıştır. Bu turların 2.862'si devlet, 51.401'i yerel, 9.473'ü yabancı ve 149'u ortak seyahat acenteleri tarafından satılmıştır. Devlet acenteleri ülke içinde seyahat etmek için yerli turistlere 2.850, yabancılara ise 12 turizm paketi satmıştır. Devlet turizm acenteleri 2016-2019 yıllarında yabancı turistlere Azerbaycan'a seyahat etmeleri için tur satmamıştır. Yerel turizm acenteleri tarafından satılan turların sayısı heryıl artsa da 2021'de bu rakam oldukça küçük olmuştur. 2019 yılında satılan 51.401 turdan 4.351'i yurtiçi seyahat için yerli turistlere, 35.833'ü yurtdışına seyahat eden yerli turistlere ve 11.217'si yurtiçi seyahat için yabancı turistlere satılmıştır. Yabancı seyahat acenteleri yurtdışına seyahat eden turistler için 8.946 tur paket, Azerbaycan'a seyahat eden yabancılar için 252 tur ve toplam 9.473 tur paketi satmıştır. Ortak seyahat acentelerinin 2016, 2017 ve 2018 yıllarında 2 bin'den fazla sattığı tur sayısı 2019 yılında 149 olmuştur. Bu turlardan 124'ü yurtdışına giden yerli, 25'i ülkeye gelen yabancı turistlere satılmıştır. Satılan turların fiyatlarına bakıldığında ise özel seyahat acenteleri olan yerel turizm acenteleri ön plana çıkmıştır. 2015-2020 yılları arasında seyahat acenteleri tarafından satılan seyahat paketlerinin değeri 20.000.000 dolardan fazla olmuştur. 2019 yılında, çoğu İsrail, Hindistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Rusya ve Türkiye'den seyahat

acenteleri aracılığıyla 30.000 den fazla yabançı turist Azerbaycan'a gelmiştir. Ancak Azerbaycan'dan giden turistler daha çok komşu ülkeleri tercih etmektedirler. Türkiye bu ülkeler arasında ilk sırada yer almaktadır. 2019 yılında seyahat acenteleri aracılığıyla Azerbaycan'dan Türkiye'ye yaklaşık 30.000 turist gitmiştir. Rusya Azerbaycanlı yerli turistler tarafından en çok tercih edilen ikinci ülkedir. Turistler buraya daha çok Kuzey Kafkasya bölgesinin sağlık ve kaplıca turizmi destinasyonlarına gelmektedir

3. GEREÇ VE YÖNTEM

Geçmişte ya da halen süregelen bir durumu olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımları tarama modelleri olarak adlandırılmaktadır. Bu çalışma, tarama modeli yaklaşımıyla hazırlanmıştır. Çalışma, aynı zamanda betimleyici bir araştırmadır. Betimleyici çalışmalar,ilgi haline gelmiş ya da dikkat çeken konularla ilgili betimleme yapmayı amaçlayan, ele alınan olgu veya örneklemle ilgili tasvirlemeler yapan çalışmalar olarak değerlendirilmektedir. Bu çalışmada da Azerbaycan turizm sektörü genel olarak incelenmiş ve turizm sektörünün Azerbaycan'ın makroekonomik göstergelerine olan etkisi ikincil veriler ışığında incelenmeştir.

Bahsi geçen ikincil veriler, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Kurumu'ndan elde edilmiştir. Bu kapsamda, turizmin Azerbaycan Gayri Safi Yurtiçi Hasılasına etkisi, istihdama etkisi, turizm gelirlerinin petrol gelirlerine oranı, turistlerin Azerbaycan'ı ziyaret etme nedeni, gelen turist sayısı, giden turist sayısı, seyahat acentelerinin turizm sektörü içerisindeki payı gibi verilere yer verilmiştir. Araştırmanın betimleyici bir araştırma olarak tasarlanmasından ötürü araştırma konusu ile ilgili "ne ve neden" sorularına yanıt aranmıştır.

4. BULGULAR

Yapılan araştırma ile Azerbayca'nın doğal kaynaklarını ve yerel yönetim uzman ve yetkililerinin tutum, davranışları ve bilgileri elde edilmiştir. Bundan yola çıkarak söylemek mümkündür ki, Azerbaycanın yetkilileri, bölgenin turistik açıdan kalkındırılmasına ve turizminin geliştirilmesine ilişkin bilgi ve eğitime sahiptirler. Genel literatürde; uzmanlar, işletme sahipleri ve yetkililer bir bütün olarak aynı kapsamda bilgiler vermişlerdir. Bu da farklı kişilerden elde edilen bilgilerin doğru olduğunu göstermektedir. Bu bilgiler sonucunda Azerbaycan hakkında turizm kavramına ilişkin bazı sonuçlar çıkarmak için olanak tanımaktadır. Azerbaycan genel kapsamda turizm sektörü için olumlu bir bölgedir. Bölgenin altyapısı zayıf ve ilgi dışındadır. Azerbaycan'da birçok turistik işletmeler vardır ki burayı ziyaret eden insanlar için konaklama ve yeme-içme olanağı sunulmaktadır. Altyapı yatırımlarının zayıf olması, bölgeye olan turistik yatırımları da etkilemektedir. Uzmanlar ileriki dönemlerde altyapı yatırımlarının ve tanıtım eylemlerinin gecikmeyeceğini söylemektedir. Bunlara ek olarak uzmanlar; Azerbaycan'a gelen turistleri misafir olarak gördüklerini belirtmişdirler ki, bu da turizm kültürü ve bölgenin turistler üzerinde oluşturduğu tutumları pozitif yönde etkilemektedir. Literatüre göre, bölge turizm faaliyetlerini yalnızca yaz aylarında etkin bir şekilde sürdürmektedirler. Bu tür durumların önlemini almak için gelecekte olacak yatırımların Azerbayca'nın turizm potansiyeline uygun olarak dağ ve kış turizmi üzerine yoğunlaştırılması, ileride kış sezonunda da aynı şekilde turizm faaliyetlerini sürdürebilecekleri yöndedir. Uzmanlar ve bölge halkı, ilin sahip olduğu doğal ve yapay turistik kaynaklara karşı koruyucu bir tavır sergilemektedirler. Buda ileri zamanda bölgenin sürdürülebilir turizm sektörüne sahip olacağı ve rekabetçi bir destinasyon olma yolunda ilerileyebileceğini göstermektedir.

5. TARTIŞMA

Bir petrol ülkesi olarak değerlendirilen Azerbaycan Cumhuriyeti'nde turizm sektörü gün geçtikçe büyümektedir. Son yıllarda turizmin Azerbaycan Cumhuriyeti'nde daha çok konuşuluyor olması ülkenin petrol dışında da bir gelir arayışı içinde olduğunu ispat etmektedir. Azerbaycan'ın doğal, tarihi, yapay çekicilikleri, altyapısı, üstyapısı ve politik konumu turizm gelişimine uygun olarak değerlendirilebilir. 2010'lu yıllardan itibaren turizm sektörünün ülkede daha çok konuşulması, kalkınma planlarında turizmin önemli bir ekonomik sektör olarak değerlendirilmesi, turizm politikası ve planlama çalışmalarının hız kazanması ve Türkiye'nin desteği ile Azerbaycan'ın turizm sektörüne yönelik yatırımları hızlandırması turizm sektöründe Azerbaycan'ın öncü aktörlerden biri olmasına olanak tanımaktadır.

Unutulmamalıdır ki, turizm bir ülkenin ana ekonomik sektörlerden biri olamayacak kadar kırılgan bir sektördür. Turizmin politik, ekonomik, sosyal, kültürel ve sağlıkta yaşanan gelişmelerden etkilenmesi bu sektörün oldukça kırılgan olduğunun bir göstergesidir. Ancak, turizmin çokça sektöre ivme kazandırması ve istihdam sağlaması, ülkelerin ödemeler dengesine pozitif katkı sağlaması ve ülkenin tanıtımında ve bilinirliğinde önemli rol üstlenmesi bu sektörün önemini de ortaya koymaktadır.

6. SONUÇLAR

Sonuç olarak şunları belirte biliriz ki, çok sayıda turistin Azerbaycan'a gelmesi için gerekli altyapı oluşturuluyor. Şu anda başkentte ve bölgelerde yüksek hizmet kalitesine sahip çok sayıda otel inşa edilmiştir. Dünyanın en ünlü otel zincirlerinin Azerbaycan'da kurulması Azerbaycan Cumhuriyyetinin turizm potansiyeline güçlü inancın olduğunu doğruluyor. Bölgelerde oteller, dinlenme tesisleri, eğlence ve spor merkezleri faaliyet göstermektedir. Ülkenin GSYİH'nin oluşmasında, dış ticaret dengesinin canlanmasında turizmin önem arz etmektedir. Ama turizm ülke ekonomisinin hakim konumlarında bulunan ulaşım ve iletişim, inşaat, tarım, halka tüketim mallarının üretimi vb. alanlara güçlü etkiliyor, sosyo-ekonomik gelişmenin özgün katalizörü olarak isyan ediyor. Turizm faaliyeti ile uğraşan kişiler tarafından turistlerin seyahat masraflarının karşılanması, özel kişiler tarafından yurtdışına ziyaretle ilgili kendilerinin ulaşım ve otellerde gecelemek için harcamalarının karşılanması de banka hesapları üzerinden yapılan döviz işlemleri listesine dahil edilmiştir. 2017 yılında Azerbaycan'a gelen turistlerin sayısı %25 artarak, 2.5 milyon kişiye ulaştı. Bu, ülke nüfusunun her 4 kişiye bir turistin düşmesi demektir. Çünkü ülkeye gelen her kişinin harcadığı para sonuçta halkın sosyal durumunun iyileşmesine olumlu etkiliyor.Şu an ki durumda Azerbaycan'ın turizmden elde ettiği kazanç GSYİH'nin yüzde 4'inden fazlasını oluşturuyor. 2025 yılına kadar bu rakamın 2 kat artması bekleniyor. Bu öngörü oldukça gerçekçi görünüyor, çünkü turizmin gelişmesi hükümetin reformlar portföyünde öncelikli hedef olarak tespit edildi. Tesadüfi değildir, kısa sürede turizm endüstrisi gayrisafi milli hasılada, ülkeye döviz gelişinde giderek daha büyük rol oynamaya başladı. Çünkü, turizm ülkeye döviz akımını hızlandırır, hizmet ağının genişletilmesine katkı verir ve böylece yeni iş yeri kuruluyor, ülkede istihdamın alan ve yönlerinin geliştirilmesine olanak sağlamaktadır. Stratejik yol haritasında turizmin gelişmesi ile ilgili öngörülen tedbirlerin gerçekleşme yeni başarılara başlamasına olanak sağladı. Stratejik yol haritası içinde 2020 yılına ekonomik kalkınma stratejisini ve önlemler paketini, 2025 yılına kadar olan dönem için uzun vadeli bakışı ve 2025 yılından sonraki dönem için hedefleri kapsıyor.

"Azerbaycan Cumhuriyet'ine turist akışının hızlandırılması ile ilgili ek önlemler hakkında" devlet başkanının 20 şubat 2017 tarihli kararına uygun olarak, tüm sınır geçiş noktalarında turistlerin hızlı geçişi için özel ayrılmış hareket şeritleri kuruldu. 2017 yılında ülkeye turistlerin gelişini kolaylaştırmak için elektronik vize uygulaması daha da geliştirilerek "ASAN vize" sistemi kuruldu. Halihazırda 81 ülkenin vatandaşı "ASAN vize" sistemi aracılığıyla elektronik vize elde edebilir. Azerbaycan Cumhuriyetinde turizm alanı büyük perspektiflere sahiptir. Turizmin birçok türlerinin (köy, tıp, ekolojik, kültürel, sosyal, ticari, spor, dini vb). Gelişmesi için geniş olanaklar mevcuttur. Son 14 yılın hızlı sosyo ekonomik kalkınması bu alanın çok yönlü gelişimine yeni olanaklar açtı. Turizm kaynaklarının araştırılması, geliştirilmesi, turistlerin talebinin karşılanması için gerekli hizmetlerin düzenlenmesi ve çağdaş standartlara uyumlaştırılması, sanatoryum-sayfiye olanaklarının genişletilmesi, otellerin ve diğer turizm tesislerinin sayısının artırılması, turist güzergahları ağının oluşturulması somut sonuçlarını veriyor. Temel amaç turizmin ülke ekonomisinin en istikrarlı ve rekabetçi alanına dönüşmesidir. Bunun için nesnel nedenler var. Öncelikle, Azerbaycan'da hüküm süren istikrar, huzur, sosyo-politik asayiş cumhuriyetimizi turistler için çekici ülkeye çevirdi. Gerçekten de, son yıllarda turizm ekonominin temel sektörlerinden birine dönüşerek hızla gelişiyor ve GSYİH'de payını artırmaktadır. Böylece turizm ülkeye yabancı para akışı hızlandırır, turizm hizmet ağının genişletilmesine katkı sağlıyor ve böylece çok sayıda yeni işyeri kuruluyor, ülkede istihdamın alan ve yönlerini genişletmektedir.

7. ÖNERİLER

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin petrol dışında gelir elde etme isteği turizm sektörüne ağırlık vermesine olanak tanımıştır. Turizm sektörünün doğrudan gelir, dolaylı gelir ve uyarılmış gelir sağlaması ülke ekonomilerine önemli katkılar sağlamaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin turizm sektörünü stratejik bir sektör olarak değerlendirmesi, kalkınma planlarında yer vermesi, turizme özgü stratejiler ve eylem planları oluşturması gerekmektedir.

Öncelikli olarak hedef pazarların belirlenmesi buna bağlı olarak turist sayısının ve turizm gelirlerinin arttırılmasına yönelik olarak turizm planlaması yapılmalıdır. Bu bağlamda ülkede turizm örgütleri ve destinasyon yönetim örgütlerinin kurulması ve bu örgütlerin kamu ve özel sektör ile işbirliği içerisine girmesi gerekmektedir. Turizm sektörü; kamu, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarının işbirliği ile planlı olarak büyümesi gereken bir hizmet sektörüdür. Bu noktada, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin turizmi bir devlet politikası haline getirerek sivil toplum kuruluşlarının kurulmasına ve örgütlenmesine öncülük etmesi gerekmektedir. Ülkede mevcutta var olan güvenlik tehditinin zaman zaman yüksek seviyelere çıkması turizm açısından bir dezavantaj oluşturmasına karşın, Türkiye'nin desteği ile bu durumun turizmi olumsuz etkilemeyeceği düşünülmektedir.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bir diğer turizm hedefi, yatırımcıları ülkesine çekmek olmalıdır. Bu noktada Azerbaycan bankalarının turizmi teşvik edecek banka, kredi ve para politikları oluşturması gerekmektedir. Bu duruma ilaveten, yerli yatırımcıların da desteklenmesi önem arz etmektedir.

KAYNAKLAR

Afandiyev, N. (2019). Geçmişten günümüze Azerbaycan alban udi halkının hristiyanlık serüveni. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 10(22), 197-216.

Afandizade, S. (2005). *Eko-turizm ve onun Azerbaycanda kalkınma perspektifleri.* Bakı: Seda Basımevi

Ahmadov, A. (2010). *Mejdunarodnıy turizm.* Bakı: Seda Basımevi.

Alimuradova F. (2015) *Turizm gelişiminin ana yönleri.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Azerbaycan Devlet Ekonomi Üniversitesi, Bakı.

Alirzayev, A. (2005). *İslahatlar və sürətlənmə lvvstrategiyası lşəraitində Azərbayc Azərbaycanın llsosial- iqtisadi inkişaf problemləri.* təcrübə, meyllər və və perspektiperspektiv istiqamətlər. Bakı: Seda Basımevi.

Alirzayev, A. (2011). *Turizmin iqtisadiyyatı və idarə olunması.* Bakı: Seda Basımevi.

Alirzayev, A., & Aslanova, S. (2006). *Turizmin inkişafının sosial-iqtisadi problemləri.* Bakı: Seda Basımevi.

Ayhan, N. (2018). *Simgesel yapılarda hegemonya nve nnideolojinin inşası.* İstanbul: Cinius Yayınları.

Bilalov B. (2005). *Turizmin menecmenti.* Bakı: Seda Basımevi.

Bilalov B. (2006). *Turizm fəaliyyətinin tənzimlənməsi.* Bakı: Seda Basımevi.

Budagov, B. & Apoyev, E. (1991). Azerbaycan respublikasi`nin coğrafyasi. Bakı: Maarif

Cabbarov Ə. (2015). *Turizmin iqtisadi əsasları.* Bakı: ADPU Yayınları.

Center for Economic and Social Development (2011), Policy areport on tourism sector ıı in. Azerbaijan Baku. 10.

Chudnovsky, A. Zhukova, A., & Senin, S. (2004). *Turizm endüstrisi yönetimi.* Moskova.

Cooper, C., ve Hall, M. (2008). *Contemporary tourism an international approach.* 20.

Çavuşoğlu, A. (2016). *Dil kültür zihniyet.* Kayseri: Kimlik Yayınları.

Ekber, Ş., & Mirzayeva, G. (2017). Azerbaycan'da iç turizmin yerel ıpturistler tarafından değerlendi değerlendirilmesi. *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi,* 2(29).

Guliyeva, V. (2012). Azerbaycan mimarlığının şah eserlerinin durumu. *Uluslararası türkce Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi,* 46.

Gür, N. (2014). Yeni Türkiye'nin yumuşak güç unsuru: turizm. *SETA Perspektif,* Bakü. 10.

Hamzaoğlu, M. (2009). Turizm hizmetleri alanındaki başlıca sorunlar. *Halk Ceph Halk Cephesi.* 18.

Hussein, F. S. (2008). *Genel turizm: gelişimi-geleceği.* Ankara: Siyasal Kitabevi.

Hüseynov, İ., & Afandiyeva, N. (2007). *Turizmin əsasları.* Bakı.

İsmayilova, N. (2018). *Azerbaycan'da medikal turizmin organizasyonu ve gelişimi.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Azerbaycan Devlet Ekonomi Üniversitesi, Bakı.

Kozak, N. Akoğlan, M. & Kozak, M. (2022). *Genel turizm.* Ankara: Detay Yayıncılık.

Kozak, N., Kozak, M., & Kozak, M. (2014). *Genel turizm.* Bakü.16.

Köçerli, Y. (2015). *Turizmin esasları fenni üzre ders kursu ve yazılım.* Bakı.

Qafarov, N. (2012). *Turizmin iqtisadiyyatı*. Kooperasiya Nəşriyyatı. Bakı.

Qurbanov, F. (2007). *Azərbaycanda turizmin inkişaf problemləri.* Bakı.

Maharramova, T. (2011). *Eski, zengin ve eşsiz kültür.* Kaspi Yayınları.

Maharramova, T. (2017). *Dünya müzelerindeki incilerimiz.* Bakı.

Mammadov, C. & Rahimov, S. (2000), Turizm. Bakı.

Mammadov, C., Soltanova, H. & Rahimov, S. (2008). *Beynəlxalq turizmin coğrafiyası*. Bakı.

Mammadov, E. (2013). *Azerbaycanda turizm bazarının oluşturulması ve yönetiminin yönetiminin bölgeler üzere özellikleri*. Bakı: Gençlik Yayını.

Mammadov, S., Soltanova, H.. & Rahimov, S. (2002). *Beynəlxalq turizmin coğrafiyası.* Bakı.

Mammmadov, F. (2010). Azərbaycan turizm sektoru: imkanlar, problemlər və perspektivlər. *Yekun Hesabat,* 10-12.

Mükerremoğlu, M. (2019). *Turizm Azerbaycan'da hızla gelişiyor.* Bakı.

Növresli, T. (2010). *Azerbaycan turizm potansiyelinin kalkınma amaçlı değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

Nuriyev, F. (2005). *Azerbaycan böyük turizm potansiyalına maliktir*. Bakı.

Rahimov, S. (2004). *Turizm ve gezi organizasyonu.* Bakı.

Rzayeva, S. (2019). *Küreselleşme ve somut olmayan kültürel miras ilişkisi*. *Azerbaycan Örneği,* Ankara. 110-119.

Seferov, R., & Hüseynov, T. (2006). Azerbaycan turizm potansiyel ve turizm etkinliklerinin etkinliklerinin değerlendirilmesi. *Türkiyyat Araştırmalar Dergisi.*

Soltanova, H. (2015). *Azerbaycan Cumhuriyeti'nde turizm ve gelişimi.* Bakı.

Soltanova, H., & Hüseynova, Ş. (2007). *Turizmin əsasları.* Bakı.

Zeynallı, Y. (1999). *Azərbaycanda turizm sistemi fəaliyyətinin və idarə olunmasının iqtisadi-coğrafi problemləri.* Bakı..

Zeynallı, Y. (1999). *Azərbaycanda turizm sistemi fəaliyyətinin və idarə olunmasının iqtisadi-iqtisadi-coğrafi problemləri "* Bakı.

URL-1 Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Kurumu, *https://www.stat.gov.az,* Erişim tarihi: 10.04.2022-20.09.2022.

URL-2 DETŞ/Oxford Economics, *https://www.oxfordeconomics.com*, Erişim tarihi: 26.03.2018.

URL-3 *https:/czbpr.cloudfront.news*

URL-4 *https://tourism.gov.az/uploads/documents/2019_illik/2019_annual_tourism_statistics_handbook.pdf*

URL-5 *http://www.dsx.gov.az*

URL-6 Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın "Elektronik Vizelerin Düzenlenmesi ve "ASAN Visa" Sisteminin Kurulması Prosedürünün Basitleştirilmesi Hakkında"1 Haziran 2016 Tarihli ve 923 Sayılı Kararı. http://e-qanun.az/framework/32942 (Erişim tarihi: 25.05.2020).

URL-7 "Azerbaycan Cumhuriyeti Bölgelerinin Sosyo-Ekonomik Kalkınma Devlet Programı (2004-2008)", Bakü, 2004.

URL-8 Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın "Turistlerin Azerbaycan Cumhuriyeti'ne Akışını Hızlandırmak İçin Ek Önlemler" 20 Şubat 2017 Tarihli ve 2677 Sayılı Emri, http://www.e-qanun.az/framework/34877 (Erişim tarihi: 25.05.2020).

URL-9 (Turizm sektörü devlet politikasının öncelik yönlerinden biridir-http://respublica-news.az/index.php/dig-r-x-b-rl-r/digr-x-b-rl-r/item/5078-turizm-sektoru-doevlaet-siyasaetininprioritet-istigamaetlaerindaen-biridir)

URL-10 E-devlet portalı, Azerbaycan'la İlgili Genel Bilgi, https:// www. egov. az/az/content/read/17 (Erişim tarihi:10.05.2020).

URL-11 Modern Azerbaycan'da Milli Turizm politikası ve insan haklarına teorik-konseptual bakışhttp://az.strategiya.az/index.php?do=xeber&id=19073

URL-12 Azerbaycan'ın sosyal politikası güçlü bir ekonomik temele dayanır:jurnal.meclis.gov.az/news.php?id=429

URL-13 Turizmin gelişmesi için yol haritası ne vaat ediyor? - http://ikisahil.az/ ?lang=aze&page= 17&newsId=64 298

URL-14 Azerbaycan Cumhuriyetinde uzmanlaşmış turizm endüstrisinin gelişimine dair Stratejik Yol Haritasının icra durumu -http://turizm.fins.az/xeber /928082/ azerbaycan respublikasinda-ixtisaslasmis-turizm-senayesinin-inkisafinadair-strateji-yol-xeritesinin-icra-veziyyeti-i-yazi.html

URL-15 http://ier.az/uploads/IIETI-UNDP_Turizm-az.pdf 9. https://www.wttc.org/about/

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad : Nurlan VERDİZADA

ÖĞRENİM DURUMU :

Lisans : 2020, Azerbaycan Turizm ve İşletme Yönetimi Üniversitesi. Turizm ve Misafirperverlik Fakültesi, Turizm ve otel işletmeciliği bölümü

Yüksek Lisans : 2023, Haliç Üniversitesi, Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, Turizm İşletmeciliği Programı

MESLEKİ DENEYİM :

Çalıştığı Kurumlar : Acapulco Resort Convention Spa Center, Barmen (stajyer)